

SAKARYA İKTİSAT DERGİSİ

THE SAKARYA JOURNAL OF ECONOMICS

SAKARYA İKTİSAT DERGİSİ
THE SAKARYA JOURNAL OF ECONOMICS

2021 3, ISSN 2147-0790

Sahibi(Owner)

Prof. Dr. Aziz Kutlar

Editör(Editor)

Prof. Dr. Ekrem Gül

Editör Yardımcıları

Prof.Dr. Şuayyip ÇALIŞ

Doç.Dr. Hayrettin ZENGİN

Y.Doç.Dr. Adnan DOĞRUYOL (Yazı İşleri Müdürü)

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Mustafa Akal

Prof. Dr. M. Kemal Aydın

Prof. Dr. Fuat Sekmen

Doç. Dr. Ali Kabasakal

İletişim

Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F Esentepe Kampüsü (Contact)

54187 Serdivan / SAKARYA

Tel: +90 (264) 295 62 23

sakaryaiktisat@sakarya.edu.tr

Yılda dört kez yayınlanan Sakarya İktisat Dergisi hakemli bir dergidir.

Dergide yayınlanan yazı ve makaleler kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir. Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir.

Dergimiz EBSCO İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz ASI İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz ASOS İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz Akademik Dizin İndeksi tarafından taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr.Erinç Yeldan - Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr.Eser Karakaş - Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Engin Yıldırım - Anayasa Mahkemesi
Prof. Dr. Ömer Anayurt - Yüksek Öğretim Kurulu
Prof.Dr. Salih Şimşek -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Duman -Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof.Dr. Musa Eken -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Sami Güçlü -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Barca -Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Çoşkun Çakır -İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof.Dr. Aziz Kutlar -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Salih Barışık -Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Akal -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ekrem Gül - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. M.Kemal Aydın -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Veysel Bilgiç -Güvenlik Akademisi
Prof.Dr. Halis Çetin -Cumhuriyet Üniversitesi
Prof.Dr. Recai Çoşkun -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Remzi Altunışık - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Delican -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Fatih Dođanođlu -Adıyaman Üniversitesi
Prof.Dr. Davut Dursun -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ekrem Erdem -Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr. B. Zafer Erdoğan -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. İbrahim Güngör -Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr. Tevfik Güran -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Alper.E Güvel -Çukurova Üniversitesi
Prof.Dr. Kemal İnat -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet İncekara - İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet Kala -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Mahmut Kartal -Bartın Üniversitesi
Prof.Dr. Cüneyt Koyuncu -Bilecik Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Özer -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Onur Özsoy -Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Selahattin Sarı -Beykent Üniversitesi
Prof.Dr. Ali Yılmaz - İnönü Üniversitesi
Prof.Dr. Recep Tarı -Kocaeli Üniversitesi
Prof.Dr. Ömer Torlak -Eskişehir Osmaniye Üniversitesi
Prof.Dr. Yusuf Tuna -İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof.Dr. Veysel Ulusoy -İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof.Dr. Hasan Vergil -Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Prof.Dr. Kemal Yıldırım -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Gültekin Yıldız -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Rasim Yılmaz -Namık Kemal Üniversitesi

Prof.Dr. Halil Kalabalık - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Adem Uğur - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ersan Bocutoğlu- Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Hamza Al - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Muzaffer Aydemir -Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Halil İbrahim Aydınlı - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Yüksel Birinci – Siirt Üniversitesi
Prof.Dr. Hamza Çeştepe -Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Prof.Dr. Kazım Develioğlu -Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr. Burhanettin Duran -İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof.Dr. Cem Saatçioğlu -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Naci Tolga Saruç -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Fuat Sekmen -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Hasan Tutar -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Habib Yıldız -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Seyit Köse -Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof.Dr. Abdullah Yılmaz - Balıkesir Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Çalışır -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Sezgin Açıkalin -Anadolu Üniversitesi
Doç.Dr. Fehim Bakırcı -Atatürk Üniversitesi
Doç.Dr. Tahsin Bakırtaş -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Mahmut Bilen -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Yaşar Bülbül -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Şuayyip Çalış -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Aykut Ekinci -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. Bekir Gövdere -Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Tuncay Güloğlu - Yalova Üniversitesi
Doç.Dr. Temel Gürdal -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Gürkan Haşit -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. İsa İpçioğlu -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. Nagihan Oktayer -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Abdullah Keskin -Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç.Dr. Handan Yolsal -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. İbrahim G. Yumuşak -İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE ÖZEL SEKTÖR DIŞ BORCU VE KREDİ RİSK PRİMİ İLİŞKİSİ

Mehmet Zeki AK

199-212

TÜRKİYE'DE CARİ AÇIK, REEL DÖVİZ KURU VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİLER: VAR VE GRANGER NEDENSELLİK ANALİZİ

Ayşe Sağdıç/Y. Koray Duman

213-225

SAKARYA İKTİSAT DERGİSİ'NİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Yalçın DOĞAN/Harun KILIÇASLAN

226-239

TOPLUMDA ZEKÂT BİLİNCİNİN GELİŞTİRİLMESİNİN YOKSULLUĞA ETKİSİ: SAKARYA İLİ ARAŞTIRMASI

Niyazi Gümüş/Salih Şimşek

240-256

TİCARET BORSASI VE ÜRÜN İHTİSAS BORSASINDA İŞLEM MALİYETLERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR UYGULAMA

Abdullah KILIÇARSLAN/Mustafa Çağrı SUCU

257-274

EVALUATION OF ENTERPRISES' USE OF WEBSITES: THE CASE OF TURKEY

Gözde Koca/Özüm Eğilmez/Ezgi Dilan Urmak Akçakaya/Cemalettin Hatipoğlu

275-295

ÜRDÜN'ÜN SURİYELİ MÜLTECİ POLİTİKASI

Nesrin KENAR/Zehra ABDULLAHOĞLU

296-320

TÜRKİYE'DE ÖZEL SEKTÖR DIŞ BORCU VE KREDİ RİSK PRİMİ İLİŞKİSİ

Mehmet Zeki AK¹

Özet

2008-09 Küresel Krizinden sonra güçlü bir büyüme performansı yakalamayı başaran Türkiye özellikle 2010'ların ikinci yarısından itibaren son derece istikrarsız bir büyüme performansı sergileyerek güç kaybetmeye başlamıştır. ABD Merkez Bankası'nın faiz artırımı yapacağına ilişkin açıklamasıyla kötüleşen küresel konjonktüre, ülke içerisindeki siyasi krizler de eklenince makroekonomik dengeler bozulmaya başlamıştır. Nitekim 2018 Ağustos döviz krizi ile kur artışının hızlandığı ve büyümenin yavaşladığı yeni bir konjonktür ortaya çıkmasıyla, Türkiye'nin CDS primleri belirgin şekilde yükselmiştir. Ülkelerin/şirketlerin aldıkları borçları geri ödememe risklerini ölçen bir gösterge olan CDS primlerinin yükselmesi, ülkenin borç krizi yaşama olasılığının arttırmakta ve dolayısıyla borçlanma maliyetlerini yükseltmektedir. Bu durum yüksek dış borç yükü taşıyan özel sektörünün borç ödeme kabiliyetine ilişkin kaygıları arttırmıştır. Bu çerçevede çalışmada, Türkiye'de, ülke CDS primleri ve özel sektör dış borcu arasındaki nedensellik ilişkisini 2010:Q1-2020:Q3 dönemi verilerini kullanarak incelemeyi amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak yapılan analizde, Toda-Yamamoto ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Bu sonuç, Türkiye'nin CDS priminin belirlenmesinde küresel faktörlerin daha etkili olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özel sektör dış borcu, Kredi risk primi, Fourier Toda-Yamamoto

THE RELATIONSHIP BETWEEN PRIVATE SECTOR EXTERNAL DEBT AND CDS PREMIUM IN TURKEY

Abstract

Turkey has managed to achieve a strong growth performance after the 2008-09 Global Crisis, after the crisis, it started to erode by exhibiting an extremely unstable growth performance especially in the second half of the 2010s. The macroeconomic balances/datas began to deteriorate when the political crises/uncertainties in the country were added to the worsening with the global conjuncture of US Federal Reserve's announcement that it would raise interest rates. As a matter of fact, Turkey's CDS premiums increased significantly with the emergence of a new conjuncture in which the exchange rate increase accelerated and growth slowed down with the foreign exchange crisis in August 2018. The increase in CDS

¹ Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID 0000-0003-1271-920X, mak@sakarya.edu.tr

premiums, which is an indicator that measures the risks of countries/companies cannot repay their debts, increases the probability of a country's debt crisis and therefore increases borrowing costs. This situation has increased the concerns about the ability of the private sector, which has a high external debt burden, to pay its debts. In this context, the study aims to examine the causality relationship between country CDS premiums and private sector external debt in Turkey for the period 2010:Q1-2020:Q3. For this purpose, the Toda-Yamamoto and Fourier Toda-Yamamoto causality tests were used. According to the results of the analysis, there is no causality relationship between the variables. This result indicates that global factors are more effective in determining Turkey's CDS premium.

Keywords: *Private sector's external debt, Credit default swap, Fourier Toda-Yamamoto*

1. Giriş

2008 Küresel Krizi'nin ardından Türkiye'de talep odaklı büyüme politikalarına öncelik verilmiştir. Siyasal iktidar, küresel likiditenin bollaşmasının getirdiği "geçici" rahatlıkla, özel sektörün dış borçlanma eğiliminin yeniden ivme kazanmasına müsaade etmiştir. Zira özel sektörün dış borçlanması, izlenen büyüme politikasının finanse edilmesini kolaylaştırmaktadır. Böylece, özel sektörün dış borç stokunun milli gelire oranı kriz öncesi dönemde (2002-2008) yüzde 19.5 düzeyinde iken, kriz sonrası dönemde (2009-2013) yüzde 26 düzeyine yükselmiştir. Dönemin en belirgin özelliği, toplam dış borç yükü içinde özel sektör payının kamu payının üstüne çıkmasıdır.

2008 Krizi'ni aşmak için izlenen talep odaklı büyüme politikası sayesinde Türkiye'nin, 2010'dan itibaren yakaladığı yeni büyüme dalgası 2013 yılında kırılmıştır. 2013 Mayıs ayında Amerikan Merkez Bankasının faizleri arttıracığı yönünde sinyal vermesi ekonomi alanında bir istikrarsızlık dalgasının yükselmesine neden olmuştur. Bir yandan özel sektör dış borç yükündeki genişlemenin, sermaye girişlerine bağımlılığını artırması, diğer yandan önce Gezi ardından 17-25 Aralık olayları ile siyaset alanında yükselen istikrarsızlık bu endişeleri güçlendirmiştir. 2017 sonrası dönemde, hükümetin düşük faiz politikalarıyla ekonomiyi canlandırma girişimi, TL üzerindeki baskıları büyütüştür. Türkiye ile ABD yaşanan gerginlik, Ağustos 2018'de döviz krizini tetiklemiştir. Merkez bankası kur artışını baskılamak amacıyla politika faizini yüzde 17,75 seviyesinden yüzde 24 seviyesine çıkarmıştır. Nevarki, hükümetin ekonomik büyümeye zarar vereceği gerekçesiyle faizleri düşük tutma baskısı Temmuz 2019'dan itibaren merkez bankasının yeniden faiz oranlarını düşürmesine yol açmıştır. Siyasal iktidar, döviz kurundaki hızlı yükselişi durdurmak ve politika faiz oranını düşük seviyelerde tutabilmek için merkez bankasının döviz rezervlerini kullanmaya karar vermiştir. Merkez bankası rezervlerinin ulusal paranın

değerini korumak için kullanılması, Türk ekonomisinin döviz şoklarına karşı kırılganlığını artırmıştır. Ayrıca düşük faiz politikası dolarizasyonu da tetiklemiştir. 2019 sonunda özel sektör dış borç GSYİH'nın yüzde 32'e yükselmiştir. Sonuç olarak, sürdürülebilir olmayan politikalar, bir yandan döviz rezervlerinin azalmasına neden olurken diğer yandan TL'nin değer kaybetmeye devam etmesi yol açarak özel sektörün borç yükünü artırmıştır. Mart 2020'de küresel salgına karşı alınan kapanma önlemleri iktisadi faaliyetleri durma noktasına getirmiştir.

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler şunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır: Türkiye ekonomisi kur değişiminin ve büyümenin istikrarsızlaştığı yeni bir konjonktür ile karşı karşıyadır. 2013 yılından itibaren yaşanan ardışık küresel ve yerel krizlere 2020 yılından itibaren gündemi meşgul eden küresel salgının da eklenmesiyle temel makroekonomik göstergeleri ciddi manada bozulmuştur. Makroekonomik görünümdeki kötüleşme ülke risk primlerinin belirgin şekilde artmasına yol açarak ve dış borçlanmanın maliyetlerinin yükselmesiyle sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler yüksek özel sektör dış borçlarının sürdürülebilirliği konusunda soru işaretlerini beraberinde getirmiştir. Türkiye ekonomisinde yaşanan bu gelişmeler ışığında ülke kredi risk primi ve özel sektör dış borcu arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi önem arz etmektedir. Özel sektör dış borcunun CDS primleri üzerindeki etkilerinin ortaya konulması dış borçlanma maliyetlerinin ve ülke risk priminin düşürülmesi konusunda politika yapıcılara yol gösterici olacaktır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de özel sektörün dış borcundaki değişim ile ülke kredi risk primi (CDS) arasındaki nedensellik ilişkisini belirleyebilmektir.

Mevcut literatürde kredi risk priminin makroekonomik/ülkeye özgü belirleyicilerinden birisi olarak dış borç değişkeni kullanılmaktadır. Dış borçların büyüklüğü, özel ve kamu dış borcu toplamının gayrisafi yurtiçi hasılaya bölünerek ölçülmektedir. Şöyle de söylenebilir: mevcut literatürde dış borcun kamu yada özel sektör borcu mu olduğuna dair ayırım yapılmamaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin ekonomik koşullarını dikkate alarak, CDS priminin ülkeye özgü belirleyicilerinden birisi olarak değerlendirilen özel sektör dış borç değişkeni kullanılmıştır. Kullanılan dış borç değişkeni çerçevesinde çalışmanın mevcut literatüre teorik düzeyde katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmı dört bölüm halinde düzenlenmiştir. İkinci bölümde kredi temerrüt takası primlerinin belirleyicileri üzerine yapılan ampirik çalışmalar özetlenmiştir. Üçüncü bölümde kullanılan veri seti ve yöntem açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ise analizler sonucunda elde edilen temel sonuçlar sunulmuştur. Beşinci ve son bölümde ise çalışmanın sonuçları değerlendirilmiştir.

2. Literatür Özeti

Kredi risk primlerini belirleyen faktörleri inceleyen ampirik çalışmalar mikro ve makro ölçekli olmak üzere iki başlık altında toplanabilir. Mikro ölçekli çalışmalar, firma-düzeyinde veri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Genellikle firma düzeyinde yapılan çalışmalarda, yapısal ve indirgenmiş biçimli modellere başvurulmaktadır. Yapısal modeller, bir işletmenin varlıklarının değerinin belli bir temerrüt değerinin altına düşmesi halinde borçlarını geri ödeme kabiliyetini kaybedeceği düşüncesi üzerine inşa edilmiştir. Alternatif bir yaklaşım olarak, indirgenmiş biçimli modeller de ise, temerrüt dışsal bir değişken olarak kabul edildiği için, işletmenin veya ülkenin iç dinamikleri dikkate alınmadan temerrüt olasılığı ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu modelin elde edilen sonuçları ekonomik olarak yeteri kadar gerekçelendiremediği yönündeki eleştirilere maruz kalması nedeniyle CDS primlerinin belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak yapısal modeller tercih edilmektedir. Firma düzeyinde yapılan çalışmalar önceleri başta ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere gelişmiş ülke firmaları için yapılmasına karşın, daha sonraları gelişmekte olan ülke firmaları içinde sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda CSD primlerinin belirleyicileri tespit etmek amacıyla hem şirkete hem de piyasaya özgü açıklayıcı değişkenler kullanılmıştır (Chodnicka-Jaworska ve Jaworski, 2017; Fu vd., 2021).

CDS primlerinin ilişkin kapsamlı literatürde, yeterli düzeyde veri elde edilmesi ile makro ölçekli çalışmalara odaklanılmıştır. Mevcut literatür gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke özelinde yada ülke grubu itibarıyla yapılmış çalışmalar ile zenginleşmiştir. Özellikle 2008 küresel krizi ile birlikte CDS'lerin ülke riskini kredi derecelendirme notlarına göre daha iyi yansıttığının anlaşılmasıyla çalışmalar hız kazanmıştır. Literatürde ülke CDS primlerinin temel belirleyicileri olarak iki farklı değişken grubu kullanılmıştır. Bunlardan ilki ulusal makroekonomik koşulların ülkenin kredilerini geri ödeme yeteneği üzerindeki etkisinin ölçülmesine imkân veren bütçe açığı, dış borç yükü, cari işlemler açığı, büyüme hızı, reel döviz kuru gibi ülkeye özgü verilerdir. İkinci gösterge küresel faktörlerdir. Bu gösterge, genellikle ABD ekonomisine ilişkin makroekonomik ve piyasa verilerini dikkate almaktadır.

Firma analizleri temelinde 120 uluslararası firmayı inceleyen Benkert (2004), örtülü oynaklık olarak tanımlanan, opsiyon sözleşmelerinin fiyatlarında meydana gelen değişimin CDS primleri üzerindeki önemli etkisini olduğunu saptamıştır. Di Cesare ve Guazzarotti (2010), ABD'deki borsada işlem gören 167 reel sektör firmasının CDS primlerinin üzerinde etkili olan değişkenleri tespit edebilmek için kriz öncesi (Ocak 2002'den Haziran 2007'ye kadar) ve kriz dönemi (Temmuz 2007'den Mart 2009'a kadar) verilerini kullanarak regresyon analizi yapmıştır. Kullanılan değişkenlerin CDS primlerinde meydana gelen değişimin kriz öncesi ve sonrasında yüzde 50'sini açıkladığı sonucuna varmışlardır. Ötke-Robe ve Podpiera (2010) Avrupa kökenli 29 büyük ve karmaşık finansal kuruluşun (LFCI) kredi temerrüt takaslarını yönlendiren temel değişkenleri iş modelleri, kazanç potansiyeli ve

ekonomik belirsizlik olduğunu söylemişlerdir. Benbouzid ve Mallick (2013), İngiltere’de 2004-2011 dönemini kapsayan konut fiyat dinamikleri ve CDS primleri ilişkisini inceleyen araştırmalarında temel itici faktörlerin bankacılık sektörü hisse senedi fiyatlarında ve likiditede değişim olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Şöyleki hisse senedi fiyatlarındaki artış, hem banka sermayesi hem de banka borçlanma kapasitesi artırmakta, bu da kredi riskini azaltmaktadır; bankacılık sektörü likiditesi arttıkça bankalar daha düşük ödeme gücü olan (subprime) borçlulara kredi verme eğiliminde olup, bu da bankacılık sektöründe kredi riskini artırmaktadır. Di Febo ve Angelini (2018) CDS primlerinin değişimini belirleyen faktörleri farklı ülke ve sektörlerde faaliyet gösteren 308 Avrupalı şirketten oluşan bir örnekleme odaklanarak incelenmişlerdir. “Kriz öncesi”, “kriz” ve “kriz sonrası” olmak üzere üç aşamadan oluşan zamansal ayırımı bulularak, bağımsız değişkenlerin farklı makro-ekonomik koşullarda CDS primleri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Toplam varlıklar, kaldıraç ve bir firmanın iki yıl içinde iflas etme olasılığını tahmin etmek için kullanılan Altman’ın Z-skorundan oluşan firmaya özgü üç farklı değişkenin, CDS’nin primlerindeki uzun dönemli değişimi önemli ölçüde açıkladığını tespit etmişlerdir. Drago vd. (2017), 14 farklı Avrupa ülkesi ile ABD’deki bankalarının dâhil ettiği çalışmada finansal krizin hâkim olduğu 2007-2016 dönemindeki CDS primlerinin belirleyicilerini tespit etmeye çalışmışlardır. Elde ettikleri bulgular ülkelere göre farklılık gösterse de banka büyüklüğü ve ülke risk notu CDS primlerinin önemli belirleyicileri olarak görünmektedir. Kim vd. (2017), iş çevrimlerinin kredi temerrüt takaslarını üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığını, Eylül 2004-Mart 2012 aylık verileri temelinde 641 firmayı dahil ettiği çalışmada sorgulamıştır. Kim vd. iş çevrimi değişkeninin yatırım yapılabılır dereceli firmaların CDS primlerini açıklayıcı gücünün son derece önemli olduğunu fakat makroekonomik koşullar değişkenlerinin zayıf etkileri olduğunu tespit etmiştir. Ericsson vd. (2009), 1999’dan 2002’ye kadar 94 Kuzey Amerika şirketten oluşan bir örneklemini kullanarak kaldıraç, oynaklık ve risksiz faiz oranının kurumsal CDS primlerinin ana belirleyicileri olduğunu bulmuşlardır. Kajurova (2015), farklı sektörlerde faaliyet gösteren ve farklı kredi derecelendirme notuna sahip 73 İngiliz şirketinin finansal kriz öncesinde, sırasında ve sonrasında CDS primlerini belirleyen faktörleri incelemiştir. Kurulan modelde kaldıraç, likidite, hisse senedi oynaklığı, risksiz faiz oranı, vade yapısı, piyasa getirisi ve piyasa oynaklığı gibi hem firmaya hem de piyasa özgü değişkenler kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, kriz öncesi dönemde söz konusu değişkenlerin sınırlı açıklayıcı güce sahip olduğu ortaya koymaktadır.

Longstaff vd. (2011) ile Aizenman vd. (2013) tarafından yapılan çalışmalar, ülke özelindeki çalışmaların öncülleri olarak gösterilebilir. Longstaff vd. (2011), gelişmiş ve gelişmekte olan 26 ülke için yaptıkları analizlerinde ülke kredi riskinin ulusal ekonomik değişkenlere nispeten ağırlıklı olarak ABD hisse senedi ve yüksek getiri faktörleri gibi küresel faktörlerle bağlantılı olduğunu öne sürmektedir. Aizenman vd.

(2013) 2005-2010 dönemi için 60 ülkenin kredi riski fiyatlamasının hangi mali ve makroekonomik göstergelerden etkilendiğini araştırmışlardır. Güney-Batı Euro bölgesindeki beş ülkeye (Yunanistan, İrlanda, İtalya, Portekiz ve İspanya) odaklanan çalışmanın sonuçlarına göre, kriz sırasında mali göstergelerin açıklayıcı gücü azalmakta, TED spread, ticari açıklık, dış borç ve enflasyon göstergeleri CDS primlerini açıklamada büyük bir rol oynamaktadır. Castro (2013), 1997:Q1-201:1Q3 dönemi için Avrupa'daki beş ülkeyi incelediğinde, kredi riskini belirlemede GSYİH büyümesinin ve reel döviz kurunun çok önemli olduğu sonucuna varmıştır. Eysell vd. (2013) çalışmalarında, Çin'in ülke CDS primlerinin küresel kriz öncesinde Çin borsa endeksi ve reel faiz oranı gibi yerel ekonomik faktörler tarafından, kriz sırasında ise Kuzey Amerika dışı küresel borsa getirileri gibi küresel değişkenler tarafından belirlendiği sonucuna varmışlardır.

Koju vd. (2020), 16 yıllık bir dönem ve 49 yüksek gelirli ülkeyi kapsayan çalışmalarında sanayi sektörünün gelişimi ve ihracat hacminin ülke kredi risk performansının ana itici güçler olduğunu tespit etmiştir. Kocsis ve Monostori (2016), 13 Doğu Avrupa ülkesinin temel makro-finansal göstergeleri ile kredi risk primleri arasındaki ilişkinin belirlenmesinde kurumsal-politik güç faktörlerinin öne çıktığı sonucuna ulaşmışlardır.

Huang vd. (2019), 70 ülke için politik, yasal ve düzenleyici kurumların kalitesinin ülke risk primini nasıl etkilediğini incelemiştir. Genel olarak kanıtlar kurumsal kalitedeki bir iyileşmenin, yerel ve küresel makroekonomik faktörler kontrol edildikten sonra bile, bir ülkenin kredi temerrüt takas primini önemli ölçüde düşürdüğünü göstermiştir. Fu vd. (2020) 2005:Q1 ile 2012:Q4 tarihleri arasında üç büyük CDS piyasasında (ABD, Birleşik Krallık ve Japonya) kredi risk primini etkileyen firma ve piyasaya özgü risk faktörlerini incelemiştir. Analiz sonuçları piyasaya özgü değişkenlerden risk algısını temsil eden borsa getirisi, borsa oynaklığı ve risksiz faiz oranının önemli açıklama gücüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

CDS primleri üzerine yapılan son ampirik çalışmalar, korona virüs salgınına odaklanmaktadır. Bu çerçevede, Pan vd. (2021), 30 gelişmekte olan ülkede COVID-19 vakalarındaki yüzde 1'lik bir artışın, ülke CDS primlerinde yüzde 0,17'lik bir artışa yol açtığını sonucuna varmıştır. Ayrıca, bu etkinin, daha kötü sağlık sistemlerine sahip ülkeler için daha güçlü olduğunu belirlemiştir. Liu vd. (2021) çalışmasında, COVID-19 şokunun farklı seviyelerde borç çevirme riskine sahip ABD firmalarının CDS yayılım değişikliklerini nasıl etkilediğini incelemektedir. COVID-19 şokunun, daha yüksek borç çevirme riskiyle karşı karşıya kalan firmalar için CDS primlerini önemli ölçüde artırdığını hisse değerini azalttığını tespit etmiştir. COVID-19 şokundan finansal olmayan firmalar, finansal olarak kısıtlı firmalar ve acil kredi yapılandırmasına (refinansman) ihtiyacı olan firmaların CDS primlerini daha fazla etkilenmiştir.

3. Verilerin Tanımlanması ve Yöntem

3.1. Verilerin Tanımlanması

Bu çalışmada, Türkiye’de kredi risk primi ve özel sektör dış borcu arasındaki nedensellik ilişkisi 2010:Q1 – 2020:Q3 yılları arasında değişkenlere ait üçer aylık veriler kullanılarak incelemiştir. Söz konusu serilerin üçer aylık olarak tercih edilmesinin nedeni özel sektörün dış borç istatistiklerinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından üçer aylık dönemler halinde yayınlanmasıdır.

Özel sektör dış borcuna ilişkin tek bir gösterge ile sonuca varmak tutarlı olmayacaktır. Bu sebeple dış borçların ülke risk primi üzerindeki etkisi en kapsamlı biçiminde yansıtmasını mümkün kılacak dış borç yükü ve borç stokunun değişimi gösteren üç farklı borç göstergesi kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlerden ilki, toplam özel sektör dış borcunun gayrisafi yurtiçi hâsılaya oranı’dır (TOSB). İkincisi, kısa vadeli özel sektör dış borcunun gayrisafi yurtiçi hâsılaya oranı’dır (KVOSB). Üçüncüsü, ise uzun vadeli özel sektör dış borcunun gayrisafi yurtiçi hâsılaya oranı’dır (UVOSB). Özel sektör dış borçlarına ilişkin veriler Merkez Bankası’nın elektronik veri dağıtım sistemi (EVDS) elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan dördüncü değişken Türkiye’nin 5 yıllık devlet tahvillerine ait CDS primleridir (CDS). CDS verileri investing.com veri paylaşım platformlarından günlük elde edilmiştir. Günlük verilerin önce aylık ortalaması bulunmuş ardından üçer aylık verilere dönüştürülmüştür. Çalışmada uzun vadeli CDS primlerine göre daha likit olması nedeniyle CDS piyasa tepkisini en iyi yansıtan beş yıllık kredi risk primlerinin kullanılmıştır. (Meng ve Gwilym, 2016; Terzi ve Uluçay, 2011)

Çalışmada öne sürülen temel hipotez; Türkiye’nin kredi risk primi ile özel sektör dış borcu arasında nedensellik ilişkisinin olduğudur. Çalışmanın dönem aralığı, tüm değişkenler için veri bulunabilirliği göz önüne alınarak belirlenmiştir.

3.2. Ampirik Yöntem

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin var olup olmadığının belirlenmesinde ve ilişkinin yönünün tespit edilmesinde geleneksel olarak VAR modeline dayanan Granger (1969) nedensellik yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntemde nedensellik analizi değişkenlerin durağan olmasını gerektirmektedir. Durağan olmayan değişkenlerin bulunması durumunda, VAR modelinin farkı alınmış değişkenlerle tahmin edilmektedir. Ancak değişkenlerin farklarının alınması uzun dönemde bilgi kaybına neden olmaktadır. Bu sorunu aşmak için Toda ve Yamamoto (1995) düzeltilmiş VAR modeli önermiştir. Bilgi kayıplarını önleyen yöntemin temel

avantajı, testin geçerliliğini serilerin durağanlık ve eş bütünleşme özelliklerinden etkilenmemesidir.

Toda-Yamamoto yöntemi beş aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada birim kök testleri yaparak değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesinin - d_{max} - bulunmaktadır. Sonrasında, VAR'ın optimum gecikme uzunluğunun - k - belirlenmektedir. Daha sonra, gecikmesi arttırılmış VAR (k+d) modeli tahmin edilmektedir. Sonraki aşamada, genişletilmiş VAR (k+d) modelinin geçerliliğini sınamak için tanı testleri yapılmaktadır. Son aşamada ise bağımsız değişkenlerin parametrelerine kısıtlamalar konularak nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenmektedir.

Sonuç olarak, tahmin edilen VAR (k+dmax) modeli şöyle tanımlanmaktadır:

$$y = \alpha + \beta y_{t-1} + \dots + \beta_{k+d} y_{t-(k+d)} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada y_t , P tane içsel değişkenden oluşmaktadır ve α sabit terim vektörü, β katsayılar matrisi, ε_t ise beyaz gürültü süreci özelliklerini taşıyan kalıntıları temsil etmektedir. Sabit terim parametresi olan α 'nın zaman içinde değişmediği varsayımı, modelde herhangi bir yapısal kırılmanın dikkate alınmadığı anlamına gelmektedir. Ancak Enders ve Jones (2015), VAR modellerinde yapısal değişimler gözardı edildiğinde Granger nedensellik testi sonuçlarının yanıltıcı olabileceğini belirtmektedir.

Nazlıoğlu vd. (2016), Fourier yaklaşımının uygulanmasıyla Toda-Yamamoto yaklaşımını yapısal kırılmalarla genişletmiştir. Yapısal kırılmaları modele dâhil etmek için, denklem 1 aşağıdaki şekilde yeniden düzenlenerek sabit terimlerin zaman içinde değişmediği varsayımı genişletilmiştir.

$$y_t = \alpha_t + \beta y_{t-1} + \dots + \beta_{k+d} y_{t-(k+d)} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklem 2'deki zamanın bir fonksiyonu olan α_t sabit terimi y_t ve β 'deki yapısal kaymaları temsil etmektedir. Yeni sabit terim (α_t) için fourier dönüşümü kullanılarak denklem 3 elde edilir.

$$\alpha_t = a_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi st}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi st}{T}\right) \quad (3)$$

Denklem 3'de s Fourier frekans sayısını gösterir. Fourier yaklaşımının kullanılması, bir yandan Toda-Yamamoto yönteminin yumuşak geçişli yapısal kırılmaları yakalamasını sağlarken, diğer yandan tarih, sayı ve kırılma biçiminin bilinmesine ihtiyaç bulunmamaktadır. Denklem 3 denklem 2'de yerine konularak Fourier Toda-Yamamoto yaklaşımı denklem 4 ile ifade edilmektedir:

$$y_t = a_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi st}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi st}{T}\right) + \beta y_{t-1} + \dots + \beta_{k+d} y_{t-(k+d)} y_t + \varepsilon_t$$

(4)

Fourier Toda-Yamamoto yaklaşımı, Granger nedenselliğinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezini alternatif hipoteze karşılık test etmektedir. Bu çalışmada, Nazlıoğlu vd. (2016), hem Toda-Yamamoto, hem de Fourier Toda-Yamamoto testlerinin sıfır hipotezini reddetmesi durumunda daha güçlü sonuçlar ortaya konulacağını ifade etmeleri nedeniyle değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesinde her iki test yöntemi de uygulanmıştır.

4. Ampirik Bulgular

Fourier Toda-Yamamoto yaklaşımı ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığının ve yönünün tespit edilebilmesi için serilerin durağanlık derecelerinin bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle ilk olarak serilerin durağan olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla Enders ve Lee (2012) tarafından geliştirilen Fourier ADF testi kullanılmıştır. Fourier ADF yaklaşımı, geleneksel ADF birim kök testinden farklı olarak serilerdeki olası yapısal kırılmaların tarihlerini, sayılarını ve yapısını önceden tahmin etme gereksinimi ortadan kaldırarak bunun yerine modele trigonometrik terimleri dâhil etmektedir.

Tablo 1: Fourier ADF Birim Kök

Değişkenler	k	Min.KTT	FADF	F-istatistiği
CDS	5	109622.3	-5.632589	0.602008
KVOSB	2	0.000927	-4.008568	3.500156
UVOSB	1	0.002009	-2.957987	0.544632
TOSB	1	0.003714	-3.005955	1.052246
Fourier ADF Kritik Değerler (5-2-1), T=100				F-kritik
1%	-4.20	-4.69	-4.95	7.78
2%	-3.56	-4.05	-4.35	9.14
3%	-3.22	-3.71	-4.05	12.21

Tablo 1’de yer alan Fourier ADF birim kök test sonuçlarına göre, CDS ve KVOSB değişkenleri düzeyde durağandır. CDS ve KVOSB değişkenleri için hesaplanan FADF test istatistikleri mutlak değer olarak her anlamlılık seviyelerinde Enders ve Lee (2012a) tarafından elde edilen tablo kritik değerinden büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle ‘seriler durağan değildir’ biçiminde kurulan temel hipotez kabul edilmektedir. Diğer yandan CDS ve KVOSB için hesaplanan FADF test istatistikleri mutlak değer olarak her anlamlılık seviyelerinde tablo kritik değerinden küçüktür. Bu durumda temel hipotez reddedilemez yani seriler birim kök içermektedir.

Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek amacıyla F testi kullanılmaktadır. Hesaplanan F istatistiği kritik değerden büyük olması durumunda temel hipotez reddedilerek Fourier katsayılarının anlamı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Hesaplanan F istatistik değeri Enders ve Lee (2012b) tarafından elde edilen kritik

değerlere göre küçük olduğundan trigonometrik terimler anlamsız bulunmuştur. Bu nedenle, dört değişken için geleneksel ADF birim kök testi uygulanmıştır.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabit Terim		Trend ve Sabit Terim	
	Düzy	Birinci Fark	Düzy	Birinci Fark
CDS	2.276077 (0,9999)	-6.065362 (0.0000)*	-2.157262 0.5001	-6.147480 (0,0000)*
TOSB	-1.620111 (0,4635)	-4.236553 (0,0018)*	-2.264016 0.4432	-4.350447 (0.0068)*
KVOSB	-2.852958 (0,0596)***	-	-2.465318 0.3428	-6.039413 (0.0001)*
UVOSB	-1.537970 (0,5046)	-3.653028 (0,0087)*	-1.640028 0.7592	-3.692530 (0.0342)**

Tablo 2’de ADF birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Değişkenlere uygulanan birim kök testi sonuçları, sabitli modelde KVOSB değişkeninin düzeyde durağan, CDS, TOSB ve UVOSB değişkenlerinin ise birinci farklarında durağan olduklarını göstermektedir. Sabitli ve trendli modelde ise tüm değişkenler düzeyde birim kök taşımakta ancak birinci farklarda durağan olmaktadır.

Kullanılan her iki birim kök testi birlikte incelendiğinde, VAR modellerinde kullanılacak maksimum bütünleşme derecesinin 1 olduğu görülmektedir. Serilerin maksimum bütünleşme derecesi I(1) olarak belirlendikten sonra kredi risk primi ve özel sektör dış borcu arasındaki nedensellik ilişkisinin tespitinde Toda-Yamamoto ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testlerinden yararlanılmış ve sonuçlar Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Toda-Yamamoto Nedensellik Testi				
Nedensellik	Wald	Asym. Olas	Bootstrap Olas.	Frekans
CDS-KVOSB	0.850	0.654	0.653	0.000
KVOSB-CDS	0.994	0.608	0.605	0.000
CDS- UVOSB	0.094	0.954	0.956	0.000
UVOSB – CDS	0.045	0.978	0.978	0.000
CDS- TOSB	1.337	0.513	0.509	0.000
TOSB - CDS	0.917	0.632	0.634	0.000
Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi				
Nedensellik	Wald	Asym. Olas	Bootstrap Olas.	Frekans
CDS-KVOSB	0.001	0.970	0.975	1.000
KVOSB-CDS	1.908	0.167	0.155	1.000
CDS- UVOSB	0.078	0.962	0.969	1.000
UVOSB – CDS	1.020	0.601	0.570	1.000
CDS- TOSB	0.227	0.634	0.639	1.000
TOSB - CDS	1.433	0.231	0.229	1.000

Tablo 3’de yer alan olasılık değerleri incelendiğinde, dört değişken için de bütün anlamlılık (1%, 5% ve %10) düzeylerinde ‘değişkenler arasında nedensellik yoktur’

temel hipotezinin reddedilemediği görülmektedir. Dolayısıyla sonuçlar, Toda-Yamamoto ve Fourier Toda-Yamamoto testlerine göre kredi risk primi ile özel sektör dış borcu arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığını göstermektedir. Bu sonuç, Türkiye'nin CDS primlerinin özel sektörün dış borçlarındaki değişimine duyarlı olmadığını göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye'nin 2010:Q1-2020-Q3 dönemine ait verileri kullanılarak özel sektör dış borcu ile kredi risk primi arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto ve Fourier Toda-Yamamoto analizleri kullanılarak incelenmiştir. Birbirlerini destekleyen analiz sonuçlarına göre özel sektör dış borcunu temsil eden değişkenler ile Türkiye'nin CDS primleri arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Bu sonuçtan hareketle iki tespitte bulunulabilir: (a) Özel sektör dış borcunun milli gelire oranı 2020:Q3 döneminde yüzde 33'tür. En yüksek olduğu 2019:Q2 döneminde ise bu oran yüzde 40'tır. Bu oranlar dikkate alınarak, özel sektör borçlarının Türkiye'nin CDS primlerine zarar verecek boyutlara ulaşmadığı savunulabilir. (b) Türkiye'nin kredi risk primleri ülkeye özgü makroekonomik faktörlerden ziyade küresel faktörler daha duyarlı olduğu söylenebilir. Longstaff vd. (2011), Eysell (2013) gibi çalışmalar ülkelerin CDS primlerinin ülkeye özgü faktörlerden ziyade küresel piyasa değişkenlerinden etkilendiği sonucuna varmışlardır.

Kredi risk primi ile özel sektör dış borcu arasında nedensellik olmaması bir ölçüde veriler arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanabilir. Şöyle ki: kredi risk primi piyasadaki değişimleri anında yansıtan yüksek frekanslı bir veri iken özel sektör dış borcu üç aylık frekansa sahiptir. Bu nedenle, veriler arasındaki muhtemel uyumsuzluğun dikkate alınarak özel sektörün yurtdışına ihraç ettiği tahvillerin faiz oranları ile kredi risk primi arasındaki ilişkileri sorgulayan çalışmaların yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

AIZENMAN, J., HUTCHISON, M. M. & JINJARAK, Y. (2013), "What is the Risk of European Sovereign Debt Defaults? Fiscal Space, CDS Spreads and Market Pricing of Risk, *Journal Of International Money and Finance*, 34, 37-59.

BENBOUZID, N., & MALLICK, S. (2013). Determinants of bank credit default swap spreads: The role of the housing sector. *The North American Journal of Economics and Finance*, 24, 243-259. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2012.10.004>

BENKERT, C. (2004). Explaining credit default swap premia. *Journal of Futures Markets: Futures, Options, and Other Derivative Products*, 24(1): 71-92.

CASTRO, V. (2013). Macroeconomic determinants of the credit risk in the banking system: The case of the GIPSI. *Economic Modelling*, 31, 672-683.

CHODNICKA-JAWORSKA, P., & JAWORSKI, P. (2017). Fundamental determinants of credit default risk for European and American banks. *Journal of International Studies*, 10 (3), 51-63. doi:10.14254/2071-8330.2017/10-3/4

DRAGO, D., DI TOMMASO, C., & THORNTON, J. (2017). What determines bank CDS spreads? Evidence from European and US banks. *Finance Research Letters*, 22, 140-145. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2016.12.035>

DI CESARE, A. & GUAZZAROTTI, G. (2010), “An analysis of the determinants of credit default swap spread changes before and during the subprime financial turmoil”, *Banca d’Italia, Working Papers*, No:749

DI FEBBO, E., & ANGELINI, E. (2018). The Relevance of Market Variables in the CDS Spread Volatility: An Empirical Post-crisis Analysis. *Global Business Review*, 19(6), 1462-1477.

ENDERS, W. & LEE, J. (2012a), A unit root test using a Fourier series to approximate smooth breaks, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 74(4), 574-599.

ENDERS, W. & LEE, J. (2012b). The flexible Fourier form and Dickey-Fuller type unit root tests. *Economic Letters*, 117, 196-199

ERICSSON, J., JACOBS, K., & OVIEDO, R. (2009). The determinants of credit default swap premia. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 44(1), 109-132.

EYSSELL, T., FUNG, H. G., & ZHANG, G. (2013). Determinants and price discovery of China sovereign credit default swaps. *China Economic Review*, 24, 1-15.

FU, X., LI, M.C. & MOLYNEUX, P. (2021). Credit default swap spreads: market conditions, firm performance, and the impact of the 2007–2009 financial crisis. *Empirical Economics*. 60 (5). 2203-2225

- GRANGER, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 424-438.
- HUANG, W., LIN, S., & YANG, J. (2019). Institutional quality and sovereign credit default swap spreads. *Journal of Futures Markets*, 39(6), 686-703.
- KAJUROVA, V. (2015). The determinants of CDS spreads: The case of UK companies. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1302-1307.
- KIM, T. S., PARK, J.W. & PARK, Y. J. (2017). Macroeconomic conditions and credit default swap spread changes. *Journal of Futures Markets*, , 37(8): 766-802.
- KOCSIS, Z., & MONOSTORI, Z. (2016). The role of country-specific fundamentals in sovereign CDS spreads: Eastern European experiences. *Emerging Markets Review*, 27, 140-168.
- KOJU, L., KOJU, R., & WANG, S. (2020). Macroeconomic determinants of credit risks: evidence from high-income countries. *European Journal of Management and Business Economics*. 29 (1), 41-53.
- LIU, Y., QIU, B., & WANG, T. (2021). Debt rollover risk, credit default swap spread and stock returns: Evidence from the COVID-19 crisis. *Journal of Financial Stability*, 53, 100855.
- LONGSTAFF, F. A, PAN, J., PEDERSEN, L. H & SINGLETON, K. (2011), How Sovereign is Sovereign Credit Risk?, *American Economic Journal: Macroeconomics*, 3(2), 75-103.
- MENG L., & GWILYM O. (2016) The Characteristics and Evolution of Credit Default Swap Trading. In: Satchell S. (eds) *Derivatives and Hedge Funds*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9781137554178_10
- NAZLIOGLU, S., GORMUS, N. A., & SOYTAS, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175.
- ÖTKER-ROBE, I., & PODPIERA, J., (2010). The fundamental determinants of credit default risk for European large complex financial institutions. *International Monetary Fund*, IMF Working Paper No. 10.

PAN, W. F., WANG, X., WU, G., & XU, W. (2021). The COVID-19 pandemic and sovereign credit risk. *China Finance Review International*, 11 (3), 287-301.

TERZİ, N., & ULUCAY, K. (2011). The role of credit default swaps on financial market stability. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 24, 983-990.

TODA, H. Y., & YAMAMOTO, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225

TÜRKİYE'DE CARİ AÇIK, REEL DÖVİZ KURU VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİLER: VAR VE GRANGER NEDENSELLİK ANALİZİ

Ayşe Sağdıç¹

Y. Koray Duman²

Özet

Bu çalışmada, cari açık, döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2003Q1-2018Q3 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak araştırılmıştır. Türkiye'de bu dönemler arasında yer alan 2008 küresel krizi kukla değişken olarak analize dahil edilmiştir. Modelde kullanılan Reel Efektif Döviz Kuru (REDK) ve Cari İşlemler Açığı(CİD) Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden, GSYH Zincirlenmiş Hacim Endeks değerleri Türkiye İstatistik Kurumu sitesinden(TÜİK) elde edilmiştir. Çalışmada VAR analizi yapılarak etki-tepki analizi, varyans ayrıştırma ve Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Granger nedensellik analizi sonuçları reel efektif döviz kuru ile cari açık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ekonomik büyümeden cari açığa doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca reel efektif döviz kurundan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Cari açık, Reel efektif döviz kuru, Ekonomik büyüme, VAR analizi

Relationship Between Current Account, Real Exchange Rate, and Economic Growth in Turkey: Var And Granger Causality

Abstract

In this study, the relationship among current account deficit, exchange rate and economic growth was investigated by using quarterly data for 2003Q1-2018Q3 period. Situated between the 2008 crisis in Turkey during this period were included in the analysis as a dummy variable. Models used in the Real Effective Exchange Rate (REER) and the Current Account Deficit (WALL) Republic of Turkey Central Bank of the Elektronik Data Distribution System, GDP chained volume index values Turkey Statistical Institute's website (TSI) was obtained. In this study, VAR analysis was performed and effect response analysis, variance decomposition and Granger causality analysis were performed. The results of Granger causality analysis Show that there is a bidirectional causality relationship between real effective Exchange

¹ Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Teorisi ABD. Dr Öğrencisi

² Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Antalya
kduman@akdeniz.edu.tr

rate and current account deficit and one way causality relationship from economic growth to current account deficit. In addition, it has been determined that there is one way causality relation from real effective Exchange rate to economic growth.

Keywords: Current account deficit, Exchange rate, Economic growth, VAR analysis.

1.Giriş

Cari işlemler hesabı birçok ülkede olduğu gibi Türkiye içinde en önemli makro ekonomik göstergelerden biridir. Ülkelerin belli bir dönem içerisindeki dış ekonomik ilişkilerinin durumunu gösteren ödemeler bilançosunun bir alt kalemi olan cari işlemler hesabı, bir ülkenin mal ve hizmet ticaretini, karşılıksız transferlerini kapsayan işlemlerden oluşmaktadır. Cari işlemler hesabı, cari fazla veya cari açık verebileceği gibi dengede de olabilir. Cari işlemler açığı, bir ülkenin yurtdışından satın aldığı ürünler için ödediği döviz giderlerinin yurtdışına sattığı ürünlerden elde ettiği döviz gelirlerinden fazla olması durumudur. Cari işlemler hesabı belirleyici faktörleri arasında yer alan reel döviz kuru ise nominal döviz kurundan nispi fiyat değişimlerinin arındırılmasını ifade eder.

Cari işlemler açığı, reel döviz kuru, faiz oranları, bütçe açıkları yabancı sermaye hareketleri ekonomik büyüme gibi birçok ekonomik değişken tarafından belirlenmektedir. Döviz kuru ve uluslararası rekabet gücü ile yakından ilişkili olan cari işlemler hesabı dışa açık ekonomilerde stratejik bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Döviz kurundaki düşüşlerin cari işlemler açığını etkilediği görülmektedir. İthal edilen mal ve hizmet için talep edilen döviz miktarı ile döviz kuru arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Döviz kurunda meydana gelen yükselişler yurtdışından satın alınan malların ulusal fiyatlarını yükselterek yabancı mallara olan talebi düşürecek ve dolayısıyla döviz talebi düşecektir. Döviz kurunda meydana gelen düşüşler ise yurtiçindeki malların yabancı para cinsinden fiyatlarının yükselterek ihrac mallarına olan talebi düşürecek ve dolayısıyla döviz arzı azalacaktır.

Döviz arzında meydana gelen yükseliş ve ulusal paranın değerlenmesi ülkenin cari işlemler hesabında bozulmalar ve uluslararası rekabet gücünde zayıflıklar oluşturacaktır.

Son yıllarda tartışma konusu olan iktisadi sorunlardan yüksek cari işlemler açığı, Türkiye ekonomisinde kronik bir hal kazanarak birçok kriz yaşamış bir ülke konumuna gelmiştir. Örneğin;1994 ve 2001 krizlerinin yaşanmasında etkili olan iktisadi faktörün cari açığın milli gelire oranının kritik değeri aşması şeklinde ortaya çıkmıştır. 2001 krizinden sonra kronik hal kazanan cari işlemler açığı sorunu 2008 küresel kriz ile birlikte tekrar gündeme gelmiştir. Özellikle ticaretin yoğun olarak yaşandığı AB ülkeleri ile ABD 'de 2008 ekonomik krizin etkileri devam ederken Türkiye ekonomisi o dönemde dış ticaretten olumsuz etkilenmiş ve bu da cari açığın artmasına neden olmuştur. Bu nedenle geçmişte yaşanan krizler ve son dönemde

ortaya çıkan 2008 küresel krizi bakımından cari açık sorunu Türkiye ekonomisini kırılgan hale getiren önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için 2003:Q1-2018Q4 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak cari işlemler açığı ile reel döviz kuru arasındaki ilişki VAR analizi yöntemiyle incelenmiştir. Ayrıca 2008 küresel kriz kukla değişken olarak analize dahil edilmiştir.

2.Literatür Taraması

Çalışmanın bu kısmında, hem Türkiye için hem de diğer ülkeler için cari açık ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalara yer verilmektedir.

Henry ve Longmore(2003) çalışmalarında Jamaika için 1990–2001 dönemine ait verileri kullanarak cari işler açığı ve reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda reel efektif döviz kurunun cari açığın nedeni olmadığına dair bulgu elde etmişlerdir.

Kasman vd.(2005), çalışmalarında 1984–2004 dönemine ait verileri kullanarak cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi sınır testi yaklaşımı yöntemiyle incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre cari işlemler dengesi ekonomik büyüme ve reel döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca reel döviz kurunun ve ekonomik büyümenin cari işlemler dengesi üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Erbaykal (2007), çalışmasında Türkiye için 1987:01–2006:03 dönemlerine ait cari işlemler dengesi, reel efektif döviz kuru ve GSYİH verilerini kullanarak cari açığın diğer değişkenler üzerindeki nedensellik boyutunu incelemiştir. Yapılan çalışma sonucunda ekonomik büyüme ve döviz kurunun cari açığın nedeni olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Gervais vd(2011), çalışmalarında 22 gelişmekte olan ülke için 1975–2008 dönemine ait verileri kullanarak cari açık ile reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi VECM yaklaşımına göre incelemişlerdir. Analiz sonucunda cari açık ile reel döviz kuru arasında uzun dönemde negatif ilişki olduğu belirlenmiştir.

Gnimasson ve Mignon(2013), çalışmalarında 22 endüstri ülkesi için 1980–2011 dönemine ait yıllık verileri kullanarak cari hesap dengesi ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Analiz sonucunda reel döviz kurunun olması gereken düzeyi aşması durumunda cari hesap dengesinde bozulmaların ortaya çıkacağı bulgusu elde edilmiştir.

Kesikoğlu vd.(2013), çalışmalarında 28 OECD ülkesi için 1999-2009 dönemine ait verileri kullanarak cari açığın belirleyicilerini ortaya koymak amacıyla ekonomik büyüme, döviz kuru, faiz oranı ve bütçe açığı değişkenlerini kullanarak VAR panel veri analizi yapmıştır. Yapılan çalışma sonucunda bütçe açığı, faiz oranı ve büyüme değişkenlerinin cari açık üzerinde orta vadeli düşük bir etkiye sahip olduğu, döviz kuru değişkeninin cari açık üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı bulgusu elde edilmiştir.

Çiftçi(2014), çalışmasında Türkiye için 2001:1–2012:3 dönemine ait üçer aylık veriler kullanarak cari işlemler açığı, ekonomik büyüme ve döviz kuru arasındaki ilişki için eş bütünleşme analizi yapmıştır. Analiz sonucunda iki değişken arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca cari açığın reel döviz kurundaki ve GSYH'daki değişmelerin Granger nedeni olduğuna dair bulgular elde edilmiştir.

Akçağlayan(2015), çalışmasında Türkiye ekonomisi için 1992:01-2014:04 dönemine ait verileri kullanarak reel efektif döviz kuru, finans hesabı, reel sanayi üretim endeksi ve cari işlemler arasındaki ilişkiyi araştırmak için Granger Nedensellik Analizini kullanmıştır. Analiz sonucunda, gelir ve döviz kurundan cari işlemlere tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu, finans hesabı ve cari işlemler arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu saptanmıştır.

Ersungur vd(2017), çalışmalarında Türkiye için 1998–2014 dönemine ait üçer aylık verileri kullanarak GSYH, reel efektif döviz kuru ve cari denge arasındaki ilişkiyi VAR analizi yöntemiyle incelemiştir. Analiz sonucunda GSYH ile cari denge arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ve döviz kuru ile cari denge arasında bir nedenselliğin olmadığı saptanmıştır.

Sönmezler vd.(2017), çalışmasında Türkiye için 2003–2015 dönemine ait verileri kullanarak reel döviz kurunun cari açık üzerindeki etkileri ile beraber ihracatın ithalata bağımlılığı tüketim malı, ara mal ve hammadde ayrımında analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda reel döviz kurunun tüketim malı ihracat ve ithalatını, ara mal ihracat ve ithalatını ve toplam mal ihracat ve ithalatını uzun dönemde etkilediği yönünde bulgular elde edilmiştir. Ayrıca cari açık sorunun sadece reel döviz kurundan kaynaklanmadığı yapısal sorunlardan da kaynaklanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Duman (2017) Çalışmasında, ekonomik büyüme ve cari denge arasındaki ilişki 1980-2015 dönemi için yıllık veriler kullanarak ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Ekonomik büyüme verisi için reel GSYH değişim oranı, cari denge için cari denge/GSYH oranı kullanılmıştır. İlgili değişkenlere birim kök testi uygulanmış ve değişkenlerin düzeyde durağan oldukları tespit edilmiştir. Model analizine göre, Türkiye'de ekonomik büyüme, cari dengede bozulmalara neden olmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye benzeri gelişmekte olan ülkelerde büyüme odaklı politikaların 'tasarruf açığı', 'faiz oranı-yatırım ilişkisi' 'yatırım-büyüme ilişkisi' gibi temel etkenleri dikkate alarak oluşturulması gereği ortaya çıkmaktadır.

3. Ekonometrik Analiz

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ekonomisinde cari açık ile reel efektif döviz kuru arasındaki ilişki zaman serisi analizi yöntemleriyle incelenmiştir.

Kapsam ve Veri Seti

Cari işlemler açığı, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek üzere 2003:Q1-2018:Q3 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılmıştır. Cari işlemler açığı(CİD), TÜFE bazlı Reel Efektif Döviz Kuru(REDK) ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla(GSYH) veri setini oluşturmaktadır. Üçer aylık 2009 bazlı GSYH Zincirlenmiş Hacim Endeks değerleri Türkiye İstatistik Kurumu sitesinden alınmıştır.

Burada kullanılan 2009 Bazlı GSYH Zincirlenmiş Hacim Endeks değerleri 2003=100 olacak şekilde dönüştürülmüştür. Çalışmada milyon dolar cinsinden yer alan Cari İşlemler Açığı ile bin TL cinsinden yer alan TÜFE bazlı Reel Efektif Döviz Kuru serileri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi(EVDS)'nden elde edilmiştir. Elde edilen Cari İşlemler Açığı TL'ye dönüştürülerek çalışmalar sürdürülmüştür. Çalışmada cari açık, döviz kuru ve büyümeyi temsil eden mevsimsellik etki görülmediğinden mevsimsel olarak düzeltilmemiş REDK ve Cari İşlemler Açığı(CİD) ile mevsimsel olarak düzeltilmiş GSYH serilerinin olası değişen varyans ve kısmen de otokorelasyon problemini ortadan kaldırmaya yönelik olarak, doğal logaritmalarmının alınmasıyla gerçekleştirilen logaritmik dönüşümleri analize dâhil edilmektedir.

Söz konusu değişkenlere ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) resmi internet sayfasından alınmıştır.

3.1.Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Sonuçlar

Çalışmanın bu kısmında teorik olarak anlatımına yer verilen ve değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla uygulanan ekonometrik analizlere ve ampirik sonuçlara yer verilmiştir. Yapılan analizde Reel Efektif Döviz Kurunu temsilen LNREDK, Cari İşlemler Açığı serisi LNCİD ve ekonomik büyüme serisi LNGSYH şeklinde kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla ADF Birim Kök Testi, VAR Analizi ve GRANGER Nedensellik Testi analizi uygulanmıştır.

3.2.Durağanlık Testi

VAR modeli ile işlem yapabilmek için çalışmada kullanılan değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada kullanılan durağanlık testi genişletilmiş Dickey-Fuller(ADF) birim kök testi yöntemiyle yapılmaktadır.

Bu çalışmada değişkenlerin durağanlığının belirlenmesinde Augmented Dickey Fuller(ADF) birim kök testi kullanılarak ulaşılan sonuçlar aşağıdadır.

Tablo1. ADF BİRİM KÖK SINAMASI

LNCİD BİRİM KÖK SINAMASI			
		t İstatistik	Prob*
Augmented Dickey -Fuller Test İstatistik		-8.207746	0.0000
Test Critical Values	%1	-4.113017	
	%5	-3.483970	
	%10	-3.170071	
LNREDK BİRİM KÖK SINAMASI			
		t İstatistik	Prob*
Augmented Dickey-Fuller Test İstatistik		-7.824606	0.0000
Test Critical Values	%1	-4.115684	

	%5	-3.485218	
	%10	-3.170793	
LNGSYH BİRİM KÖK SINAMASI			
		t istatistik	Prob*
Augmented Dickey-Fuller Test İstatistik		-17.82032	0.0000
Test Critical Values	%1	-4.124265	
	%5	-3.489228	
	%10	-3.173114	

Tabloda yer alan ADF birim kök testi sonuçları %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmektedir. Değişkenlerin önce düzey değerlerinin durağanlığı tespit edilmiş, daha sonra farkları alınmış değerlerine birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre cari işlemler açığı (LNCİD) serisinin düzey değerinde durağan olduğu, reel efektif döviz kuru (LNREDK) serisinin birinci farkında ve ekonomik büyüme (LNGSYH) serisinin ikinci farkında durağan olduğu saptanmıştır. Buna göre cari işlemler açığı düzey değerinde, reel efektif döviz kuru(LNREDK) serisinin birinci farkı ve ekonomik büyüme(LNGSYH) serisinin ikinci farkı alınarak ampirik analize devam edilmiştir.

3.3 Var Analizi

Sims tarafından geliştirilen bu modelde değişkenler arasındaki içsel ve dışsal değişken ayrımı ortadan kaldırılmış ve tüm değişkenler içsel kabul edilmiştir. Yani modelde yer alan her değişkenin diğer değişkenleri etkileyebileceği gibi değişkenin kendisi de diğer değişkenlerden etkilenmektedir. Buradan hareketle VAR modeli, modele dahil edilen her bir değişkenin hem kendi hem de diğer değişkenler üzerindeki gecikmeli değerlerine tanımlanan çok boyutlu zaman serisi öngörü modeli olarak da ifade edilmektedir (Açcı, 2016:45)

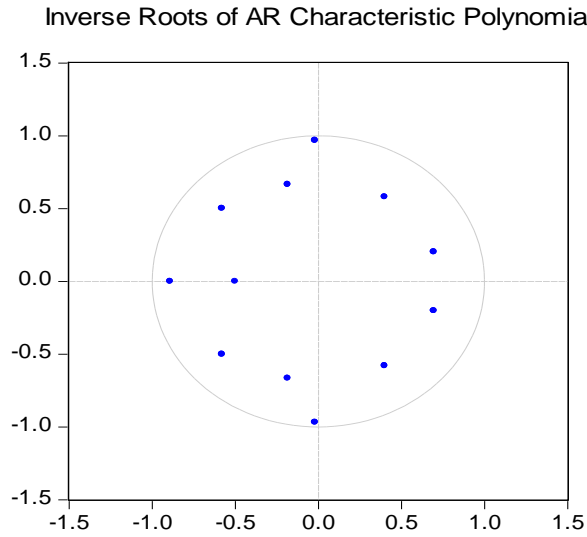
VAR modeli için ilk yapılması gereken serilerin durağan halleri kullanılarak gecikme uzunluklarının belirlenmesidir. Çalışmada maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak seçilmiş ve Akaike bilgi kriteri esas alınarak en uygun gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir. Gecikme uzunluğuna ilişkin bilgilere tabloda yer verilmiştir.

Tablo.2 GECİKME UZUNLUĞUNUN BELİRLENMESİ

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	82.04085	NA	1.39e-05	-2.668100	-2.453042	-2.584521
1	89.48654	13.58513	1.47e-05	-2.613563	-2.075918	-2.404616
2	109.6927	34.74038	9.98e-06	-3.006761	-2.146529	-2.672445
3	146.5662	59.51517	3.79e-06	-3.984779	-2.801960	-3.525095
4	166.5963	30.22087	2.61e-06*	-4.371801*	-2.866394	-3.786748*

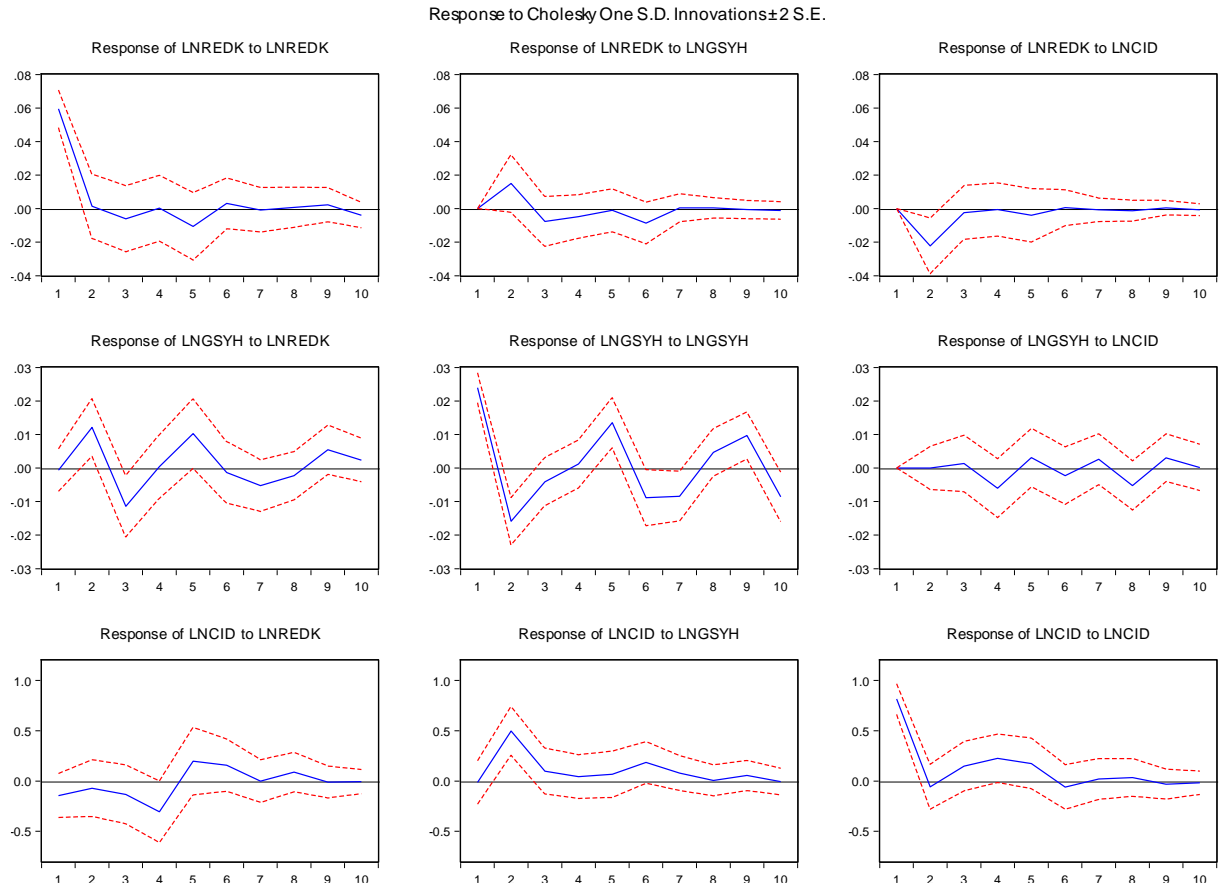
*indicates lag order selected by the criterion
LR: Sequential modified LR test statistic(each test at %5)
FPE: Final prediction error
AIC: Akaike information criterion error
SC: Schwarz information criterion
HQ: Hannan-Quinen information criterion

VAR modelinde kullanılan değişkenlerinin durağan olup olmadığı AR karakteristik polinomunun ters kökleri yardımıyla incelenmiştir. Şekilde görüldüğü gibi hiçbir AR birim kökünün çember dışında yer almaması 4 gecikmeli VAR modelinin durağan olduğunu ortaya koymaktadır.

3.4. Etki Tepki Analizi

VAR modelinde kullanılan değişkenlerin herhangi birine bir birimlik şok uygulandığında hem kendisinin hem de diğer değişkenlerin ortaya çıkan bu değişime gösterdiği tepkiler gözlemlenmektedir (Sever ve Demir, 2007:55). Çalışmada yer alan Reel efektif döviz kuru(LNREDK), ekonomik büyüme(LNGSYH) ve cari işlemler açığı(LNCİD) değişkenlerine yönelik etki-tepki analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki şekilde yer almaktadır.

Şekilde reel döviz kuru(LNREDK), ekonomik büyüme(LNGSYH) ve cari işlemler açığına(LNCİD) bir birimlik şok uygulandığında ilgili değişkenin hem kendisi hem de diğer değişkenlerin şoklarına karşı gösterdiği tepkiler ölçülmüştür. Reel efektif döviz kuruna birim birimlik şok uygulandığında kendisi üzerinde yarattığı tepki ilk 2 dönemde azalış göstermektedir. Daha sonraki dönemlerde artış veya azalış izleyerek dalgalı bir seyir izlemektedir. Reel döviz kurunun ekonomik büyüme üzerine etkisi ilk iki dönemde artış daha sonraki dönemlerde azalış ve artış yönünde olup dalgalı bir seyir izleyerek devam etmektedir. Şekilde görüldüğü üzere reel efektif döviz kurunda meydana gelen değişimler ekonomik büyüme üzerinde etkiler yaratacaktır. Reel efektif döviz kurunun cari işlemler açığı üzerindeki etkisi ise ilk 2 dönemde azalış sonraki dönemde artış olup etkisi giderek azalma eğilindedir. Burada reel döviz kurundaki artışların cari açık üzerine etkisinin güçlü olduğu dikkat çekmektedir.

Ekonomik büyümeye bir birimlik şok uygulandığında reel efektif döviz kuru üzerinde yarattığı tepki ilk 2 dönemde artış ve sonraki dönemde azalış yönünde olup dalgalı ve istikrarlı bir seyir izleyerek devam etmektedir. Ekonomik büyümeye bir birimlik şok uygulandığında kendisi üzerinde yarattığı etki ilk 2 dönemde azalış göstermekte diğer üç dönemde artış göstererek dalgalı bir seyir halinde devam

etmektedir. Ekonomik büyümeye bir birimlik şok uygulandığında cari işlemler açığı üzerindeki etkisi ilk 3 dönemde görülmemekte sonraki dönemde dalgalı bir seyir izleyerek devam etmektedir. Ekonomik büyümedeki değişimler cari açık üzerinde etki yaratmaktadır.

Cari işlemler açığına bir birimlik şok uygulandığında reel efektif döviz kuru üzerindeki etkisi ilk 3 dönemde istikrarlı bir seyir izleyip daha sonraki dönemlerde artış ve azalış yönünde ilerleyerek devam etmektedir. Cari işlemler açığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ilk 2 dönemde artış daha sonraki dönemlerde azalış göstererek dalgalı bir seyir izlemektedir. Etki giderek azalma eğilimindedir. Cari işlemler açığına bir birimlik şok uygulandığında kendisi üzerinde yarattığı etki ilk 2 dönemde azalış yönünde daha sonraki dönemde artış yönündedir. Diğer dönemlerde etki bu şekilde devam ederek dalgalı bir seyir izlemekte ve etki giderek azalmaktadır.

3.5 Varyans Ayrıştırması

Varyans ayrıştırması, modelde kullanılan değişkenlerde ortaya çıkan varyans değişiminin % kaçının kendisinden % kaçının diğer değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir (Sever ve Demir, 2007:55). Çalışmada yer alan reel efektif döviz kuru(LNREDK), ekonomik büyüme(LNGSYH) ve cari işlemler açığı(LNCİD) değişkenleri kullanılarak varyans ayrıştırması yapılmıştır.

LNREDK'NİN VARYANS AYRIŞTIRMASI				
DÖNEM	S.E	LNREDK	LNGSYH	LNCİD
1	0.059555	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.065311	83.19262	5.256619	11.55076
3	0.066078	82.12281	6.469405	11.40779
4	0.066251	81.69726	6.947271	11.35547
5	0.067210	81.84406	6.771720	11.38422
6	0.067841	80.54928	8.270237	11.18049
7	0.067851	80.53979	8.271894	11.18832
8	0.067869	80.50921	8.271670	11.21912
9	0.067912	80.52100	8.269049	11.20995
10	0.068041	80.55883	8.263086	11.17809

Cholesky sıralaması: LNCİD LNGSYH LNREDK

Tabloda reel efektif döviz kurunun varyans ayrıştırma sonuçları verilmektedir. Görüldüğü gibi birinci dönemde reel efektif döviz kurunda meydana gelen değişimin %100 kendisinden kaynaklanırken diğer dönemlerde bu oran değişmekte ve bu değişim ekonomik büyüme (LNGSYH)ve cari işlemler açığındaki (LNCİD) değişimden kaynaklanmaktadır. 10'ncü dönem sonunda reel döviz kurunda meydana gelen değişimin %80'i kendisinden kaynaklanırken %8'lik kısmı ekonomik büyümeden, %11'lik kısmı cari işlemler açığından kaynaklanmaktadır.

LNGSYH'NİN VARYANS AYRIŞTIRMASI				
DÖNEM	S.E	LNREDK	LNGSYH	LNCİD
1	0.023946	0.067362	99.93264	0.000000
2	0.031177	15.07974	84.92023	2.77E-05
3	0.033465	24.64985	75.19147	0.158678
4	0.034029	23.85459	72.84585	3.299558
5	0.038153	26.21953	70.48297	3.297497
6	0.039249	24.88801	71.66649	3.445505
7	0.040567	24.98117	71.38035	3.638479
8	0.041231	24.49408	70.38241	5.123514
9	0.042819	24.34465	70.39007	5.265284
10	0.043729	23.63639	71.31374	5.049863
Cholesky sıralaması: LNCİD LNGSYH LNREDK				

Tabloda ekonomik büyümenin (LNGSYH) varyans ayrıştırma sonuçları yer almaktadır. Görüldüğü gibi birinci dönemde ekonomik büyümede meydana gelen değişimin % 99'u kendisinden kaynaklanırken diğer dönemler bu oran değişmektedir. Bu değişimin bir kısmı reel döviz kurundaki (LNREDK) değişimden bir kısmı da cari işlemler açığındaki (LNCİD)değişimden kaynaklanmaktadır. 10'ncü dönemde ekonomik büyümede meydana gelen değişimin %71'i kendisinden, %23'ü reel efektif döviz kurundaki değişimden, %5'i cari işlemler açığındaki değişimden kaynaklanmaktadır.

LNCİD'İN VARYANS AYRIŞTIRMASI				
DÖNEM	S.E	LNREDK	LNGSYH	LNCİD
1	0.828439	3.013131	0.023061	96.96381
2	0.970854	2.721360	26.33607	70.94257
3	0.996083	4.358644	26.01144	69.62992
4	1.067406	12.01977	22.82743	65.15280
5	1.101407	14.47517	21.81138	63.71345
6	1.129446	15.71747	23.41738	60.86515
7	1.132343	15.63714	23.77736	60.58550
8	1.136438	16.14485	23.60939	60.24576
9	1.138272	16.10040	23.77350	60.12610
10	1.138428	16.09870	23.76930	60.13199
Cholesky sıralaması: LNCİD LNGSYH LNREDK				

Tabloda cari işlemler açığının (LNCİD) varyans ayrıştırma sonuçları yer almaktadır. Görülüşü gibi birinci dönemde cari işlemler açığında meydana gelen değişimin %96'sı kendisinden kaynaklanmaktadır. Diğer dönemlerde bu oran değişmekte ve bu değişimin bir kısmı reel döviz kurunda (LNREDK) meydana gelen değişimden bir kısmı da ekonomik büyümede (LNGSYH) meydana gelen değişimden kaynaklanmaktadır. 10'ncü dönemde cari işlemler açığında meydana gelen değişimin %60'ı kendisinden kaynaklanırken %16'sı reel döviz kurundaki değişimden %23'ü ekonomik büyümedeki değişimden kaynaklanmaktadır.

3.6. Granger Nedensellik Analizi

Granger nedensellik analizi VAR modelinde kullanılan değişkenlerin ilişki yönünü belirlemek için kullanılmaktadır (Sarıtış vd.,2018:196). Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla Granger Nedensellik analizi kullanılmıştır.

GRANGER NEDENSELLİK TESTİ			
Bağımlı Değişken: LNCİD			
Excluded	Chi-sq	Gecikme Uzunluğu	Prob*
LNGSYH	20.92737	4	0.0003
LREDK	16.31375	4	0.0026
All	32.61810	8	0.0001

GRANGER NEDENSELLİK TESTİ			
Bağımlı Değişken: LNGSYH			
Excluded	Chi-sq	Gecikme uzunluğu	Prob*
LNCİD	7.115348	4	0.1299
LNREDK	16.12924	4	0.0029
All	21.99094	8	0.0049

GRANGER NEDENSELLİK TESTİ			
Bağımlı Değişken: LNREDK			
Excluded	Chi-sq	Gecikme Uzunluğu	Prob*
LNCİD	10.19243	4	0.0373
LNGSYH	4.622037	4	0.3283
All	12.47015	8	0.1314

Tabloda Granger Nedensellik Testi sonuçları yer almaktadır. Nedensellik testi sonuçları %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmektedir. Tablodaki

değerlendirmelere göre %5 anlamlılık düzeyinde reel efektif döviz kuru (LNREDK) ile cari işlemler açığı (LNCİD) arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu gözlemlenmektedir. Reel döviz kurundan (LNREDK) ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanırken ekonomik büyümeden (LNGSYH), cari işlemler açığına (LNCİD) doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.

4. Sonuç

Cari açık birçok ülkede olduğu gibi Türkiye için de en önemli makroekonomik sorun haline gelmiştir. Cari açık enflasyon oranı, döviz kuru, ekonomik büyüme, gelir dağılımı gibi birçok açıdan Türkiye ekonomisi üzerinde etkili olmaktadır. Çalışmada cari açık, ekonomik büyüme ve döviz kurundaki ilişki 2003Q1-2018Q3 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak ekonometrik bir analiz yapılmıştır. Analizde öncelikle serilerin duran olup olmadığı ADF birim kök testleriyle incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre cari açık düzey değerlerinde, reel efektif döviz kuru birinci farklarında, ekonomik büyüme ise ikinci farklarında durağanlaşmıştır. Bu serilerin durağan halleri ile VAR modeli kullanılarak Etki-Tepki analizi ve Varyans ayrıştırması yapılmıştır. Ayrıca kurulan VAR modeline 2008 küresel krizi kukla değişken olarak eklenmiştir. Analiz sonuçları cari açık ve reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkinin, cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin güçlü olduğunu göstermektedir. Ayrıca reel efektif döviz kuru ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkininde güçlü olduğuna dair sonuçlar elde edilmiştir. Buradan hareketle Granger nedensellik testi sonuçları Etki-Tepki analizi ile Varyans ayrıştırma analiz sonuçlarını destekler niteliktedir. Granger nedensellik analizinden çıkan sonuçlara göre reel efektif döviz kuru ile cari açık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken, reel efektif döviz kurundan ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Türkiye’de ekonomik büyüme arttıkça cari açıkta artış olacaktır. Üretimin hızla düştüğü bir ortamda büyüme de hızla düşüyor demektir. Büyüme düşerse dış ticaret açığı ve cari açık da düşer. Türkiye’de üretimin önemli bir bölümü ithal girdiyle yapıldığı için bu düşüşlerin ithalat düşüşü ve dolayısıyla cari açık düşüşü getirmesinden normal bir şey olamaz. Dolayısıyla cari açığın büyümenin düşmesi dolayısıyla ortaya çıkması olumlu görünümü olumsuz kılmaktadır. Cari açık hem büyümeden kaynaklanan talep artışından etkilenmekte hem de sıcak para özelliğine sahip kısa vadeli sermaye hareketlerinin belirlediği döviz kurundan etkilenmektedir. Nitekim analizimiz son dönem Türkiye Ekonomisinde ortaya çıkan gelişmeleri destekler niteliktedir.

KAYNAKÇA

Akçağlayan, A.(2015). Türkiye’de Cari Açık, Büyüme, Kur ve Sermaye Hareketleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi”. EY International Congress on Economics II (EYC2015), November 5-6, Ankara

Kesikoğlu, F., Yıldırım, E. ve Çeştepe H. (2013). “Cari Açığın Belirleyicileri: 28 OECD Ülkesi İçin Panel Veri Analizi”. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(2):15-34

Duman, K (2017) “Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi” Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA) Research of Financial Economic and Social Studies (RFES), Cilt: 2 - Sayı: 4,

Ersungur, Ş.M., Doru, Ö. ve Aslan, M.B.(2017).” Türkiye’de GSYH ve Döviz Kuru Hareketlerinin Cari Denge Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı”. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 31(3)

Erbaykal, E. (2007). ”Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkilimidir? Bir Nedensellik Analizi”. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 3(6):81-88

Sönmezler, G., Akduğan, U.ve Gündüz, İ.O.(2017). “Türkiye’de Cari Açık Sorunun Reel Döviz Kuru ve İthalatın İhracata Bağımlılığı Açısından Değerlendirilmesi”. Maliye Finans Yazıları, (208):105-122

Sever, E. ve Demir, M.(2007). “Türkiye’de Bütçe Açığı ile Cari Açık Arasındaki İlişkilerinin VAR Anali İle İncelenmesi”. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2(1):47-63

Çiftçi, N.(2014). “Türkiye’de Cari Açık, Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Eş Bütünleşme Analizi”. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(1):129-142

Kasman, A.vd.,(2005). “Cari Açık Büyümenin mi Aşırı Değerli TL’nin mi Sonucudur?”. İktisat, İşletme ve Finans, 233, 88-98

Gervais, O., Schembri, L. ve Suchanek, L.(2011). “ External Stability Real Exchange Rate Adjustment and The Exchange Rate Regime in Emerging- Market Economies”. International Economic Analysis Department Bank of Canada

Gnimassoun, B.ve Mignon, V.(2013). “Current-Account Adjustments and Exchange-Rate Misalignments”. CEPII Working Paper

Henry, C. ve Longmore, R.(2003). “ Current Account Dynamics and The Real Effective Exchange Rate: The Jamaican Experience”. Research and Economic Programming Bank Of Jamaica

Sarıtaş, H., Genç, A. ve Avcı, T. (2018). “ Türkiye’de Enerji İthalatı, Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR ve Granger Nedensellik Analizi”. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14(2):181-200

SAKARYA İKTİSAT DERGİSİ'NİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Yalçın DOĞAN¹
Harun KILIÇASLAN²

Özet

Bu çalışma, Sakarya İktisat Dergisi'nde yayımlanan 2012-2020 yılları arasındaki çalışmaların bibliyometrik özellikleri açısından incelenmesini amaçlamaktadır. Sakarya İktisat Dergisi 2012 yılında yayın hayatına başlamış olup, yılda dört kez yayımlanmaktadır. Dergide 2012-2020 yılları arasında yayımlanan toplam 194 makale incelenmiştir. Dergide yayımlanan toplam 194 çalışmanın 176 tanesinin Türkçe ve 18 tanesinin İngilizce dilinde olduğu ve yayımlanan makalelerin ağırlıklı olarak 11-20 sayfa aralığında görülmüştür. Diğer yandan dergide yayımlanan çalışmaların ağırlıklı olarak ampirik araştırma yöntemini tercih ettiği tespit edilmiştir. Dergide en çok "Dr.Öğr.Üyesi" ünvanlı yazarların çalışmaları yayımlanmıştır. Yazarların bağlı oldukları kurumlarda ise Sakarya Üniversitesi birinci sırada gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sakarya İktisat Dergisi, Bibliyometrik Analiz, İktisat.
Jel Sınıflandırması: A19, C25, C29

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE SAKARYA JOURNAL OF
ECONOMICS

Abstract

This study aims to examine the studies published in The Sakarya Journal of Economics between the years 2012-2020 in terms of their bibliometric properties. The Sakarya Journal of Economics started its publication life in 2012 and is published four times a year. A total of 194 articles published between 2012 and 2020 were reviewed in the journal. It was seen that 176 of the 194 studies published in the journal were in Turkish and 18 of them were in English, and the published articles were mainly between 11-20 pages. On the other hand, it has been determined that the studies published in the journal predominantly prefer the empirical research method. Most of the works of the authors with the title of "Assistant Professor" were published in the journal. Sakarya University ranks first among the institutions that the authors are affiliated with.

Keywords: The Sakarya Journal Of Economics, Bibliometric Analysis, Economics
Jel Codes: A19, C25, C29

¹ Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Ana Bilim Dalı, yalcinndogan@gmail.com

² Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, Sakarya/ Türkiye, harun@sakarya.edu.tr

1. Giriş

Sakarya İktisat Dergisi, 2012 yılında yayın hayatına başlamış olup yılda dört kez yayınlanmaktadır. Derginin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Sakarya İktisat Dergisi, sosyal bilimlerin birçok alanında teorik ve pratik anlamda özgün ve nitelikli araştırmaları yayımlamayı amaçlamaktadır. 2021 Mart ayı itibariyle dergide 1 Yazı İşleri Müdürü, 4 kişiden oluşan Yayın Kurulu, 1 Editör ve 3 Editör Yardımcısı görev yapmaktadır.

Çalışmada 2012-2020 yılları arasında Sakarya İktisat Dergisi'nde yayımlanan makaleler bibliyometrik analize konu edilmiştir. Bu analiz sonucunda elde edilen bulgular ile derginin yayın profili ortaya konulmak ve çalışmalarını yayımlatmak amacıyla olan araştırmacılara yol göstermek amaçlanmıştır. Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde literatür incelemesine yer verilmiştir. İkinci bölümde çalışmanın yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise yapılan analiz sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

2. Teorik Çerçeve Ve Literatür Taraması

Bibliyometri kavramı ile ilgili en sık kullanılan tanım; matematik ve diğer istatistikî yöntemlerin kullanılarak kitap ve diğer iletişim araçlarının analiz edilmesidir (Pritchard, 1969:348). Doküman incelemesi şeklinde yapılan bibliyometrik araştırmalar neticesinde herhangi bir alanda yapılan yayınların farklı bir yöntem ile analiz edilip değerlendirilmesine imkan tanınmaktadır (Coşkun vd., 2014:381). Bilimsel bir alandaki çalışmaların bibliyometrik analizi yapılırken yaygın olarak kullanılan yöntem, ilgili alanda yazılan lisansüstü çalışmaların incelenmesi ya da seçilen bir derginin analizinin gerçekleştirilmesi şeklinde olmaktadır (Beşel ve Yardımcıoğlu, 2017:135). Belirli bir alandaki ilerleme seviyesini ölçmek için kullanılan bibliyometrik analiz tekniği özellikle 2000'li yıllardan itibaren daha popüler bir hale gelmiştir (Kırdar ve Benli, 2020:200). Günümüzde, yayın ve atıf verilerinin niceliksel olarak analiz edilmesi uygulamalarına çoğu ülkede rastlanılmaktadır. Bibliyometri; üniversiteler, araştırmacılar, yöneticiler ve kütüphaneciler tarafından sıklıkla kullanılan bir performans analiz yöntemidir (Pendlebury, 2008:2).

Bibliyometrik analiz kapsamında değerlendirilen ilk çalışma olarak, 1927 yılında Amerika'da Journal of the American Chemical Society isimli derginin incelenmesi kabul edilmektedir. Bu çalışmada, Journal of the American Chemical Society dergisinde yayımlanan makalelerin kaynakça kısımları üzerinde incelemeler yapılmıştır (White, 1985; aktaran Al ve Tonta; 2004: 23).

Ülkemizde, son yıllarda bibliyometrik analize duyulan merak giderek artmakta ve yapılan yayınlarda artış gözlenmektedir. Bununla birlikte, 1970 yılında Kemal

Özinönü tarafından yapılan ‘‘Growth in Turkish Positive Basic Sciences’’adlı çalışma bu alanda Türkiye’de öncü kabul edilmektedir (Al, 2008:10).

Aşağıda, farklı dergiler üzerinde yapılan yerli ve yabancı bibliyometrik çalışmalara örnekler verilmiştir:

Phene ve Guisinger (1998), yaptıkları çalışmada Journal of International Business Studies Dergisi’nde 1981-1991 yılları arasındaki çalışmaları bibliyometrik açıdan analiz etmişlerdir.

Sam (2008), Ghana Kütüphane Dergisi’nde 2000-2006 yılları arasında yayımlanan makalelerin analiz sonuçlarını sunmaktadır.

Hussain ve diğerleri (2011), Elektronik Kütüphane Dergisi’nin bibliyometrik analizini yapmışlardır. Çalışmada, 2000-2010 yılları arasında dergide yayımlanan 578 adet makale incelenmiştir.

Tsay (2011), Journal of Information Science’ ın bibliyometrik analizini ve diğer bilim dalları ile olan konu ilişkisini inceleyen çalışmasında, 1998 ve 2008 yılları arasında yer vermiştir.

Lopez ve diğerleri (2018), ilk kez 1967 yılında yayımlanan ve 2017 yılında 50. Kuruluş yılını kutlayan European Journal of Marketing dergisinin bibliyometrik analizini yapmışlardır.

Al ve Coştur 2007 yılındaki çalışmalarında 1995-2005 yılları arasında Türk Psikoloji Dergisi’nde yayımlanan 118 makaleyi bibliyometrik özellikleri açısından analiz etmişlerdir.

Taşkın ve Çakmak (2010) tarafından hazırlanan çalışmada, Bilgi Dünyası Dergisi’nde 2000-2010 yılları arasında yayımlanan 104 makale ve 60 görüşün analizine yer verilmiştir.

Hotamışlı ve Erem (2014), Muhasebe ve Finansman Dergisi’nde 2005-2013 yılları arasında yayımlanan 562 makaleyi inceledikleri çalışmasında bibliyometrik analiz yöntemini kullanmışlardır.

Beşel ve Yardımcıoğlu (2017), Maliye Dergisi’nde yayımlanan makaleleri çeşitli göstergelere göre değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada, 2007-2016 yılları arasındaki toplam 330 makale incelenmiş olup, maliye alanındaki geçmişten günümüze gelen değişimin saptanması hedeflenmiştir.

Yılmazel (2019), yayın hayatına 1965 yılında başlayan köklü bir dergi olan Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi’nin 1965-2003 yılları arasındaki yayımlarını bibliyometrik olarak analiz etmiştir.

3. Yöntem

Sakarya İktisat Dergisi’ndeki yayımlanan çalışmaları incelemek amacıyla 25.02.2021 tarihinde DERGİPARK veri tabanı üzerinden yapılan tarama sonucunda 2012-2020 yılları arasındaki 194 adet makaleye ilişkin veriler derlenmiştir. Dergide yayımlanan

194 makaleden elde edilen veriler, Microsoft Excel programı ile analiz edilmiştir. Bibliyometrik analizin gerçekleştirilmesi için belirlenen kriterler ise şunlar olmuştur:

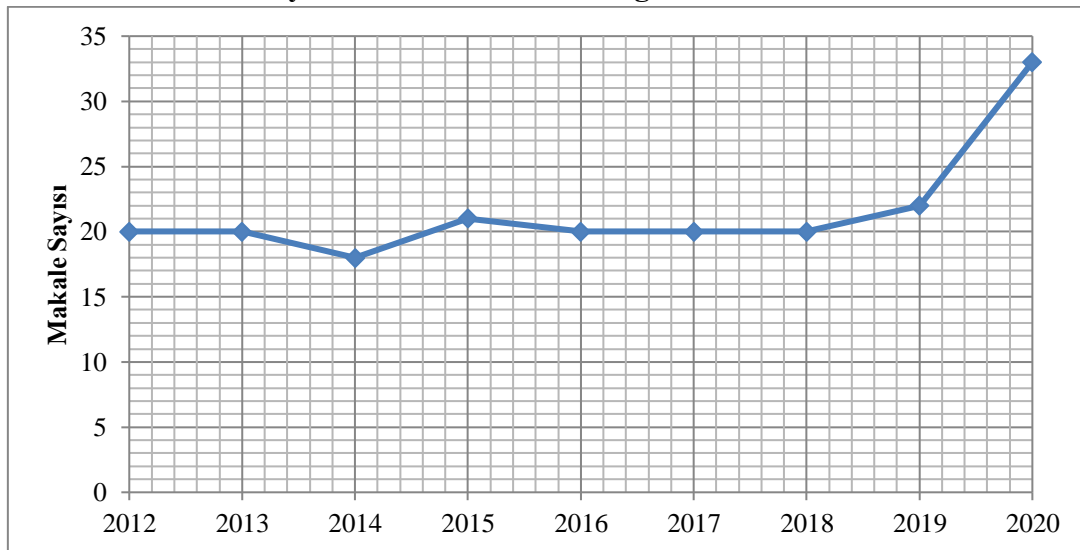
- Dergide yıllara göre yayımlanan makale sayıları,
- Dergide yayımlanan makalelerin yazar sayıları,
- Dergide çalışması bulunan yazarların unvanları,
- Dergide çalışması bulunan yazarların bağlı oldukları kurumlar,
- Makalelerin sayfa sayısı bilgileri,
- Makalelerin yayım dili,
- Çalışmalarda yararlanılan kaynak türleri,
- Makalelerde kullanılan araştırma yöntemleri,
- Dergiye yapılan atıf sayısı,
- Dergide kullanılan anahtar kelimeler.

4. Bulgular

4.1. Makalelere İlişkin Bulgular

Grafik 1’de makalelerin yıllara göre dağılımı gösterilmektedir. Buna göre Sakarya İktisat Dergisi’nde en çok makalenin 2020 yılında yayımlandığı gözlemlenmektedir. Yıllara göre makale sayılarında belirgin bir farklılık gözlenmemekte olup, en az makalenin de 2014 yılında yayımlandığı görülmektedir. Dergide en çok makalenin 2020 yılında yazıldığı tespit edilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında, derginin bu yılda özel bir sayı çıkarmış olmasının etkisi olduğu söylenebilir. Diğer yandan Sakarya İktisat Dergisi’nde yılda ortalama olarak 21,55 adet makale yayımlanmıştır.

Grafik 1: Makale Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

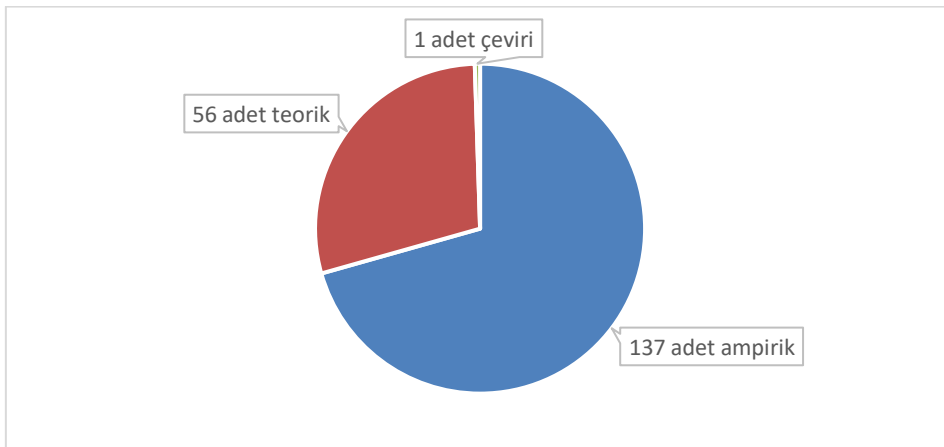
İncelenen zaman aralığında dergide 194 adet makale yayımlanmıştır. Yayımlanan bu makalelerin; %39'unun tek yazarlı, %46'sının iki yazarlı, %12'sinin üç yazarlı, %2'sinin dört yazarlı ve yaklaşık %1'inin beş yazarlı makale olduğu belirlenmiştir. Tek ve iki yazarlı makalelerin yayımların çoğunluğunu oluşturduğu ve ikiden fazla yazarlı makalelere daha az yer verildiği görülse de son yıllarda üç yazarlı makalelerde az da olsa bir artış olmuştur. Tablo 1'de yıllara göre yazar sayıları verilmiştir.

Tablo 1: Makalelerin Yazar Sayıları İtibarıyla Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	1 Yazarlı	2 Yazarlı	3 Yazarlı	4 Yazarlı	5 Yazarlı
2012	10	9	1	0	0
2013	9	6	4	1	0
2014	6	10	1	1	0
2015	5	13	2	1	0
2016	6	12	2	0	0
2017	7	12	1	0	0
2018	9	8	3	0	0
2019	13	4	4	0	1
2020	10	15	5	1	2
Toplam	75	89	23	4	3
Oran	%39	%46	%12	%2	%1

Çalışmada, makaleler ampirik, teorik ve çeviri olmak üzere tasniflenmiştir. Grafik 2'de gösterildiği gibi dergide yayımlanan toplam 194 makalenin; 137 tanesi ampirik, 56 tanesi teorik ve 1 tanesi çeviri türünde olduğu saptanmıştır.

Grafik 2: Tercih Edilen Araştırma Yaklaşımlarına Göre Makale Sayısı

Tablo 2’de dergide yayımlanan makalelerin yıllara göre sayfa dağılımı gösterilmiştir. Makalelerin sayfa sayılarına bakıldığında, toplam 194 makalenin 106 tanesinin 11-20 sayfa sayısı arasında, 59 tanesinin 21-30 sayfa sayısı arasında, 16 tanesinin 31-40 sayfa sayısı arasında, 8 tanesinin 0-10 sayfa sayısı arasında ve 5 tanesinin 41-65 sayfa sayısı arasında olduğu gözlenmektedir. Derginin 11 sayfadan az ve 30 sayfadan çok makalelere çok az yer verdiği, yayımlanan makalelerin yarısından fazlasının 11-20 sayfa aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Dergide Yayımlanan Makalelerin Yıllara Göre Sayfa Sayıları

Sayfa Sayısı	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Toplam
0-10	1	0	0	2	2	2	0	0	1	8
11-20	13	3	3	9	12	13	11	17	25	106
21-30	5	9	9	8	6	4	9	3	6	59
31-40	1	6	3	2	0	1	0	2	1	16
41-65	0	2	3	0	0	0	0	0	0	5

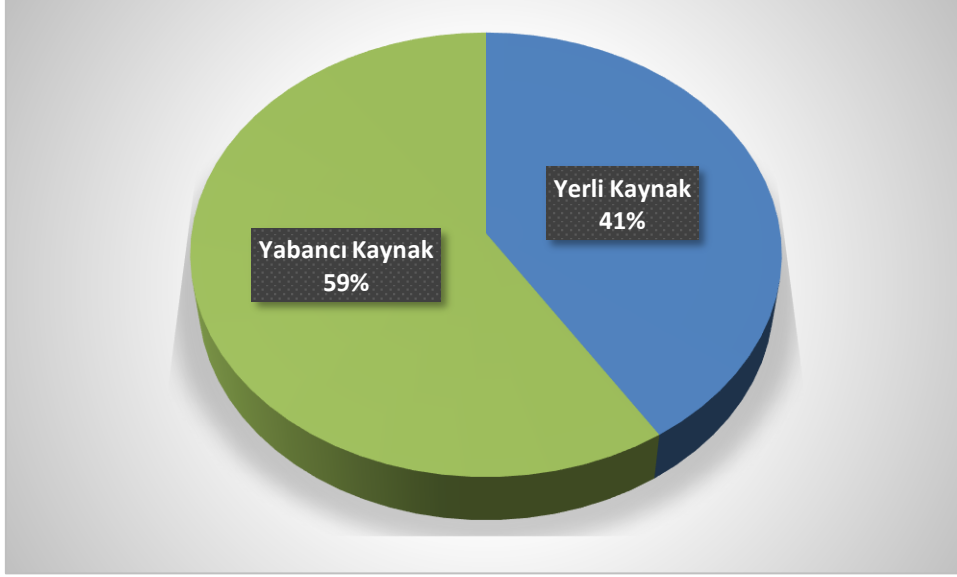
Sakarya İktisat Dergisi’nin yayım dili Türkçe ve İngilizce’dir. Dergide yayımlanan makalelerin 176 tanesi Türkçe, 18 tanesi ise İngilizce dilindedir. Yüzde dağılımı ise Grafik 3’te gösterilmiştir.

Grafik 3: Makalelerde Kullanılan Dil Türü

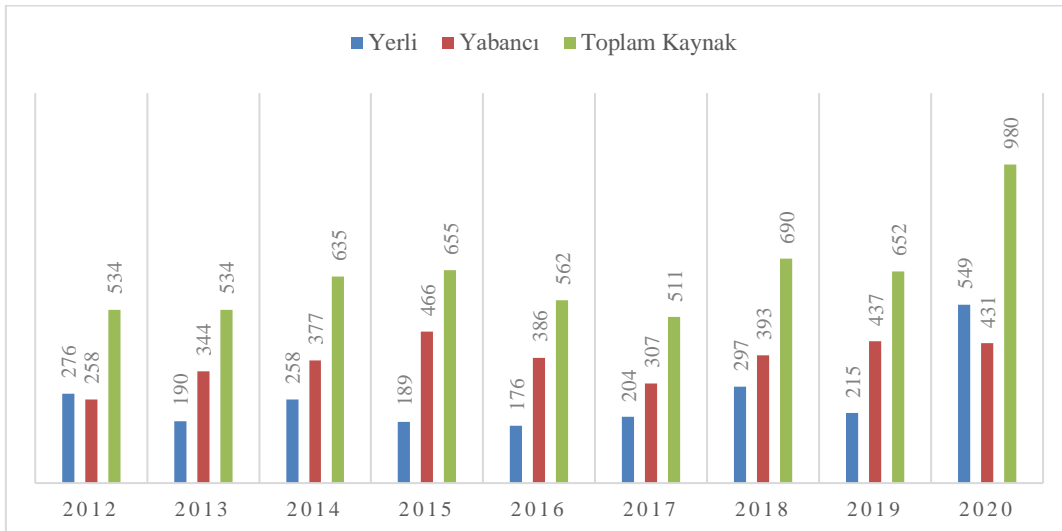
Dergide yayımlanan makalelerde yararlanılan toplam 5753 kaynağın, 2354 tanesini yerli kaynaklar oluştururken, kalan 3399 tanesini yabancı kaynaklar oluşturmaktadır. Yüzde dağılımı ise Grafik 4’te gösterilmiştir.

Grafik 4: Makalelerde Kullanılan Kaynak Türleri

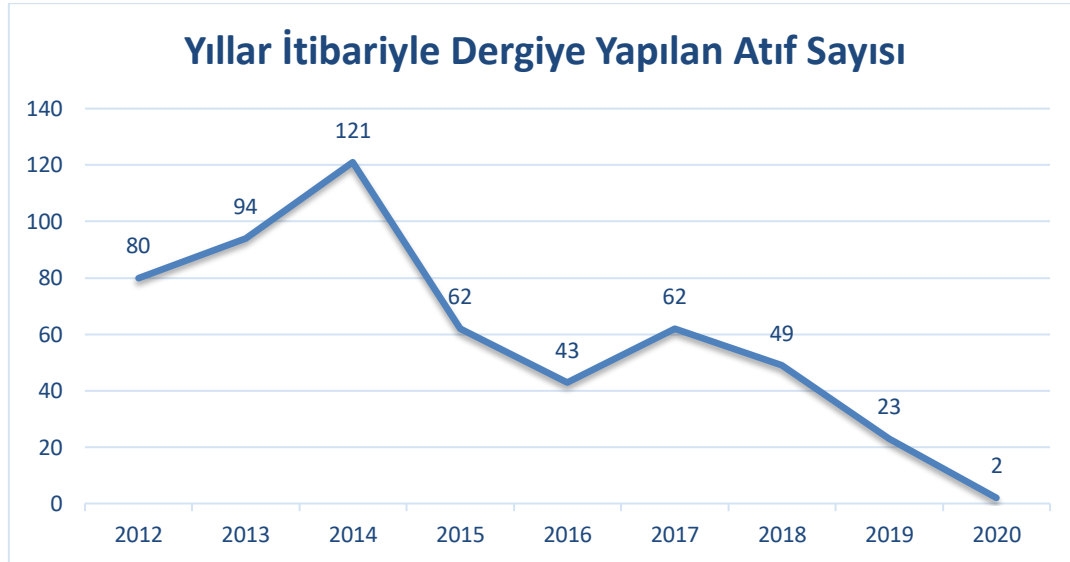
Dergide yayımlanan makalelerde başvuru kaynak sayılarına bakıldığında; 2012 yılında 534 adet, 2013 yılında 534 adet, 2014 yılında 635 adet, 2015 yılında 655 adet, 2016 yılında 562 adet, 2017 yılında 511 adet, 2018 yılında 690 adet, 2019 yılında 652 adet ve 2020 yılında 980 adet kaynaktan faydalandığı görülmektedir. İncelenen dönemde makale başına ortalama 30 kaynak kullanılmıştır. Grafik 5’te yerli ve yabancı sayıları ile birlikte yıllara göre toplam kaynak sayıları verilmiştir.

Grafik 5: Yıllara Göre Kullanılan Kaynak Sayıları

Grafik 6 da 2012-2020 yılları arasında Sakarya İktisat Dergisi'nde yer alan yayınların aldıkları atıflara yer verilmiştir. Toplam 536 adet atıf yapılmıştır. Dergiye yapılan atıf sayıları 30.03.2021 tarihindeki Google Akademik verileri kullanılarak hesaplanmıştır. Yıllara göre belirtilen atıf sayılarında atıf yapılan yayının yayım tarihi esas alınmıştır. Derginin 2012 yılındaki yayımlanan makalelerine 80, 2013 yılında yayımlanan makalelerine 94, 2014 yılındakilere 121, 2015 yılındakilere 62, 2016 yılındakilere 43, 2017 yılındakilere 62, 2018 yılındakilere 49, 2019 yılındakilere 23 ve 2020 yılındaki makalelere 2 adet atıf almıştır. Atıf sayıları için Google Akademik verileri kısıtı altında inceleme yapıldığından anılan veri tabanında yer almayan atıflara ulaşılamamıştır. Mevcut veriler ışığında özellikle 2014 yılı yayınlarına diğer yıllara göre daha fazla atıf alındığı gözlenmektedir.

Grafik 6: Sakarya İktisat Dergisi'ne Yıllar İtibarıyla Yapılan Atıf Sayısı

Kelime bulutu sayesinde, yayımlanan makalelerde en sık işlenen konular hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Dergide yayımlanan makalelere ait anahtar kelimelerden oluşan kelime bulutu Şekil 1'de gösterilmektedir. Şekil 1'e bakıldığında makalelerde öne çıkan anahtar kelimelerin Türkiye, Ticaret, Büyüme, Sosyal ve Ekonomik kelimeleri olduğu görülmektedir. Ayrıca Veri, Piyasa, Kamu, Vergi, Bilgi, Döviz gibi anahtar kelimelerin de yoğun kullanıldığı görülmektedir. Finansal, Granger, Yatırım, Borç, Tüketici, Yönetim, Kalkınma, Enflasyon ve Politik şeklinde anahtar kelimeler de dikkat çekmektedir.

Üç ve daha fazla makalesi yayımlanan yazarlar Grafik 8’de gösterilmiştir. Buna göre Sakarya İktisat Dergisi’nde beşer makale ile en çok çalışması yayımlanan yazarlar; Gürkan HAŞİT, Cem SAATÇİOĞLU ve Ekrem GÜL’dür. Dört makale ile Hayrettin Zengin ile Aziz Kutlar ikinci sırada yer almaktadır. Üçer makale ile 10 farklı yazarın da üçüncü sırada geldiği görülmektedir.

Grafik 8 : Dergide En Çok Makalesi Yayımlanan Yazarlar

2012-2020 yılları arasında Sakarya İktisat Dergisi’nde yayım yapan yazarların çoğunluğunun Sakarya Üniversitesi’nde görev yaptığı göze çarpmaktadır. Sakarya Üniversitesi’ni sırasıyla Anadolu Üniversitesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi takip etmektedir. Yazarların anılan dört üniversitede yoğunlaştığı görülmektedir. Coğrafi yakınlığın bunun üzerinde etkisi olduğu düşünülebilir. Üniversite dışındaki kurumlar ‘‘diğer’’ başlığı altında kategorize edilmiştir.

Grafik 9: Yazarların Bağlı Buldukları Kuruma Göre Dağılımı

Kurumlar	Makale Sayısı
Sakarya Üniversitesi	112
Anadolu Üniversitesi	32
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	31
İstanbul Üniversitesi	17
Cumhuriyet Üniversitesi	7
Dumlupınar Üniversitesi	7
Bartın Üniversitesi	7
Akdeniz Üniversitesi	6
Yalova Üniversitesi	6
Balıkesir Üniversitesi	6

Yalçın DOĞAN/Harun KILIÇASLAN

Balkh Üniversitesi	5
Uludağ Üniversitesi	4
Kocaeli Üniversitesi	4
Selçuk Üniversitesi	4
Adnan Menderes Üniversitesi	4
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	4
Marmara Üniversitesi	3
Yıldız Teknik Üniversitesi	3
Yüzüncü Yıl Üniversitesi	3
Karabük Üniversitesi	3
Harran Üniversitesi	3
Gümüşhane Üniversitesi	3
Erciyes Üniversitesi	3
Karatekin Üniversitesi	3
Alaaddin Keykubat Üniversitesi	3
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	2
Kocatepe Üniversitesi	2
Ankara Üniversitesi	2
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	2
Çoruh Üniversitesi	2
Atatürk Üniversitesi	2
Bingöl Üniversitesi	2
Bayburt Üniversitesi	2
Çukurova Üniversitesi	2
Dicle Üniversitesi	2
Fırat Üniversitesi	2
Sütçü İmam Üniversitesi	2
Celal Bayar Üniversitesi	2
Hitit Üniversitesi	2
Osmangazi Üniversitesi	2
Süleyman Demirel Üniversitesi	2
Muş Alpaslan Üniversitesi	2
Ömer Halisdemir Üniversitesi	2
Sıtkı Koçman Üniversitesi	2
Erzurum Teknik Üniversitesi	1
Süleyman Şah Üniversitesi	1
Sinop Üniversitesi	1
Roosevelt Üniversitesi	1
Kastamonu Üniversitesi	1
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	1
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	1
Orhangazi Üniversitesi	1
İstanbul Teknik Üniversitesi	1
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	1
Trakya Üniversitesi	1
İnönü Üniversitesi	1
Westminster Üniversitesi	1

İstanbul Kültür Üniversitesi	1
Arel Üniversitesi	1
Dokuz Eylül Üniversitesi	1
Badakshkan Üniversitesi	1
İstanbul Gelişim Üniversitesi	1
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	1
Diğer	10

5. Sonuç

Bu çalışma Sakarya İktisat Dergisi'nde 2012-2020 yılları arasında yayımlanmış makalelerin bibliyometrik özellikleri açısından değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Buna göre derginin yayım hayatına başladığı 2012 yılından günümüze kadar 194 adet makale yayımladığı görülmüştür. Dergide en az makale 2014 yılında, en çok makale ise 2020 yılında yayımlanmıştır.

Dergide yayımlanan toplam 194 makalenin, 137 tanesinin ampirik, 56 tanesinin teorik, 1 tanesinin çeviri olduğu ve 176 tanesinin Türkçe dilinde 18 tanesinin İngilizce dilinde yazıldığı görülmüştür. Bu yönüyle Türkçe dilini tercih eden ve ampirik çalışma yapan yazarlar için Sakarya İktisat Dergisi uygun bir tercih olabilir. Dergide yayımlanan makalelerin çoğunlukla 11-20 sayfa aralığında olduğu ancak 21-30 sayfalık makalelere de önemli ölçüde yer verildiği görülmektedir. Yazarların başvurduğu kaynakların %41'ini yerli kaynaklar ve %59'unu yabancı kaynaklar oluşturmaktadır.

Makalelerde öne çıkan anahtar kelimelerin Türkiye, Ticaret, Büyüme, Sosyal ve Ekonomik kelimeleri olduğu görülmektedir. Ayrıca Veri, Piyasa, Kamu, Vergi, Bilgi, Döviz gibi anahtar kelimelerin de yoğun kullanıldığı görülmektedir. Bunların dışında Finansal, Granger, Yatırım, Borç, Tüketici, Yönetim, Kalkınma, Enflasyon ve Politik şeklinde anahtar kelimeler de dikkate alındığında derginin iktisat alanına giren konularda geniş bir yelpazede çalışmaları kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Dergide çalışması bulunan yazarlara bakıldığında, tek yazarlı, çift yazarlı, üç yazarlı, dört yazarlı ve beş yazarlı makalelerin olduğu tespit edilmiştir. Yıllar itibariyle bakıldığında Tek ve iki yazarlı makalelerin yayımların çoğunluğunu oluşturduğu ve ikiden fazla yazarlı makalelere daha az yer verildiği görülse de son yıllarda üç yazarlı makalelerde az da olsa bir artış olmuştur. Makale yazarlarının unvanlarına bakıldığında, ilk sırada "Dr. Öğr. Üyesi" ünvanı olduğu belirlenmiştir. Bu ünvanı ise sırasıyla "Doç. Dr.", "Arş. Gör." ve "Prof. Dr." unvanları takip etmektedir. Dergiye en fazla yayım gönderen yazarların çalıştıkları kurumlar ise sırasıyla Sakarya Üniversitesi (112), Anadolu Üniversitesi (32) ve Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'dir (31).

Derginin tanınırlığının artırılması hem farklı kurumlardan yazar sayısını hem de yabancı dildeki makale sayısını arttırmada, dolayısıyla atıf alma sayısının arttırılmasında etkili olabilir. Bunun için genişletilmiş İngilizce özetlere yer verilmesi ve derginin daha fazla indeks tarafından taranması gibi seçenekler önemli katkı yapabilir.

Kaynakça

- Al, U. (2008). *Türkiye'nin Bilimsel Yayın Politikası: Atıf Dizinlerine Dayalı Bibliyometrik Bir Yaklaşım*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Al, U. ve Coştur, R. (2007). *Türk Psikoloji Dergisi'nin Bibliyometrik Profili*. Türk Kütüphaneciliği. 21(2). 142-163.
- Al, U. Ve Tonta Y. (2004). *Atıf analizi: Hacettepe Üniversitesi kütüphanecilik Bölümü Tezlerinde Atıf Yapılan Kaynaklar*. Bilgi Dünyası, 1. 23.
- Beşel, F., Yardımcıoğlu, F.(2017). *Maliye Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: 2007-2016 Dönemi*. Ocak-Haziran 2017;172, 133-151.
- Coşkun, İ., DüNDAR, Ş. Ve Parlak, C. (2014). *Türkiye'de Özel Eğitim Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (2008-2013)*. Ege Eğitim Dergisi, 15(2).., 381.
- Hotamışlı, M. ve Erem, I. (2014). *Muhasebe ve Finansman Dergisi'nden yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi*. Muhasebe ve Finansman Dergisi. Temmuz.
- Hussain, A., Fatima, N., and Kumar, D. (2011). *Bibliometric Analysis of the Electronic Library Journal*. Webology. 8(1). 87.
- Kırdar, E., Benli, A. (2020). *Sosyal Güvenlik Dergisi'nde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi*. Sosyal Güvenlik Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 197-216.
- Lopez, F.J.M., Merigo, J.M., Fernandez, L.V., Nicolas, C. (2018). *Fifty Years of the European Journal of Marketing: a bibliometric analysis*. European Journal of Marketing. 52.(1). 439-468.
- Pendlebury, D.A. (2008). *White paper using bibliometrics in evaluating research*. Research department. Thomson Reuters. Philadelphia. PA. USA.
- Phene, A., Guisinger, S. (1998). *The Stature of the Journal of International Business Studies*. Journal of International Business Studies. 29(3).., 621-631.
- Pritchard, A. (1969). *Statistical Bibliography Or Bibliometrics?* Journal of Documentation. 25. 348.

Sam, J. (2008). *An analysis of Ghana Library Journal: A Bibliometric Study*. Ghana Library Journal. 18(1). 67-76.

Taşkın, Z. Ve Çakmak, T. (2010). *Başlangıcından bugüne Bilgi Dünyası Dergisi'nin Bibliyometrik Profili*. Bilgi Dünyası. 2., 332-348.

Tsay, M.Y. (2011). *A Bibliometric Analysis on the Journal of Information Science*. Journal of Information Science. 1-28.

Yılmazel, Ö. (2019). *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi*. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 20(1). 1-13.

TOPLUMDA ZEKÂT BİLİNCİNİN GELİŞTİRİLMESİNİN YOKSULLUĞA ETKİSİ: SAKARYA İLİ ARAŞTIRMASI*

Niyazi Gümüş¹, Salih Şimşek²

Özet

İslam'ın beş temel esasından birisi de zekâttır. Zekât ağırlıklı olan görüşe göre hicretin ikinci yılında farz kılınmış olup, hicretin dokuzuncu yılından itibaren zekât amilleri tarafından toplanıp İslam'ın uygun gördüğü yerlere dağıtılmıştır. Peygamberimiz (sav) sonrası Hulefa-i Raşidin, Emeviler ve Abbasiler Dönemlerinde de bu uygulamalar devam etmiştir. Günümüzde zekât ibadetinin ifası tamamen mükelleflere bırakılmıştır. Zamanla insanların zekât bilinci zayıflamış, mükellefler zekât bilincinin zayıflamasından veya rehavetten dolayı zekât konusundaki duyarlılığını yitirmeye başlamışlardır. Günümüzde, mali bir ibadet olan ve yoksulluğun azaltılmasında önemli bir enstrüman olan zekâttan gerektiği gibi istifade edilememektedir. Bu durumda zekât bilincinin mutlaka geliştirilmesi gerekir. Bu çalışmanın amacı Türkiye'de zekât bilincinin geliştirilerek yoksullukla daha etkin mücadele edilmesine katkı sağlamaktır. Bu bağlamda Sakarya ili genelinde yapılan bu anket çalışması verilerinin ışığında, Türkiye'de zekât bilincinin artırılması için neler yapılabileceği konusu incelenmiştir. Anket çalışmasında rassal örneklem yöntemi kullanılmıştır. Türkiye'de verilen zekât miktarının artırılabilmesi için neler yapılabileceğine, zekât bilincinin geliştirilmesinin Müslümanların zekât verme oranını ve miktarını artıracığına ve artan kaynak miktarının yoksullukla daha etkin mücadele edilmesine katkı sağlayacağına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zekât, Zekât Bilinci, Zekât Bilincinin Geliştirilmesi, Yoksulluk, Yoksulluğun Azaltılması.

Jel Kod: P24, E62, I31.

THE IMPACT OF DEVELOPING ZAKAT AWARENESS IN THE SOCIETY ON POVERTY: THE CASE OF SAKARYA

Abstract

Zakat is one of the five basic principles of Islam. According to the opinion that zakat is predominant, it was assumed in the second year of the migration and it was collected by the zakat agents and distributed to the places deemed appropriate by Islam since the ninth year of the migration. This practices had continued for the periods of Hulfa-i Rashid, Umayyads and Abbasids after our Prophet (sav). Today, the performance of zakat worship is left to taxpayer. Ower time, people's awareness zakat has weaken, and taxpayers have started to lose sensitivity about zakat due to weakening of zakat

* Bu makale "Yoksulluğun Azaltılmasında Bir Çözüm Önerisi: Zekât Fonu Örneği" adlı Doktora Tezinden türetilmiştir.

¹ Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Geyve Müftülüğü, Sakarya /Türkiye, e-mail: gumsuniyazi@hotmail.com

² Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi SBF İktisat Bölümü, Emekli Öğretim Üyesi, Sakarya/ Türkiye, e-mail: ssimsek@sakarya.edu.tr

consciousness or drowsiness. Today, zakat, which is a financial worship and an important instrument in poverty reduction. The consciousness of zakat, which is one of the five basic principles of Islam and an important instrument in alleviating poverty, must be developed. The aim of this study is to contribute to the fight against poverty more effectively by developing awareness of the charity in Turkey. Therefore, in the light of the survey study data carried out throughout Sakarya province what can be done to improve the subject of zakat and awareness of it in Turkey was examined. The randomly sampling method was used in surveying. This study mention that (i) What can be made to increase the amount of zakat, (ii) How improving the awareness of zakat increases the ratio and amount of zakat giving Muslims, (iii) and How the increased amount of resources contribute to more effective fight against poverty.

Keywords: Zakat, Zakat Awareness, Development of Zakat Awareness, Poverty, Poverty Reduction.

Jel Codes: P24, E62, I31.

1. Giriş

İslam dini inanan insanlara bazı görevler yüklemektedir. Bu görevlerden birisi de zekâttır. Peygamberimiz (sav) döneminden itibaren Müslümanlar Peygamberimiz (sav)'in belirttiği şekilde zekâtlarını vermeye çalışmışlardır. Peygamberimiz (sav)'in vefat etmesiyle Hz. Ebu Bekir ile birlikte Hulefa-i Raşidin dönemi başlamıştır. Bu dönemde de Müslümanlar zekâtlarını Peygamberimiz (sav)'in belirlediği şekilde zekât amillerine vermişler ve amiller de toplanan zekâtları o bölgenin yoksullarına dağıtmışlardır. Hulefa-i Raşidin, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde zekât devlet eliyle toplanıp yoksulluğun azaltılmasında önemli bir rol oynamıştır. İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanlar İslami esasların uygulanmasında daha hassas davrandıklarından dolayı mükellefler zekâtlarını vermişler ve zekât yoksulluğun azaltılmasında önemli bir enstrüman olarak işlev görmüştür. Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz döneminde zekât verilecek yoksul bulmak zorlaşmıştır. Zamanla bazı Müslümanlar zekâtlarını verme hususunda rehavete kapılmışlar, toplumda zekât bilinci zayıflamaya başlamıştır. Günümüzde de bazı Müslümanlar zekât konusunda hassas davranırken bazıları da zekât konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları veya zekât verme konusunda duyarsız davrandıklarından dolayı zekât vermemektedir. Müslümanlar mali bir ibadet olan zekâtlarını vermeleri durumunda Allah'ın (c.c.) zekâtla ilgili emrini yerine getirmiş olacaklardır.

Günümüzde insanların bazıları zekât konusunda yeterli bilgi sahibi olmasına rağmen bazıları ise bilgi sahibi olmadıklarından dolayı bu görevlerini gerektiği şekilde ifa edememektedirler. Ülkemizde de zekât verme oranının artması için zekât bilincinin geliştirilmesi gerekmektedir. Toplumda zekât bilincinin geliştirilmesi durumunda zekât verme oranı artacak ve kaynak artışı yoksullukla mücadelede daha etkili olmamıza yardımcı olacaktır. Toplanan zekât gelirleri etkin bir şekilde kullanılması durumunda zekât yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Yoksul insanların

gözetilmesi, onlara ihtiyaçlarının bir kısmının karşılanması için maddi destek sağlanması toplumda insanlar arasında sevgi ve saygının daha da artmasına vesile olacaktır.

2. Zekâtın Tanımı

İslam dininin beş temel esasından birisi zekâttır. Z-k-v kökünden gelen zekât sözlükte artma, çoğalma, bereket, üreme, temizlik ve arıtma anlamlarına gelmektedir (Erkal, 2007:422).

Dini bir terim olarak ise; nisap miktarına ulaşan ve gerekli şartları taşıyan bir malı, kitap ve sünnetin belirlediği ölçülere göre, zekât verilmesi uygun olan yerlere vermektir (Yıldırım, 1980: 107). Bir kişinin zekâtla mükellef olması için öncelikle Müslüman olması, bulûğ çağına ermiş olması, akli dengesinin yerinde olması, hür olması, borcunun ve temel ihtiyaçlarının dışında nisap miktarı mala sahip olması, malın nami olması ve malın üzerinden de bir kameri yılın geçmiş olması gerekmektedir (Yavuz, 2017: 39-40).

Kur'an-ı Kerim'de yirmi altı yerde namazla beraber zikredilen zekât (Duman, 2017: 21), İslam'ın namazdan sonra en önemli rükünlerinin başında gelmektedir (Mevdudi, 1968: 116). Kur'an-ı Kerim'de "Namazı kılın ve zekâtı verin" (el-Bakara, 2/43) veya Neml suresinin 3. ayetinde olduğu gibi "Onlar ki namazı kılar ve zekâtı verirler" (en-Neml, 27/3) vb. şekilde zikredilmesi zekâtın farz olduğunu göstermektedir. Ayet-i kerimelerde Müslümanların mali bir ibadet olan zekâtlarını vermeleri gerektiği belirtilmektedir.

3. Zekâtın Tarihçesi

Zekât, Peygamberimizin (sav)'in peygamberliğinin Mekke döneminde tavsiye niteliğinde olup (Duman, 2017: 23) Hz. Muhammed (sav)'in Medine'ye hicretinin 2. yılında farz kılındığı görüşü ağırlık kazanmaktadır. Zekâtın devlet eliyle toplanmasına ise hicretin 9. yılında başlanmıştır. Zekâtın devlet eliyle toplanmasına başlanmasıyla Müslümanlar zekâtlarını Peygamberimiz (sav)'in görevlendirdiği zekât memurlarına vermişler ve zekât memurları da topladıkları zekâtı Kur'an-ı Kerim'de belirtilen yerlere dağıtmışlardır. Peygamberimiz (sav), hazırlattığı nizamname ile zekât toplamakla görevli memurların uyması gereken kuralları kendilerine bildirmiştir (Kılıç, 2017: 51-57). Amiller de Peygamberimiz (sav)'in kendilerine emrettiği şekilde zekâtın toplanması ve dağıtılması görevlerini ifa etmişlerdir.

Hulefa-i Raşidin zekât konusunda Peygamberimiz (sav)'in yolunu izlemiştir. Hz. Muhammed (sav)'in vefatından sonra halife seçilen Hz. Ebu Bekir (ra) döneminde bazı kabileler zekât vermek istememişler, Hz. Ebu Bekir de zekât vermek istemeyenlerle bu kararlarından vazgeçinceye kadar mücadele kararı almıştır. Halifenin: "Vallahi eğer develerin bağlandığı bir yuları bile benden esirgerlerse onlarla

savaşacağım” demesi üzerine Hz. Ömer (ra) ise: “Biz insanlarla La İlahe İllallah deyinceye kadar savaşmakla emredildik. Kişiler Müslüman olmakla canlarını ve mallarını bizden korumuş olurlar” şeklindeki muhalefetine ise halife: “Namazla zekâtın arasını ayıranlarla savaşacağını, Allah’ın (cc) Kur’an-ı Kerim’inde namazla zekâtı birçok yerde peş peşe zikrettiğini, zekâtın malın hakkı olduğunu ve Resulullah (sav)’e verdikleri bir yuları bile zekât olarak vermek istemezlerse onu alıncaya kadar onlarla savaşacağını söylemiştir” (Demircan, 2017: 117).

Hz. Ömer döneminde Yemen valisi olan Muaz b. Cebel (ra) bir yıl toplanan zekâtların üçte birini Medine’ye göndermiştir. Halife Hz. Ömer’in zekâtın o bölge halkına dağıtılması gerektiğini bildirmesi üzerine Muaz b. Cebel ihtiyaç fazlası olanları gönderdiğini belirtmiştir. Sonraki yıl yarısını göndermiş, üçüncü yıl ise Yemen’de zekât verilecek yoksul kalmadığını belirterek toplanan zekâtın tamamını Medine’ye göndermiştir. Bu bize Hulefa-i Raşidin döneminde zekâtın devlet eliyle organize bir şekilde toplanıp dağıtıldığını ve zekâtın aktif bir şekilde toplanıp dağıtılması neticesinde yoksulluğun bazı bölgelerde ortadan kalktığını göstermektedir (Boynukalın, 2017: 97; Rizvi, 1981: 18).

Emeviler döneminin halifelerinden olan Ömer b. Abdülaziz halife olunca Peygamberimiz (sav)’in zekât uygulamaları ile ilgili yazdıkları belgeleri istemiş ve zekât uygulamalarında Resulullah (sav)’in yolunu takip etmiştir (apak, 2017: 307). Peygamberimiz (sav)’in Hz. Ömer ve Amr b. Hazm’a yazdıkları zekât mektupları onların akrabalarında bulunmaktaydı. Ömer b. Abdülaziz bu mektupların birer kopyasını istemiş ve zekâtın toplanması ve dağıtımında Peygamberimiz (sav)’in yolunu izlemiştir. Ömer b. Abdülaziz’in halifeliği döneminde zekât verilebilecek muhtaç kişileri bulmak zorlaşmıştır (Er, 2016: 65). Bunun üzerine halife istişareler neticesinde zekât gelirleriyle köleleri hürriyetine kavuşturmak, evler yapıp evi olmayan yoksullara dağıtmak, evlenen gençlere yardımda bulunmak ve bineği olmayanlara binek almak gibi alanlarda zekât gelirlerini kullanmıştır (Saad, Sawandi ve Mohammad, 2016: 74).

Abbasiler döneminde de zekât uygulamaları Peygamberimiz (sav) ve Hulefa-i Raşidin dönemi esas alınarak devam etmiştir. O dönemde zekât divanları geliştirilmiş ve zekât devlet eliyle toplanıp dağıtılmıştır (Aksu, 2017: 199).

Osmanlı dönemine baktığımız zaman Osmanlı’da zekât toplamakla görevli memurların (amil) olmadığı görülmektedir. Osmanlı’da vergilerin şer’i esaslara dayandığı, örfi olan vergilerin de şeriatın izin verdiği ölçüde alındığı bilinmektedir (Genç, 2017: 256). Bazı şeyhülislamın Müslümanların devlete verdiği öşür ve saime vergilerini vermeleri gereken zekâta sayabilecekleri yönündeki fetvaları devletin Müslümanlardan topladığı bu vergi gelirlerini zekâtın sarf yerlerine harcamalarından kaynaklanmaktadır. Devlet Müslüman tebaadan aldığı bu tür vergileri zekâtın sarf

yerlerine harcamıştır. Diğer alanlara ise cizye vb. vergileri harcamıştır. Bununla birlikte Osmanlı döneminde zekât divanı yoktur (Kaya, 2017: 337).

Günümüzde ise bazı İslam ülkelerinde zekât fonu benzeri kuruluşlar olmasına ve bazı ülkelerde zekât vermek zorunlu olmasına rağmen birçok ülkede zekât mükelleflerin insiyatifine bırakılmakta ve oluşturulan zekât fonları da etkin bir şekilde faaliyette bulunamamaktadır. Bunun neticesi olarak Müslümanlar mali bir ibadet olan zekâtın yoksullukla mücadelede etkili bir araç olmasına rağmen bundan istifade edememektedir (Gümüş, 2019: 124-125).

4. Zekâtın Önemi

Her nimetin bir şükrü vardır. Zekât da Allah'ın (cc) zenginlere vermiş olduğu malın şükrüdür. İslam'ın üzerine bina edildiği beş temel esasının biri olan ve aynı zamanda mali bir ibadet özelliği taşıyan zekâtın Müslümanların hayatında önemi büyüktür. Tövbe suresinin 103. Ayet-i kerimesinde “Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağı ve temizleyeceği zekât al” (et-Tevbe, 9/103) buyurulması ve aynı surenin 60. ayetinde de Rabbimizin zekât verilecek yerleri belirtmesi ve bu sınıfın içinde amillerin de yer alması zekât toplama ve dağıtma işinin devlet veya devletin görevlendireceği kurumlar aracılığıyla yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü Peygamberimiz (sav) bu ayet-i kerimelerden sonra zekât toplama ve dağıtma görevini bu işle ilgili memurlar görevlendirerek devlet eliyle yapmış, zekât toplumun zenginlerinden alınıp, yoksullarına dağıtılmıştır (El-Karadavi; 2017: 97).

Zekâtın önemini, zekâtın toplum açısından önemi, veren açısından önemi ve alan açısından önemi olmak üzere sınıflandırmak mümkündür.

4.1. Zekâtın Veren Açısından Önemi

Müslümanlar mallarının zekâtını vermekle Allah'a (c.c.) olan kulluk görevlerini yerine getirmiş olurlar. Zariyat suresinin 9. Ayetinde Allah (c.c.), “zenginlerin mallarında muhtaç ve yoksulların hakkı olduğunu” (ez-Zariyat, 51/9) belirtmektedir. Malın zekâtı verilmekle mükellefler mallarını muhtaç ve yoksulların haklarından arındırmış olmaktadır. İslam dinine göre zekâtın verilmemesi yoksul ve muhtaç durumdaki kişilerin haklarının yenilmesiyle eşdeğer olarak görülmektedir. Bu nedenle zekât vermekle mükellef olanlar zekâtlarını hiçbir karşılık beklemeden ilgili yerlere vermektedirler (Yiğit, 2013: 40).

Ayrıca zekât insanı cimrilik, aşırı dünya malına düşkünlük, katı kalplilik gibi hastalıklardan koruyup, insanlarda merhamet, fedakârlık ve diğer insanları da düşünme duygularını geliştirmektedir. Zekâtını veren insan dünya malının Allah tarafından verilen bir nimet olduğu ve her nimetin bir şükrü olduğu bilinciyle hareket

ederek mala olan düşkünlüğü azalır. Zekâtını vermenin mutluluğunu kalbinde hisseder ve zekâtını verdiği zaman Allah'a (c.c.) karşı kulluk görevini yerine getirmenin mutluluğunu yaşayarak kalbinde bir ferahlık hisseder. Cimrilik hastalığından kurtularak veren el olmanın mutluluğunu yaşar. İnsanlara karşı merhamet duyguları gelişip, yoksul ve muhtaç durumdaki insanları gördüğü zaman onlara merhamet eder, yardımcı olmaya çalışır.

4.2. Zekâtın Alan Açısından Önemi

Zekâtın alan kişi açısından bazı faydaları vardır. Her şeyden önce yoksul ve muhtaç durumdaki insanlara kaynak transferi olan zekât, yoksulların ihtiyaçlarının karşılanmasına ve muhtaç kişilerin alım gücünün artmasına yardımcı olur (Özdemir, 2016: 71; Yiğit, Keskin ve Karagöz; 2013: 59). Yoksul ve muhtaç durumda olan insanlar, kendilerine verilen zekâtla bir kısım temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırlar. Toplumda yaşayan yoksul ve muhtaç durumdaki insanların temel ihtiyaçlarını zenginlerin verdikleri zekât vasıtasıyla karşılamaları, yoksulları İslami değerlere daha sıcak bakmaya sevk edeceği gibi aynı zamanda da zenginlerin servetine göz dikmelerine engel olacaktır. Zekât, yoksul ve muhtaç durumdaki insanların kalbinde servet düşmanlığının azalmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca toplumda yoksul insanların zekât aracılığıyla desteklenmesi yoksulluğun azalmasına, orta sınıfın çoğalmasına da katkı sağlayacaktır (Yavuz, 2017: 37).

4.3. Zekâtın Toplum Açısından Önemi

Toplumdaki insanların güçleri, zekâ yapıları, becerileri ve gelir düzeyleri aynı değildir. Bazı insanlar zengin iken, bazıları da yoksuldur. İslam dini, insanların bir kısmı lüks içinde yaşarken, diğer bir kısmının da sefalet içinde yaşam mücadelesi vermelerini kabul etmemektedir (Kutup, 1968: 188). Toplumda aç ve sefalet içinde yaşayan insanların olmasından diğer insanları sorumlu tutmaktadır. Peygamberimiz (sav) hadis-i şeriflerinde “Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir” (El-Heytemi, 1986: 755) buyurarak toplumda yoksulluk ve sefalet içinde yaşayan insanlardan toplumun sorumlu olacağını belirtmiştir. Bunun için de yoksul ve muhtaç insanların ihtiyaçlarının karşılanması, mağduriyetlerinin giderilmesi için Allah (c.c.) Müslümanlara zekâtı farz kılmıştır. Dolayısıyla da zekât insanlara, toplumda var olan yoksulluğun ortadan kaldırılmasına katkı sağlama bilinci kazandırmaktadır (Mannan, 1973: 401).

Zekât, toplumda yardımlaşma duygusunu geliştirip insanları bencillikten ve dünya malına olan düşkünlükten korur. İnsanları sadece kendisini değil, çevresinde bulunan yoksul ve ihtiyaç sahibi insanları da düşünmeye sevk eder. Toplumda kardeşlik duygularının gelişmesine katkı sağlar. Zenginle fakir arasında bir nevi dostluk ve kardeşlik köprüsü kurulmasına olanak tanır (İbn Kesir, 1985: 3642-3644). Zekât

vermekle mükellef olan insanlar sorumluluktan kurtulmak için yoksul ve muhtaç durumdaki insanlara muhtaçtır. Yoksul insanlar ise bazı temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için maddi kaynağa ve o kaynağın sahibi olan servet sahibi kişilere muhtaçtır. Zekât toplumda insanların birbirine muhtaç olduğu duygusunu geliştirerek zenginle fakir arasında bir köprü görevi görür. Toplumda insanların kaynaşmasına ve kardeşlik duygularının gelişmesine yardımcı olur.

Zekât, zengin insanların mallarının bir kısmını ihtiyaç sahibi insanlara vererek zenginlerden yoksullara doğru servet akışına ve toplumda orta sınıfın çoğalmasında etkili olur (Yavuz, 2017: 22-37). Zenginlerden yoksullara yapılan servet transferi toplumdaki gelir dağılımı adaletsizliğinin azaltılmasına yardımcı olur (Yalçın, 2016: 239). Zekât vermekle mükellef olanların verdiği zekâtlar zenginlerin servetinde kırkta bir oranında azalma meydana getirirken, yoksulların servetinde de artışa neden olur (Er, 2016: 65). Dolayısıyla da zekât, toplumda gelir dağılımı adaletsizliğini azaltıcı bir rol oynar.

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de gelir dağılımı eşitsizliği mevcuttur. Gelir bakımından üst grupta yer alanlarla alt grupta yer alanlar arasındaki gelir dağılımı makası giderek açılmaktadır. Küresel servetten zenginlerin aldığı pay her geçen gün artarken, düşük gelir düzeyindekilerin aldığı pay ise azalmaktadır. Bu durum ülkemiz için de geçerlidir. Zenginlerin vermiş oldukları zekât onların servetinde 40/1 oranında azalma meydana getirirken, yoksul insanların servetinde de artışa neden olacak ve zenginlerle yoksullar arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğinde azalma meydana getirecektir. Toplumda gelir dağılımı adaletsizliği bir nebze de olsa azalacaktır.

Zekât, toplumsal barışa ve toplumda yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlar. Yoksulluk, devletlerin üstesinden gelmek için yoğun çaba sarf ettikleri bir sorundur. Devletler yoksulluk sorunuyla baş edebilmek için çeşitli araçlar kullanırlar. Yoksul insanları yoksulluktan kurtarmak için transfer harcamaları yaparlar. Devletin yoksullara yaptığı bu yardımlara sosyal yardımlar denilmektedir. Bu yardımlar karşılıksız transfer harcamaları olup kamu kurum veya kuruluşları tarafından muhtaç kişilere yapılmaktadır. Yardımların amacı ise yoksul insanların temel ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olmaktır (Türkoğlu, 2013: 193). Bu yardımlar günün şartlarına göre aynı veya nakdi olarak yapılabilmektedir. Günümüzde devletlerin yoksullukla mücadelede yapmak istediklerini İslam 1400 sene önce zekât vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır.

5. Türkiye’de Zekât Bilinci

İnsanların yaptıkları işlerde bilinçli olmaları önemlidir. İslami bir zorunluluk olan ve aynı zamanda mali bir ibadet olan zekât konusunda da insanların bilinçli hareket etmeleri gerekmektedir. İnsanların zekât konusunda bilinçli hareket etmeleri zekâtın

önemini kavramalarına olanak tanıyacaktır. Müslümanlar zekâtın önemini kavradıkları zaman ise zekât ibadeti onların hayatlarında tatbikat alanı bulacaktır. Bu durum ise zekâttan maksimum fayda sağlanmasına katkı sağlayacaktır. Zekât bilinci, zekâtın bir kişiye farz olmasından nerelere verilmesi gerektiğine kadar zekâtın ifasının tamamını kapsamaktadır. İnsanlar zekât konusunda ne kadar bilgiye sahiptirler? Mevcut durumları dikkate alındığında zekât vermeleri gerekiyor mu? Zekât, hangi mallardan ne kadar ve nerelere verilmelidir? Vb. soruların yanıtıyla birlikte insanların zekât konusundaki duyarlılığını kapsamaktadır. Zekât bilinci, İslami esaslara göre zekâtın ifasını gerektirmektedir. Zekâtın organize ve planlı bir şekilde toplanması ve toplanan zekât gelirlerinin de maksimum fayda sağlayacak şekilde değerlendirilmesidir.

Toplumda zekât bilincinin ölçülmesinin yollarından birisi de anket yöntemidir. İnsanların bir konu hakkındaki düşüncelerini onlara yöneltilen sorular vasıtasıyla anlayabiliriz. Bu çalışmamızda zekât bilincinin ölçülmesi amacıyla Sakarya ilinde 512 kişi ile anket çalışması yapılmıştır. Yapılan anket çalışmasında insanların zekâtla ilgili algı ve bilgi düzeyleri ölçülmek istenmiştir. Anket çalışmasında 5’li Likert ölçeği kullanılmış olup kolayda örneklem yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular SPSS 22 Windows programı kullanılarak verilere ve bu veriler tablolara dönüştürülmüştür.

Toplumda yaşayan insanların demografik yapıları farklıdır. Çalışmamızda 18-82 yaş aralığında, erkek ve kadın ayrımı yapılmadan toplumun her kesiminden farklı gelir gruplarından ve değişik meslek sahibi kişilerin görüşlerinden istifade edilmek istenmiştir. İnsanların gelir düzeyleri farklıdır. Katılımcıların, öncelikle gelir durumları dikkate alınarak zekât vermesi gerekip gerekmediği öğrenilmek istenmiştir. Bu bağlamda tablo 1’de katılımcılara mevcut gelir ve giderlerinizi dikkate alındığında zekât vermeniz gerekiyor mu sorusu yöneltilmiştir.

Tablo 1: Mevcut Gelir ve Giderlerinizi Dikkate Alındığında Zekât Vermeniz Gerektiriyor mu?

	Yüzde	Geçerli Yüzde	Sayı
Evet	57,4	58,0	294
Hayır	35,7	36,1	183
Fikrim Yok	5,9	5,9	30
Toplam	99	100	507
Cevapsız	1	-	5
Toplam	100	-	512

Kaynak: Niyazi Gümüş, Yoksulluğun Azaltılmasında Bir Çözüm Önerisi: Zekât Fonu örneği, Doktora Tezi, Sakarya: 2019, 180.

Niyazi Gümüş/Salih Şimşek

Yapılan araştırmada katılımcıların %58'i mevcut gelir ve giderlerine göre zekât vermesi gerektiğine inanmaktadır. %36'sı ise zekât vermesi gerekmediği görüşündedir. Yaklaşık %6'sı ise fikir beyan etmemiştir. Anket çalışmasına göre katılımcıların % 58'i zekât verebilecek durumda olduğunu, %36'sı ise zekât verecek bir mala sahip olmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 2'de ise insanların zekât konusunda bilgi düzeyleri ölçülmek istenmiştir. Bu bağlamda katılımcılara Türkiye'de insanlar zekât konusunda bilinçlidir tezine katılıp katılmadıkları sorulmuştur.

Tablo 2: Türkiye'de İnsanlar Zekât Konusunda Bilinçlidir.

	Yüzde	Geçerli Yüzde	Sayı
Kesinlikle Katılmıyorum	20,5	21,8	105
Katılmıyorum	30,1	32	154
Kararsızım	21,3	22,6	109
Katılıyorum	11,1	11,8	57
Tamamen Katılıyorum	11,1	11,8	57
Toplam	94,1	100	482
Cevapsız	5,9	-	30
Toplam	100	-	512

Kaynak: Gümüş, Yoksulluğun Azaltılmasında Bir Çözüm Önerisi: Zekât Fonu Örneği, 187.

Ankete katılanların %5,9'u bu soruyu yanıtızsız bırakmıştır. %21,8'i Türkiye'de insanların zekâtla ilgili konularda bilinçli olduğu görüşüne kesinlikle katılmadığını %32'si de bu görüşe katılmadığını belirtmişlerdir. Katılımcıların 22,6'sı kararsız kalırken %11,8'i bu görüşe katıldığını, %11,8'i de bu görüşe tamamen katıldığını belirtmişlerdir. İkili ayırıma tabi tuttuğumuzda Türkiye'de insanların zekât konusunda bilinçli olduğunu düşünenlerin oranı %23,6 iken, bilinçli olduğunu düşünmeyenlerin oranı %53,8'dir. Katılımcıların görüşleri bize insanların zekât konusunda yeterince bilinçli olmadığını ve insanların zekât konusunda mutlaka bilinçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Fikir beyan etmeyenlerle kararsız olanları devre dışı bıraktığımızda fikir beyan edenlerin yaklaşık %69'u insanların zekât konusunda bilinçli olmadığını, %31'inin de bilinçli olduğunu düşündüklerini beyan etmişlerdir. Sonuçlar bize göstermektedir ki insanların zekât konusunda bilinçlendirilmesine ihtiyaç vardır.

6. Türkiye'de Zekât Bilincinin Artırılması

Zekât bilincinin artırılması toplanacak zekât miktarının artırılması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle zekât bilincinin artırılması için öncelikle zekâtın kurumsallaşması ve bu kurumun faaliyetlerinin topluma iyi anlatılması gerekmektedir.

6.1. Zekâtın Devlet Eliyle Toplanması (Kurumsallaşması)

Zekât gelirlerinden maksimum fayda sağlamak için zekâtın kurumsallaşması, devlet eliyle toplatılması ve İslam'ın öngördüğü şekilde dağıtılmasının önemi büyüktür. Tövbe suresinin 103. ayetinde Allah (c.c.) “Onların mallarından zekât al” (et-Tevbe, 9/103) ve aynı surenin 60. ayetinde de: “Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslam'a) ısrındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara ve yolda kalanlara mahsustur.” (et-Tevbe, 9/60) buyurularak zekât verilecek yerler Kur'an-ı Kerim'de belirtilmiştir. Bu yerlerin başında da yoksullar yer almaktadır. Tevbe suresinin 103. ayeti nazil olduktan sonra Peygamberimiz (sav)'in isteği doğrultusunda Müslümanlar zekâtlarını Peygamberimiz (sav)'in görevlendirdiği memurlara teslim etmişler ve zekât memurları da topladıkları zekâtı İslam'ın uygun gördüğü yerlere dağıtmışlardır. Böylelikle zekât kurumsallaşmış, zekât toplama ve dağıtma işi devlet eliyle yapılmıştır (Kılıç, 2017: 48-50; Samad ve Glenn, 2010: 307). Hulefa-i Raşidin döneminde de aynı uygulama devam etmiş olup zekât devlet eliyle toplanmış ve ilgili yerlere devlet eliyle ulaştırılmıştır. O dönemde zekât organize bir şekilde toplanmış ve uygun olan yerlere dağıtılarak yoksulluğun azaltılmasında ve ortadan kaldırılmasında önemli rol oynamıştır.

Zekâtın verileceği sekiz sınıfın içinde amilinin de bulunması ve Peygamberimiz (sav) ve Hulefa-i Raşidin dönemi uygulamaları bize zekâtın devlet eliyle toplanıp dağıtılması gerektiğini göstermektedir. Bu uygulamalar bize göstermektedir ki, toplumda zekât bilincinin oluşması için devletin zekât toplama ve dağıtma faaliyetlerini yürütecek bir kurum oluşturmasının önemi büyüktür. Bu kurum zekâtın önemi, yıllık ne kadar zekât toplandığı ve nerelere verildiği bilgilerini sitesinde toplumla paylaştığı zaman kuruma güven artacak ve insanlar zekâtlarını bu kuruma şüpheye düşmeden güven içinde vermek isteyeceklerdir. Zekâtın toplanması ve dağıtımıyla ilgili bir kurumun olması ve faaliyetlerini basın yayın organları aracılığıyla topluma anlatması toplumda zekât bilincinin geliştirilmesine de büyük katkı sağlayacaktır.

Hulefa-i Raşidin'den sonra gelen Emeviler ve Abbasiler dönemlerine baktığımızda da zekâtın devlet eliyle toplanıp dağıtıldığını görmekteyiz. Bu uygulama, yoksullara aktarılan kaynağın dengeli bir şekilde olmasına ve yoksullukla mücadelede daha etkin sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacaktır. Muhtaçların muhtaçlık oranları daha iyi tespit edilecek ve ihtiyaç sahiplerine ihtiyaçları oranında transfer yapılacaktır. Bu bağlamda Türkiye'de de zekât bilincinin artırılması için öncelikle devletin denetiminde resmi bir zekât fonu kurulmasına ihtiyaç vardır.

Çeşitli platformlarda ve basın-yayın organlarında insanlara zekâtın mali bir ibadet olduğu, İslâmî ölçülere göre zengin sayılanların mallarının zekâtını vermesi

Niyazi Gümüş/Salih Şimşek

gerektiğini iyi anlattığımızı farz edelim. Bu defa insanlar zekâtlarını verecek uygun yer bulma arayışına gireceklerdir. İnsanların bir kısmı zekâtlarını uygun yerlere verebilecekler, fakat zekâtın dağıtımında bazı muhtaçlara ihtiyacından fazla zekât verilirken belki de bazı insanlara hiç zekât verilmeyecek, zekâtın dağıtımında ihtiyaç odaklı dengeli bir dağıtım olmayacaktır. Dengeli bir dağıtım olmaması sebebiyle bazılarına ihtiyacından fazlası verilirken, bazılarına ise verilen zekât onların ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak olacaktır. Toplumda durumları insanlar tarafından bilinmeyen nice muhtaçlar yoksulluk içinde yaşamlarını sürdürmeye devam edeceklerdir. Dağıtımın dengeli olması için de bu işleri organize eden bir kuruluşa ihtiyaç vardır. Böyle bir kuruluş hem mükelleflere zekâtlarını verebilecekleri uygun yer bulma konusunda yardımcı olacak, hem de zekât vermeye teşvik özelliği taşıyacaktır. Bu durum da toplanan zekât miktarının ve yoksullukla mücadelede ihtiyaç duyulan kaynağın artmasına ve yoksullukla daha etkin bir biçimde mücadele edilmesine imkân tanyacaktır. Halbuki devletin zekât işleriyle ilgili bir kuruluşu olsa ve bu kuruluşun kuruluş gayesi, amacı ve faaliyetleri iyi bir şekilde topluma anlatılsa insanların önemli bir bölümünün zamanla zekâtlarını bu kuruma vermeleri muhtemeldir.

Tablo 3’de katılımcıların Türkiye’de devletin gözetimi ve denetimi altında resmi bir zekât fonunun kurulması durumunda katılımcıların bu fona zekâtlarını vermek isteyip, istemedikleri ile ilgili görüşlerine başvurulmuştur.

Tablo 3: Türkiye’de Devletin Denetimi Altında Kurulmuş Olan Zekât Fonuna Zekâtımı Vermek İsterim.

	Yüzde	Geçerli Yüzde	Sayı
Kesinlikle Katılmıyorum	11,1	11,6	57
Katılmıyorum	9	9,4	46
Kararsızım	13,9	14,5	71
Katılıyorum	27,3	28,6	140
Tamamen Katılıyorum	34,4	35,9	176
Toplam	95,7	100	490
Cevapsız	4,3	-	22
Toplam	100	-	512

Kaynak: Gümüş, Yoksulluğun Azaltılmasında Bir Çözüm Önerisi: Zekât Fonu Örneği, 197.

Katılımcıların %21’i devletin gözetimi ve denetimi altında resmi bir zekât fonunun oluşturulması durumunda bu fona zekâtlarını vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Bu kişilerin zekâtlarını geleneksel metotla bizzat uygun gördükleri yerlere kendileri vermek istedikleri anlaşılmaktadır. Bunda böyle bir fonun öneminin ve mükelleflerin her ne kadar zekâtlarını kendileri uygun gördükleri yerlere vermeleri mümkün ise de zekâtın İslam’a göre devlet eliyle toplanması gerektiği, devletin isterse bu hakkı kendisi kullanıp zekâtı bizzat kendisi toplamaya yetkili olduğu, dilerse de bu hakkı

bazı kuruluşlara veya mükelleflere devredebileceği (El-Karadavi, 2017: 97) hususunun bilinmemesinin de etkisi vardır. Belki de böyle bir fon oluşturulduğu zaman, zekâtın devlet eliyle toplatılıp dağıtılmasının yoksulluğun azaltılması ve toplum menfaatleri açısından daha uygun olacaktır. Bu fonun faaliyetleri iyi anlatıldığı zaman ve bu fonun iyi işletilmesi durumunda zekâtlarını devletin oluşturacağı fona vermek istemeyenlerin bir kısmının da zamanla fikirlerini değiştirerek devletin kurumuna da zekâtlarını verebilecekleri düşünülmektedir. Katılımcıların %64,5'inin Türkiye'de devlet tarafından zekât fonu kurulması durumunda kurulan bu fona zekâtlarını verebileceklerini belirtmeleri böyle bir fona olan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

6.2. Tanıtımın İyi Yapılması

Günümüzde tanıtım ve reklam önemlidir. Malezya'da zekât alanında faaliyet gösteren Pusat Pungutan Zakat (PPZ) zekât gelirlerini artırmak ve toplumu zekât konusunda bilinçlendirmek için bazı faaliyetlerde bulunmaktadır. Bunların başında da reklam gelmektedir. Bu kuruluş yıl boyunca zekâtla ilgili brifingler vermekte, camilerde yapılan vaazlarda zekât konusu anlatılmakta, ticari bankaların önlerinde, iş yerlerinin ve şirketlerin bulunduğu alanlarda, devlet dairelerinin girişlerinde ve konutların yoğun olduğu yerleşim yerlerinde kitapçık, broşür ve zekât formları dağıtmaktadır. Ayrıca radyo ve televizyonlarda zekâtla ilgili programlar yapılarak toplum zekât konusunda bilinçlendirilmeye çalışılmaktadır (Hazali, 2017: 512-516). Türkiye'de de benzer çalışmaların yapılması gerekmektedir. Zekâtın mali bir ibadet olduğu, her ne kadar veren açısından bakıldığında kişinin servetinde azalma meydana geleceksede mali bereketlendirdiği, koruduğu, zekât vermenin Allah'ın (cc) emri olduğu, Müslümanların bu emri yerine getirmeleri gerektiği iyi anlatılmalıdır.

Türkiye'de devletin gözetimi ve denetimi altında resmi bir zekât fonu kurulup, bu fonun çalışma esasları, amaç ve hedefleri belirlenmelidir. Kurulan zekât fonunun tanıtımı, amacı, çalışma şekli, toplanan zekâtları ne şekilde ve nerelere kullandığı basın yayın organları aracılığıyla anlatılmalıdır. Bilhassa Ramazan ayında zekâtın Allah'ın bir emri olduğu, yoksulluğu azaltmak için önemli bir araç olduğu, kimlerin zekât vermesi gerektiği ve ne oranda vermeleri gerektiği basın yayın organlarında iyi anlatılmalıdır. Bu hususta başta Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat Fakültelerinde çalışan öğretim üyeleri olmak üzere bu konuda uzman kişilerden istifade edilmelidir. Belediyelerle görüşülerek belediyelerin reklam bilboardlarında zekâtla ilgili reklamlara yer verilmeli, insanların zekât bilinci geliştirilmeye çalışılmalıdır. Ayrıca bilhassa merkezi yerlerdeki camilerin önlerine zekâtla ilgili afişler asılmalı, zekât konusu her platformda iyi anlatılmalıdır. İş adamlarına ve ticaretle meşgul olanlara zekâtın önemi, Türkiye'de devletin zekât toplamak ve dağıtımıyla ilgili bir kurumunun olduğu, bu kurumun faaliyetleri, zekât toplama ve dağıtmada uyguladığı esaslar iyi anlatılarak onların da bu kuruluşla zekât vermeleri sağlanmalıdır. Zekât faaliyetleri iyi anlatıldığı

Niyazi Gümüş/Salih Şimşek

zaman bazı iş adamlarımızın bu kuruma zekâtlarını verecekleri muhtemeldir. Ayrıca zekâtını vermek isteyen bazı mükellefler zekâtını nereye vereyim düşüncesinden kurtularak zekâtını bu kuruma vermek isteyeceklerdir.

Tablo 4: Zekâtın Önemi TAV Programları, Sosyal Medya Gibi Platformlarda İyi Anlatılırsa Türkiye’de Zekât Verme Oranında Artış Olur

	Yüzde	Geçerli Yüzde	Sayı
Kesinlikle Katılmıyorum	3,3	3,5	17
Katılmıyorum	3,3	3,5	17
Kararsızım	9	9,4	46
Katılıyorum	35	36,8	179
Tamamen Katılıyorum	44,5	46,8	228
Toplam	95,1	100	487
Cevapsız	4,9		25
Toplam	100		512

Kaynak: Gümüş, Yoksulluğun Azaltılmasında Bir Çözüm Önerisi: Zekât Fonu Örneği, 189.

Tablo 4’de katılımcıların zekâtın tanıtım ve reklamının iyi yapılması ve zekâtın önemi ve kurulacak zekât fonunun faaliyetleri TV programları ve sosyal medya gibi değişik platformlarda iyi anlatılması durumunda Türkiye’de zekât verme oranının artacağı görüşüne katılıp katılmadıkları sorulmuştur.

Katılımcıların %4,9’u bu soruyu yanıtlamamıştır. %3,5’i bu görüşe kesinlikle katılmadığını, %3,5’i de katılmadığını bildirmişlerdir. %9,4’u kararsız kalırken, %36,8’i bu görüşe katıldığını, %46,8’i ise tamamen katıldıklarını belirtmişlerdir. Zekâtın önemi ve zekât fonunun faaliyetleri basın-yayın organları ile sosyal medya gibi platformlarda detaylı bir şekilde iyice anlatılırsa Türkiye’de zekât verme oranında artış olacağını belirtenlerin oranı %83,6’dır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun bu görüşte olması bize, eğer Türkiye’de mükelleflerin zekât verme oranının ve toplanan zekât miktarının artmasını istiyorsak zekâtın ve devletin kurmuş olduğu zekât fonunun reklamının ve tanıtımının iyi yapılması gerektiğini göstermektedir. Zekâtın önemi ve zekât fonunun faaliyetleri basın-yayın organlarının yanında diğer platformlarda iyi anlatıldığı takdirde ülkemizde zekât verme oranının da buna paralel olarak artacağı tahmin edilmektedir.

7. Zekât Bilincinin Yoksulluğa Etkisi

Yoksulluk geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanlığın başta gelen önemli sorunlarından biridir. Devletler bu sorunu çözmek veya azaltmak için bazı faaliyetler

yürütmekte, yoksullara transfer harcamaları yapmaktadır. Bazı İslam ülkeleri bu amaçla zekâtı yoksullukla mücadelede önemli bir araç olarak görüp zekât fonu oluştursalar da birçok İslam ülkesi maalesef zekâtı kurumsallaştıramadığından yoksullukla mücadelede önemli bir araçtan istifade edememektedir. Türkiye de zekâtı kurumsallaştıramayan ülkelerdendir.

Ülkemizde yoksullukla mücadele etmek için Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı kurularak devlet bu vakıf aracılığıyla yoksullukla mücadele etmekte, yoksullara kaynak transferi yapmaktadır (Türkoğlu, 2013:148). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı verilerine göre 2016 yılında Türkiye’de 3.154.069 haneye 32 milyar TL yardımda bulunulmuştur (Gümüş, 2019: 150). Halbuki ülkemizde zekât kurumsallaşmış ve insanlar zekât konusunda bilinçli olmuş olsa 2016 yılı tahmini zekât potansiyeli 23 milyar \$ olan ülkemizde yoksul olan insanları yoksulluktan kurtarmak için aktarılması gereken kaynak miktar ise yaklaşık 1,5 milyar \$’dır. Bu miktar yıllık zekât potansiyelin %6,5’i kadardır (Gümüş, Yardımcıoğlu ve Altıntaş, 2019: 99-104). Bu da bize göstermektedir ki ülkemizin zekât potansiyeli yoksulluğu ortadan kaldırmak için fazlasıyla yeterli olmaktadır. Ne yazık ki ülkemiz ve diğer İslam ülkeleri bu potansiyellerini kullanamamaktadır.

Zekât bilincinin yüksek olduğu durumlarda dinen zekât vermesi gereken kişiler öncelikle kendilerine zekâtın farz olduğunu, zekât vermemenin yoksul ve muhtaç durumda olanların hakkını vermemek olduğu ve eğer zekâtı vermezlerse ahirette bunun olumsuz yönde karşılığının olacağını bilinci içinde olacaklardır. O nedenle zekât konusunda bilinçli olan kişiler eğer kendileri zekât vermekle mükellef iseler zekâtlarını vermek isteyeceklerdir.

Zekât bilinci sadece zekât vermekten ibaret değildir. Zekâtın toplanmasından verileceği yerlere kadar ifa sürecini kapsamaktadır. Zekâtın toplanması ve dağıtımının daha verimli olması ve zekât gelirlerinden maksimum fayda elde etmeyi de içermektedir. Allah (cc) Tevbe suresinin 60. ayetinde zekâtın nereler verileceği bildirmiş, Peygamberimiz (sav)’in zekâtın toplanması ve dağıtımı ile ilgili uygulamalarını da dikkate alan İslam âlimleri zekât verilecek yerleri yorumlamışlardır. Müslümanların zekât konusunda ilim adamlarımızın bu çalışmalarından istifade etmeleri durumunda toplumda zekât bilinci artacaktır. Zekât bilincinin artması ise toplanan zekât miktarını artıracak ve zekât gelirleri daha etkin kullanılacağından yoksulluğun azaltılmasına önemli katkı sağlayacaktır. Zekât toplama ve dağıtma görevi devletin kurumuna verilmesi durumunda bu kurum toplanan zekâtları daha etkin kullanacağından ve gerçekten muhtaç durumda olanları daha iyi tespit edebilme yeteneğine sahip olacağından zekât bilinci yoksulluğun azaltılmasında önemli rol oynayacaktır.

Sonuç

Müslümanların, İslam'ın her alanında olduğu gibi yoksulluğun azaltılmasında önemli araçlardan biri olan zekât konusunda da bilinçli davranmaları gerekir. Zekât konusunda bilinçli olmak zekâtın farzietinden nerelere ve ne şekilde verilmesi gerektiğine kadar atılması gereken adımları içine alır. Yapılan araştırmada günümüzde insanların zekât konusunda yeterince bilinçli olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla da zekât bilincinin artırılmasına ihtiyaç vardır. Zekât bilinci artırıldığı zaman insanların zekât verme konusunda daha hassas davranacakları düşünülmektedir. Ayrıca bu bilinç zekâtların nerelere verileceğini de içermektedir. Zekât bilincinin artırılması için öncelikle bir zekât fonuna ihtiyaç vardır. Bu fon mükelleflerin zekâtlarını güvenle verebilecekleri bir kurum olmalıdır. Böyle bir kurumun olması kaynakların tek elden toplanıp dağıtılmasına ve etkin kullanılmasına olanak tanıyacaktır. Ayrıca bu kurumun tanıtımının iyi yapılması mükelleflerin zekâtlarını bu kuruma vermelerine katkı sağlayacaktır. Yapılan araştırmalar ve anket çalışmaları Türkiye'de zekât fonunun kurulması durumunda insanların zekâtlarını buraya vereceklerini göstermektedir. Bu fonun tanıtımının iyi yapılmasının da zekât verme oranının artmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Zekât bilinciyle yoksulluğun azaltılması arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Zekât bilinci arttıkça zekât verme oranı ve zekât gelirleri artacak, zekât gelirlerindeki artış ise yoksullara yapılacak transfer miktarının artmasına, yoksul ve muhtaç durumdaki insanlara yapılan transfer artışı ise yoksulluğun azaltılmasına olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Zekât bilincinin artırılması yoksullukla mücadelede kaynakların artmasına ve yoksullukla daha etkin bir şekilde mücadele edilmesine imkân tanıyacaktır. Zekât bilincinin azalması durumunda ise yoksullukla mücadele için gerekli olan kaynaklar da azalma olacaktır. İslam ülkeleri yoksullukla mücadelede zekâttan etkili bir şekilde istifade edememektedir. Bu durum ülkemiz için de geçerlidir. Ülkemizde de yoksullukla mücadelede önemli bir enstrüman olan zekâttan istifade edilmesi ve yoksulluğun azaltılmasında önemli bir araç olan zekâtın kurumsallaşmasına ve zekât bilincinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Aksu, Ali, "Abbasiler Döneminde Zekât Uygulaması", Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, İSAV, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Apak, Adem, "Emevi ve Abbasiler Döneminde Zekât Uygulamaları", Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, İSAV, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Boynukalın, Mehmet, "Zekâtın Toplanması ve Dağıtımı İlk Kurumsal Tecrübeler (Hulefa-i Raşidin Dönemi)", Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, İSAV, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Demircan, Adanan(2017), "Dört Halife Döneminde Zekât Uygulamaları", Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, İSAV, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

- Duman, Soner, “Zekât Ahkâmının Teşri Süreci”, Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, İSAV, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017
- El-Heytemi, İbn Hacer, Çev. Serdaroğlu, Ahmet, Şentürk, Lütfi, İslam’da Helaller ve Haramlar Büyük Günahlar, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2. Baskı, 1986.
- El-Karadavi, Yusuf, Ekonomik Sorunların Çözümünde Zekâtın Rolü, Çev. Yunus Araz, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2. Baskı, 2017.
- Er, İzzet, “Zekâtın Manevi ve Sosyo-Ekonomik Anlamı”, İstanbul Müftülüğü Din ve Hayat Dergisi, Sayı 29, Ankara: TDV Yayın Matbaası, 2016.
- Erkal, Mehmet, İlmihal I İman İbadet Ahlak, Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Gümüş, Niyazi, Yoksulluğun Azaltılmasında Bir Çözüm Önerisi: Zekât Fonu Örneği, Doktora Tezi, Sakarya: 2019.
- Gümüş, Niyazi, Yardımcıoğlu, Fatih, Altıntaş, Nurullah, “The Role of Zakat Potential in Reducing Poverty in Turkey”, International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, July 2019, Sakarya: 2019.
- Hazali, Amran, “Malezya’da Zekât Çalışmaları”, Günümüzde Zekât Çalışmaları, İSAV, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- İbn Kesir, Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri, Çev. Karlığa, Bekir, Çetiner, Bedrettin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985.
- Kaya, Süleyman, “Osmanlı Döneminde Zekât”, Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, İSAV, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Kılıç, Ünal, “Hz Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması”, Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, İSAV, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Kutup, Seyyid, İslam’da Sosyal Adalet, Çev. Tunagür, Yaşar, Mansur, M. Adnan, İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1968.
- Mannan, M.A., İslam Ekonomisi Teori ve Pratik, Çev. Zengin, Bahri, İstanbul: Fikir Yayınları, 1973.
- Mevdudi, Ebul-Alal, İslam ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri, Çev. Toksarı, İhsan, İstanbul: Nida Yayınevi, 1968.
- Özdemir, Sadettin, “Yardımlaşmanın İnsan Psikolojisine Etkileri: Yardımlaşmak Huzur Verir”, İstanbul Müftülüğü Din ve Hayat Dergisi, Sayı 29, Ankara: TDV Matbaası, 2016.
- Rizvi, Syed Ameenul Hasan, “Zakat: Its Place and Position in Islam”, The MWL Journal, Vol 8, Makkah: 1981.
- Saad, Ram Al Jaffri, Sawandi, Norfaiezah, Mohammad Rayahu, “Zakat Surplus Funds Management”, International Journal of Economics and Financial Issue, Vol 6, Spesial Issues (S7), 2016.
- Samad, Abdus, Glenn, Lowell M., “Development of Zakat Coverage in Monotheistic Faiths”, International Journal of Social Economics, Vol 37, No 4, England: Emerald Group Publishing, March 2010.
- Türkoğlu, İrfan, “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 8, Sayı 3, Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2013.

Niyazi Gümüş/Salih Şimşek

- Yalçın, İsmail, “Malezya Kamusal Zekât Uygulaması Üzerine”, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, Sayı 2, Sivas: Rektörlük Matbaası, Aralık 2016.
- Yavuz, Yunus Vehbi, Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017.
- Yıldırım, Celal, Kaynaklarıyla İslam Fıkhı, 3. Baskı, Cilt 2, Konya: Uysal Kitabevi, 1980.
- Yiğit, Yaşar, Keskin, Mehmet, Karagöz, İsmail, Zekât İlmihali, 2. Baskı, Ankara: DİB Yayınları, 2013.

TİCARET BORSASI VE ÜRÜN İHTİSAS BORSASINDA İŞLEM MALİYETLERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR UYGULAMA

Özet

Abdullah KILIÇARSLAN¹, Mustafa Çağrı SUCU²

Lisanslı depoculuk kapsamında, ELÜS olarak gerçekleşen işlemler ile ticaret borsaları satış salonlarında gerçekleşen işlemler arasında, destek ve teşvikler kaynaklı işlem maliyet farklılıkları dikkati çekmektedir. Bu maliyet farklılığını ortaya koyabilmek adına, Lisanslı depoculuk sisteminde işlem yapan taraflara sağlanan destek ve teşvikler ile ticaret borsalarının satış salonlarında gerçekleşen işlemlerin karşılaştırmalı işlem maliyetleri örnek bir uygulama üzerinden ortaya konulmuştur. Her iki işlem için hem aynı tarihli spot satış, hem de 45 günlük depolama veya geleneksel usuller ile saklama sonrası gerçekleştirilen satış işlemiyle tarafların elde edebilecekleri tutar ve katlandıkları maliyetler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ticaret borsalarında ve Ürün İhtisas borsasında aynı tarihli spot satışta işlem maliyetlerinde avantaj sağlayan temel unsurun, Lisanslı depoculuk sistemine yönelik devlet teşvikleri ve düşük işlem maliyetleri ile piyasalar arasındaki fiyat farklılıklarının olduğu tespit edilmiştir. Ürün İhtisas borsasında, 45 günlük depolama sonrası satışta işlem maliyetleri açısından avantaj sağlayan temel unsur, Lisanslı depoculuğa yönelik devlet teşvikleri iken, geleneksel depolamada yaşanan fire ve zayıflar, ticaret borsalarında satış işlem maliyetleri üzerinde artırıcı bir fonksiyon sergilediği görülmüştür. Ayrıca, belirli özelliklere sahip ürünlerin lisanslı depolarda ayrı depolanmamasının, satıcı taraf açısından ticaret borsası satış salonlarını ürün piyasa fiyatları nedeniyle daha cazip kıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, öz itibarıyla ortaya konulan uygulama bulguları güncel olup, ilgili borsalarda işlem yapan piyasa katılımcılarının maliyetlerini analitik bir bakış açısıyla görebilmelerine imkân sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ürün İhtisas Borsası, Ticaret Borsası, İşlem Maliyeti

TRANSACTION COSTS ON THE COMMODITY EXCHANGE AND MERCANTILE EXCHANGE: A COMPARATIVE APPLICATION

---

¹ KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Bölümü
abdullah.kilicarслан@ogrenci.karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7251-9990

² KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Bölümü
mustafa.cagri.sucu@ogrenci.karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5124-4046

Abstract

Within the scope of licensed warehousing, transaction cost differences arising from support and incentives are noticed between the transactions performed as EWR and the transactions performed in the sales halls of the commodity exchanges. In order to distinguish this cost, the support and incentives provided to the parties that perform transactions in the Licensed warehousing system and the comparative transaction costs of transactions performed in the sales halls of the commodity exchanges are based on a sample application. The amount the parties receive and the costs incurred are attempted with a sale of 45 days of post-storage in both the same dated spot sales, licensed warehouses and traditional ways. It has been established that the main factor that provides an advantage in the transaction costs in commodity exchanges and mercantile exchange in spot sales with the same date is the state incentives for the licensed warehousing system and the price differences between low transaction costs and the markets. The main factor that provides an advantage in the transaction costs of 45 days of post-storage sales in the mercantile exchange is government incentives for Licensed warehousing and the loss of traditional storage has been detected to increase sales transaction costs in the commodity exchanges. In addition, the failure to store specific products in Licensed warehouse has made commodity exchange lounges more appealing to the vendor entity for product market prices. The study concluded that application findings have been up-to-date, allowing market participants in the relevant commodity exchanges markets can view their costs through an analytical perspective.

Keywords: *Mercantile Exchange, Commodity Exchange, Transaction Cost.*

1. Giriş

Günümüzde, alıcı ve satıcı tarafların fiziksel veya dijital ortamlarda bir araya getirilmesiyle, belirli şartlar altında ticari işlemlerde bulunma imkânı sağlayan, düzenleyici ve aracı konuma haiz ticaret borsaları, sergilemiş oldukları işlevlerin karşılığı, çeşitli gelirler elde etmekte, elde edilen bu gelirler, piyasa katılımcısı taraflar açısından işlem maliyet unsuru olarak kabul görmektedir. Ticaret borsalarındaki işlem maliyetleri, piyasa katılımcılarının piyasa katılım düzeyleri ve ilgileri üzerinde önemli etkilere sahiptir (Sahoo & Kumar, 2011, s. 428).

Sıg bir piyasa yapısından derinlikli bir işlem yapısına geçme arzusu taşıyan borsaların, işlem maliyetlerinin minimize edilmesi yönünde gerçekleştirdiği çeşitli uygulamalar, onları, diğer borsa veya rakiplere göre öne çıkarmaktadır.

Türk Tarım Sektörünün stratejik bir bileşeni olarak ticaret borsalarının işlem maliyetlerinin piyasa katılım düzeyini artıracak seviyede olması ve tarımsal emtia piyasalarının derinleşmesine katkı sunması, İstanbul Finans Merkezi (İFM) ile bölgesinde önemli bir aktör olmak isteyen Türkiye açısından nitelikli mal ve hizmet üretimi noktasında önem taşımaktadır (İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Strateji Belgesi, 2009; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Lisanslı depolara gerçek veya tüzel kişiler tarafından teslim edilen ürünlerin, ilgili kişi veya kurum yatırım hesaplarına aktarılması ile oluşturulan elektronik ürün kaydı olarak özetlenebilecek Elektronik Ürün Senetlerinin (ELÜS) Türkiye Ürün İhtisas Borsasında (TURİB) işlem görmesinin, piyasa katılımcısı tarafların işlem maliyetlerinin rekabet edebilir düzeye indirilmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Yetkili sınıflandırıcı analizleri kapsamında, belirli nitelik ve standartları taşıyan ürünlerin, ileri düzeyli depolama ve korunması çerçevesinde, güvenilir emtia veya ürün bankacılığı olarak ifade edilebilen Lisanslı depoculuk sistemi (Onumah, 2010), ticaret borsalarının sunduğu ürün ve hizmetlere alternatif, aynı zamanda da tamamlayıcı bir enstrüman olarak işlem maliyetlerinin minimizasyonunda ön plana çıkmaktadır. TURİB'in başarısı, İstanbul'u finans merkezi yapma iradesi taşıyan yetkili otoriteler tarafından dikkatlice izlenmektedir (Avrupa Postası, 2012). Bu yönleriyle ülkemizdeki emtia borsalarının ki özellikle ihtisas borsalarının, nitelikli mal ve hizmet üretimi noktasında İFM projesine anlamlı katkılar sunması beklenmektedir.

İşlem gören ürün, hizmet ve maliyetler açısından piyasa katılımcılarına artı değer sunabilen borsaların, rekabetçi ve sürdürülebilir bir yapıda kendilerini konumlandırabilmeleri mümkündür. Bu çerçevede, Türkiye'de mevcut 113 ticaret borsası bağlamında ticaret borsalarının ve TURİB'in işlem maliyetlerine değinilecek ve ilgili borsaların piyasa katılımcılarına sağladığı avantajlar bir örnek uygulama üzerinden mukayese edilerek ortaya konulacaktır.

2. İşlem Maliyeti

Literatürde işlem maliyetleri firmalar açısından benzer tanımlamalarla, farklı açılardan ortaya konulmaktadır. Ekonomi ve ticaret açısından işlem maliyetlerine bakıldığında,

işlem maliyetlerinin, yapılan işin özü bağlamında, kavramsal olarak farklılaşabildiği görülmektedir (Robertson, 2006).

Literatüre yer alan tanımlamalardan bazıları şöyledir:

“Herhangi bir işlemin içerisinde barındırdığı veya işlem gerçekleştirmek için tarafların yükledikleri maliyetlerdir.” (Farlex, 2012). “İşlem maliyetleri, herhangi bir mal veya hizmetin transferi veya mülkiyet hakkının devredilmesi işlemlerinden kaynaklanmaktadır.” (Niehans, 1987). “Robinson Cruzonun hayat mücadelesinde var olmayan tüm maliyetler, günümüz modern ekonomik kurumları açısından işlem maliyetleridir.” (Cheung, 1987, s. 1). ”Piyasada gerçekleşen işlemler kaynaklı maliyetler, işlem maliyetleridir. Piyasa fiyatlarının keşfi, Sözleşmelerin hazırlanması ve yürütülmesi sürecinde üstlenilen giderler işlem maliyetleri arasında sayılabilir.” (Khemani & Shapiro, 1993).

Ronald Coase, ‘The Nature of Firm’ isimli eserinde (1937) İşlem maliyetini ”fiyat mekanizmasının kullanım maliyeti” olarak basit bir çerçevede ortaya koymuştur (Coase R. , 1988, s. 38). Coase, “Piyasa etkin ise o zaman firma neden var? İşlemler firma içerisinde mi yoksa piyasada mı daha etkin gerçekleşir?” (Shirley vd., 2015, s. 228) soruları ile firmanın varlığının temel dayanağının işlem maliyeti minimizasyonu olduğunu ortaya koymuştur (Coase R. , 1988, s. 40). Coase, işlemlerin karmaşıklığına bağlı olarak işlem maliyetlerinin farklılaşabildiğini, ortaya koyarken, verimlilik odaklılığın esas olduğunu ifade etmektedir (Fontrodona & Sison, 2006). “İşlem maliyetleri firmaların piyasa faaliyetleri kapsamında ortaya çıkan iç ve dış maliyetlerdir. İç maliyetler üretim maliyetlerini, dış maliyetleri ise firmanın herhangi bir saikle firma dışına yapmış olduğu ödemeleri kapsamaktadır.” (Yousuf & Felföldi, 2017, s. 136; Matthews, 1986; Williamson, 1998). “İşlem maliyetleri, ticaret süreci içerisinde ortaya çıkan doğrudan veya dolaylı maliyetleri kapsamaktadır” (Baraka vd., 2019).

Literatürde yapılmış çalışmalar kapsamında, işlem maliyetine yönelik kavramsal tanımlamaların firma bazlı ele alınarak, firmanın faaliyetleri ekseninde tanımlandığı ve bu çerçevede işlem maliyet türlerinin farklı tiplerden oluştuğu görülmektedir.

UNCTAD (2009)’a göre piyasa katılımcısı tarafların işlem maliyetleri, işlem öncesi maliyetler ile işlem sonrası maliyetler olarak aşağıda yer aldığı şekilde iki aşamada ortaya çıkmaktadır (UNCTAD, 2009, s. 10):

- İşlem öncesi bilgi ve ölçüm maliyetleri; işlemin karşı tarafını bulmak, güvenilirliğini araştırmak, uygun fiyat belirleme ve sabitleme, ürün kalitesinin tespiti, işlem için gerekli

finansmanın temini, teslimat ve ödemeye ilişkin diğer sözleşme koşullarının tespit edilmesi.

- İşlem sonrası uygulama ve uyum maliyetleri; kredi ve nakit akımlarının yönetilmesi, teslimat işlemlerinin opere edilmesi, ürün spesifikasyonlarının ölçülmesi, anlaşmazlıkların çözümlenmesi, temerrüt durumları için sigorta, tazminat veya cezai müeyyideler.

Bu çalışma kapsamında, işlem maliyetleri, piyasa katılımcısı tarafların ürün ticareti bağlamında işlem öncesi, işlem anı ve işlem sonrası katlanılan maliyetler olarak yer almaktadır.

3. Ticaret Borsaları Ve Türkiye Ürün İhtisas Borsasında İşlem Maliyetleri

Ticaret borsaları; “üretimi, tüketimi veya dış ticareti büyük miktarda yapılan, dayanıklı ve stoklamaya elverişli bulunan, arz ve talebi değişken, alım satımların serbest rekabet şartları içinde ve önceden belirlenmiş asgari miktarlar üzerinden standardize edilen ürünlerden alınan numuneler vasıtasıyla toptan yapıldığı, organize tarımsal ürün piyasalarıdır.” (Rehber ve Vural, 2019, s. 64). Ürün İhtisas borsaları ise; “belirli ürün ve hizmetlerde uzmanlaşmış”(Gabre-Madhin ve Goggin, 2005, s. 5) borsalardır.

Türkiye’de 55 il ve 58 ilçede 113 ticaret borsası, stratejik bir tarım sektörü paydaşı olarak piyasa katılımcılarına, geleneksel veya elektronik satış salonları ile hizmet sunmaktadır. Ticaretin kayıt altında, belirli bir düzen içerisinde gerçekleştirilmesine imkân sağlayan ticaret borsaları, analiz, lisanslı depoculuk vb. hizmetlerle de tescil dışında piyasa katılımcılarına hizmet sunmaktadır. Ticaret borsaları dışında tarım sektörüne yönelik hizmet sunma amacıyla 2017 yılında kurulmuş olan TURİB, Lisanslı depoculuk kapsamında ELÜS işlemleri ile faaliyetlerine devam etmektedir.

Ticaret borsaları ile İhtisas borsalarında işlem maliyetlerine temel teşkil eden faktörler genel olarak şunlardır (Kahkönen & Leathers, 1999, s. 89); “alternatif kanalların etkinliği, bilgiye erişim, birlik ve örgütlenmeler, destek ve teşvikler, depolama imkanları, finansmana erişim, lojistik imkanları, mevzuatsal düzenlemeler, nitelikli insan gücü, piyasa yapısı, piyasaya erişim engelleri, politikalar, sözleşme içerikleri, sözleşmelerin uygulanması, tahkim hizmetleri, tarımsal yayım hizmetleri, teknolojik alt yapı ve donanım, üretim girdi tedariki, üyelik yapısı, vergi oranları, ulaşım altyapısı.”

Abdullah KILIÇARSLAN/Mustafa Çağrı SUCU

Türkiye’de faal olarak hizmet sunan 113 ticaret borsasında ve TURİB’de işlem maliyet kalemleri aşağıda yer aldığı şekildedir (5174 Sayılı Kanun, 2004; 5300 Sayılı Kanun, 2005):

- Borsa tescil ücreti
- Ürün analiz ücreti
- Borsa salon kullanım ücreti
- Ürün lojistik ücreti
- Tazmin fonu ücreti
- Ürün depolama ücreti
- Hammaliye ücreti
- Stopaj
- Fire ve Zayiat
- Aracı kurum komisyon ücreti

İşlem maliyet kalemlerine bakıldığında maliyet kalemlerinin bazılarının işlem öncesi (analiz, hammaliye vb.), bazılarının işlem anı (tescil, salon kullanım vb.) bazılarının ise işlem sonrasına (stopaj, nakliye vb.) ilişkin oldukları görülmektedir. Ticaret borsalarında taraflar; ürünün geleneksel depolanması ile katlanılan fire ve zayıtlar, ürünün borsaya ulaştırılmasında lojistik maliyetleri, ürünün kantar tartımı, yetkili laboratuvarında satış standartlarına uygunluk analizi, analiz sonuçlarının sisteme yüklenerek fiziksel şahit numunelerinin satış salonuna ulaştırılması, salonda satışa sunulması ve satış sonrası tescil ücreti, tescil sonrası ürünün alıcının lokasyonunda, alıcıya deposunda veya araç üzerinde teslimi maliyetlerine katlanmaktadır. Lisanslı depolar, depolama hizmetleri karşılığında, ürün sahiplerinden; fiziki olarak tartım ve kantar ücreti, ürünlerin araçlardan silolara aktarılması bağlamında tahmil (hammaliye) ücreti, ürünlerin TURİB ELÜS işlem Platformunda satışının gerçekleşmesi ile depo ücretlerinin MKK kayıtları esas alınmak suretiyle TURİB tarafından, depoların Ticaret Bakanlığı onaylı ve Türkiye Ticaret Sicil Gazetesinde yayımlanan Lisanslı Depo Ücret Tarifesi kapsamında hesaplanan ve seans işlem sonuç raporları ile Takasbanka bildirilen işlemler sonucu, Takasbank tarafından, depoların Takasbanktaki hesabına belirli periyotlarda aktarılan depo ücretleri, ürünlerini depolayan, lakin alım satıma konu etmeden fiziki olarak geri teslim alan taraflardan alınan depolama ve ürünlerin silolardan araç üstüne aktarımı bağlamında tahliye (boşaltma) ücreti, Platformdan satın alınan ve fiziki çekilmek istenen ürünler karşılığı stopaj sorumlusu sıfatıyla % 1 KDV tahsilatı (ilgili tahsilat sermaye piyasası aracı kurumları üzerinden gerçekleştirilebilir), geçici depolama kapsamında ürün depolayanlardan alınan depo ücretleri, depoların atıl kalması riski çerçevesinde sair şirketlerle yapılan ikili sözleşmelere istinaden (depoları ürün konulmasının garanti altına alınması) şirketlerden depo ücretlerinin, tahmil ve tahliye ücretlerinin belirlenen esaslara uygun olarak tahsilat

gerçekleştirilmektedir. Lisanslı depolar, sundukları hizmet kapsamında doğal olarak gerçekleşen, sigorta tazmini kapsamı dışında kalan, fazladan maliyet oluşturan ve herhangi bir şekilde yönetilemeyen fire risklerinin (yaklaşık olarak binde altı) ürün depolayanlar tarafından üstlenilmesi gerektiği düşüncesi içerisindeyler.

4. Uygulama

Her iki piyasanın tam olarak karşılaştırılabilmesi için satışa konu ürünün her iki piyasada da aynı miktarda işlem gördüğü varsayılmıştır. Lisanslı depolarda TMO'ya satılmak üzere depolanan ürünler depolamadan bir sonraki gün Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarafından işleme alınmaktadır. Bu bağlamda, satıcı tarafların bir günlük depo ücreti, işlem maliyetleri açısından anlamlı değişikliklere yol açmayacağından dolayı, uygulama içerisinde lisanslı depoya ürün koyan ve bir sonraki işlem günü satışı gerçekleşen ELÜS işlemleri ile ticaret borsasında yapılan spot satışlar, aynı tarihli olarak dikkate alınmaktadır. Lisanslı depoda depolanan ürünler, Lisanslı Depo Ücret Tarifelerinde yayımlandığı şekliyle farklı depolama ücretlerine tabidir. Hasat sonrası üreticilerin genel olarak ürünlerini satma eğilimlerinin yoğun görüldüğü zaman 15-60 gün aralığıdır (Ergun, 2018, s. 81). Bu bağlamda depolama açısından ortalama 45 günlük depolama süresi hesaplamada dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan veriler TOBB tarafından yayımlanan "Ticaret Borsaları Ürün Fiyat Bilgileri" (TOBB, 2021) ile TURİB ELÜS bülten verilerinden (TURİB, 2021) elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan işlem verileri 2020 ve 2021 yıllarına aittir. Gerek çalışmada yer alan veriler, gerek uygulamaya konu ürünler, gerekse işlem dönemleri, bu çalışmanın sınırlılıkları olarak kabul edilebilir. Çalışmada, öz itibarıyla ortaya konulan uygulama bulguları güncel olup, ilgili borsalarda işlem yapan piyasa katılımcılarının maliyetlerini analitik bir bakış açısıyla görebilmelerine imkân sunmaktadır.

4.1. Vaka

Üretici X, komşusu Y ile birlikte kiraladıkları farklı niteliklerdeki arazilerden 2020 harman sezonunda 320 ton Esperia buğdayı, 185 ton Sladoran tipi 2. Sınıf arpa, 378 ton 3. Sınıf yemlik mısır hasat etmiştir. Üreticilerden daha modern bir yaklaşıma sahip olan X, ürünlerin Lisanslı depo kapsamında depolanabilecek kriterlere sahip olduğunu ve bu çerçevede muhakkak Lisanslı depolarda depolanması ve ELÜS olarak satışının yapılması gerektiğini ifade etmiştir. X üreticisinin temel yaklaşımı, devletin lisanslı depoculuk kapsamında üreticiye sunmuş olduğu destek ve teşviklerden etkin bir şekilde faydalanılması ve ELÜS olarak ürünün değerinde satışının yapılabileceği düşüncesidir. Muhafazakâr bir bakış açısına sahip olan üretici Y ise, ürünlerin bir kısmının geleneksel

olarak depolanması ve ticaret borsasında satışa konu edilmesi, kalan kısmının ise lisanslı depoda depolanabileceği görüşündedir. Y üreticisi, çevresindeki üreticilerin kulaktan kulağa fısıldamış olduğu hikâyelerin etkisiyle Esperia gibi kaliteli bir buğday türünün lisanslı depoda depolanması ile sınıfının 2. Sınıf kalitede bir buğday vasfına bürüneceği ve daha düşük fiyatlanabileceği konusunda şüphe içerisindedir. Bu nedenle fiyat riskini her iki tip borsa arasında yaymak suretiyle piyasa fiyatlarının düşüş ve yükseliş risklerinden korunma sağlanabileceği kanaatindedir. Geleneksel depolama için uygun depolama yeri mevcuttur. Ayrıca ELÜS olarak ürünün Lisanslı depoya konulması durumunda, ürünün daha düşük fiyatla depo sahiplerine satıldığı şeklindeki hikâyeleri dinleyen üretici Y, Toprak Mahsulleri Ofisine satılacak mısırın Lisanslı depoculuk kapsamında depolanması, arpa ve buğdayda ise geleneksel usullerle depolama yapılması gerektiği kanaatine sahiptir. İki üretici ürünlerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerine yapmış oldukları istişare sonucu, arpa, mısır ve buğdayın her iki borsa açısından yarı yarıya olmak üzere bölünmesi kararlaştırılmıştır. Lisanslı depoya götürülecek ürünlerden Çiftçi Kayıt Belgesi (ÇKS) kapsamında TMO'ya satılacak kısmı harici kalan miktar 45 gün sonra TURİB normal ELÜS işlemleri kapsamında satışa konu edilecektir. Hasattan bir gün sonra borsa elektronik satış salonunda satışa konu edilecek kısım harici kalan miktarın geleneksel depolamaya konu edilmesi kararını almışlardır.

X ve Y üreticisi tarafından gerçekleştirilen işlemler şu aşamalardan oluşmaktadır;

1. 15 Haziran 2020 tarihinde 406 dekardan 320 ton Esperia buğdayı hasat edilmiştir. Esperia buğdayında verim dekar başına ortalama 787 kg'dır.
2. 9 Temmuz 2020 tarihinde 272 dekardan 185 ton Sladoran tipi arpa hasat edilmiştir. Sladoran tipi arpada verim dekar başına ortalama 680 kg'dır.
3. 7 Aralık 2020 tarihinde 360 dekardan 378 ton 2. Sınıf yemlik mısır hasat edilmiştir. Mısırdaki verim dekar başına ortalama 1.050 kg'dır.

4.1.1. Esperia Buğday İşlemleri

Üretici X ve Y, buğday mahsulünün 80 tonluk kısmını, beldenin girişindeki açık arazide, diğer köylülerin de ürünlerini depoladıkları alandaki ambarlarında depolamışlardır. Buğdayın kalan 240 tonluk kısmının 160 tonu Konya merkezde bulunan ASLX isimli Lisanslı depoya kiralanmış kamyonlar ile ulaştırılmıştır. Yetkili Sınıflandırıcı KLY eksperleri tarafından yapılan analizler sonucu, depolama kriterleri kapsamında depolanması açısından herhangi bir mahsuru bulunmayan ürünler, depo eksperleri Firuzan'ın onayı ile depolanmak üzere teslim alınarak ilgili siloya yönlendirilmiş ve silo operatörü Baturalp tarafından kantar kontrolü sonrası sisteme kg bilgisi girilmiş ve Kırmızı Sert 2. Sınıf ürün silosuna aktarılmıştır. 16 Haziran 2020 tarihinde 80 tonluk esperia buğdayı Konya Ticaret Borsası elektronik satış salonuna (T.B. ESS) getirilerek

1,765 TL birim fiyattan satışı sunulmuş ve seansın ilk parti ürün grubu içerisinde ürünün satışı gerçekleşmiştir. Seans sonrası ürün alıcı Y'nin fabrikasında kamyon üzerinde alıcıya teslim edilmiş ve ürün karşılığı bakiye ilgili kesintilerin akabinde teslim alınmıştır. Yine aynı gün içerisinde ASLX deposuna teslim edilen ürünün 80 tonu 1,625 TL birim fiyattan, ÇKS miktarında, TMO tarafından Trade Report işlemleri kapsamında TURİB TMO işlem seansında TMO tarafından satın alınarak işlemin takası gerçekleşmiş ve ürün bedeli X ve Y'nin müşterek yatırım hesabına ilgili kesintiler düşüldükten sonra geçmiştir. 30 Temmuz tarihinde üretici X ve Y geleneksel usullerle depoladıkları Esperia buğdayını kiraladıkları kamyonlarla Konya Ticaret Borsasına getirmişler ve ürünler seansın üçüncü parti satışı sunulan ürünler içerisinde 1,920 TL birim fiyattan satışı sunulmuş ve satış gerçekleşmiştir. Seans sonrası ürün alıcı L'nin buğday pazarındaki deposuna kamyon üzerinde teslim edilmiş ve ürün karşılığı bakiye ilgili kesintilerin akabinde teslim alınmıştır. Yine aynı gün içerisinde ASLX deposuna teslim edilen ürünün kalan 80 tonu 1,779 TL birim fiyattan, normal seans işlemleri kapsamında satılmıştır. Takas işlemleri sonrası ürün bedeli X ve Y'nin müşterek yatırım hesabına ilgili kesintiler düşüldükten sonra geçmiştir.

4.1.2. Sladoran Arpa İşlemleri

Üretici X ve Y, mısır mahsulünün 46,25 tonluk kısmını, beldenin girişindeki açık arazide, diğer köylülerin de ürünlerini depoladıkları alandaki ambarlarında depolamışlardır. Arpanın kalan 138,75 tonluk kısmının 92,5 tonu Konya merkezde bulunan ASLX isimli Lisanslı depoya kiralanmış kamyonlar ile ulaştırılmıştır. Yetkili Sınıflandırıcı KLY eksperleri tarafından yapılan analizler sonucu, depolama kriterleri kapsamında depolanması açısından herhangi bir mahsuru bulunmayan ürünler, depo eksperleri Firuzan'ın onayı ile depolanmak üzere teslim alınarak ilgili siloya yönlendirilmiş ve silo operatörü Baturalp tarafından kantar kontrolü sonrası sisteme kg bilgisi girilmiş ve 2. Sınıf arpa ürün silosuna aktarılmıştır. 11 Temmuz 2020 tarihinde 46,25 tonluk arpa, T.B. ESS'ye getirilerek 1,351 TL birim fiyattan satışı sunulmuş ve seansın ilk parti ürün grubu içerisinde ürünün satışı gerçekleşmiştir. Seans sonrası ürün alıcı C'nin yem fabrikasında kamyon üzerinde alıcıya teslim edilmiş ve ürün karşılığı bakiye ilgili kesintilerin akabinde teslim alınmıştır. Yine aynı gün içerisinde ASLX deposuna teslim edilen ürünün 46,25 tonu 1,275 TL birim fiyattan, ÇKS miktarında, TMO tarafından Trade Report işlemleri kapsamında TURİB TMO işlem seansında TMO tarafından satın alınarak işlemin takası gerçekleşmiş ve ürün bedeli X ve Y'nin müşterek yatırım hesabına ilgili kesintiler düşüldükten sonra geçmiştir. 24 Ağustos tarihinde üretici X ve Y geleneksel usullerle depoladıkları arpayı, kiraladıkları kamyonlarla Konya Ticaret Borsasına getirmişler ve ürünler seansın üçüncü parti satışı sunulan ürünler içerisinde 1,398TL birim fiyattan satışı

sunulmuş ve satış gerçekleşmiştir. Seans sonrası ürün alıcı H'nin buğday pazarındaki deposuna kamyon üzerinde teslim edilmiş ve ürün karşılığı bakiye ilgili kesintilerin akabinde teslim alınmıştır. Yine aynı gün içerisinde ASLX deposuna teslim edilen ürünün kalan 46,25 tonu 1,360 TL birim fiyattan, normal seans işlemleri kapsamında satılmıştır. Takas işlemleri sonrası ürün bedeli X ve Y'nin müşterek yatırım hesabına ilgili kesintiler düşüldükten sonra geçmiştir.

4.1.3. Yemlik Mısır İşlemleri

Üretici X ve Y, mısır mahsulünün 94,5 tonluk kısmını, beldenin girişindeki açık arazide, diğer köylülerin de ürünlerini depoladıkları alandaki ambarlarında depolamışlardır. Mısırın kalan 283,5 tonluk kısmının 189 tonu, Konya merkezde bulunan ASLX isimli Lisanslı depoya, kiralanmış kamyonlar ile ulaştırılmıştır. Yetkili Sınıflandırıcı KLY eksperleri tarafından yapılan analizler sonucu, depolama kriterleri kapsamında depolanması açısından herhangi bir mahsuru bulunmayan ürünler, depo eksperleri Firuzan'ın onayı ile depolanmak üzere teslim alınarak ilgili siloya yönlendirilmiş ve silo operatörü Baturalp tarafından kantar kontrolü sonrası sisteme kg bilgisi girilmiş ve 3.Sınıf mısır ürün silosuna aktarılmıştır. 8 Aralık 2020 tarihinde 94,5 tonluk mısır, T.B. ESS'ye getirilerek 1,725 TL birim fiyattan satışa sunulmuş ve seansın ilk parti ürün grubu içerisinde ürünün satışı gerçekleşmiştir. Seans sonrası ürün alıcı S'nin yem fabrikasında kamyon üzerinde alıcıya teslim edilmiş ve ürün karşılığı bakiye ilgili kesintilerin akabinde teslim alınmıştır. Yine aynı gün içerisinde ASLX deposuna teslim edilen ürünün 94,5 tonu 1,700 TL birim fiyattan, ÇKS miktarında, TMO tarafından Trade Report işlemleri kapsamında TURİB TMO işlem seansında TMO tarafından satın alınarak işlemin takası gerçekleşmiş ve ürün bedeli X ve Y'nin müşterek yatırım hesabına ilgili kesintiler düşüldükten sonra geçmiştir. 21 Ocak 2021 tarihinde üretici X ve Y geleneksel usullerle depoladıkları mısırı, kiraladıkları kamyonlarla Konya Ticaret Borsasına getirmişler ve ürünler seansın yedinci parti satışa sunulan ürünler içerisinde 1,825TL birim fiyattan satışa sunulmuş ve satış gerçekleşmiştir. Seans sonrası ürün alıcı K'nın buğday pazarındaki deposuna kamyon üzerinde teslim edilmiş ve ürün karşılığı bakiye ilgili kesintilerin akabinde teslim alınmıştır. Yine aynı gün içerisinde ASLX deposuna teslim edilen ürünün kalan 94,5 tonu 1,870 TL birim fiyattan, normal seans işlemleri kapsamında satılmıştır. Takas işlemleri sonrası ürün bedeli X ve Y'nin müşterek yatırım hesabına ilgili kesintiler düşüldükten sonra geçmiştir.

4.2. İşlem Verileri

Ürünlerin Lisanslı depoda depolanma ücretleri aşağıdaki şekildedir:

- Buğday için Lisanslı depo ücreti 0,300+%18 KDV (ton başına/aylık)
- Arpa için Lisanslı depolama ücreti 0,333+%18 KDV (ton başına/aylık)
- Mısır için Lisanslı depolama ücreti 0,316+%18 KDV (ton başına/aylık)

Ticaret Borsası ve Ürün İhtisas borsasında işlem maliyetine dayanak oranlar aşağıda tabloda 1’de yer aldığı şekildedir:

Tablo 1. Satışa Konu Ürünler İçin Borsa İşlem Maliyetleri ve Destekler

Borsa	Oranlar	Buğday	Arpa	Mısır
T.B.*	Tescil+Satış Salonu+Analiz Hizmet Ücreti	0,004	0,004	0,004
T.B.	Stopaj Oranı	0,02	0,02	0,02
T.B.	Hammaliye Ücreti (Ton Başına/TL)	4,5	4,5	4,5
T.B.	Fire ve Zayıat (depolama % 1, tahmil ve tahliye % 1, kantar %0,5)	0,025	0,025	0,025
TURİB	Lisanslı Depo Ücreti(ton başı aylık KDV dâhil)	0,354	0,393	0,373
TURİB	ELÜS Tescil Ücreti oranı	0,00059	0,00059	0,00059
TURİB	ELÜS Tazmin Fonu Ücreti oranı	0,0005	0,0005	0,0005
TURİB	ELÜS Borsa İşlem Ücreti oranı	0,00354	0,00354	0,00354
TURİB	ELÜS Aracı Kurum Ücreti oranı	50.000 TL'ye kadar binde iki-50.000 TL üstü işlem başı 100 TL)		
TURİB	Ürünün Depoda Kaldığı Gün Sayısı	1/45	1/45	1/45
TURİB	Nakliye Desteği(Ton başı 25 TL olmak üzere maksimum 750 TL)	25	25	25
TURİB	Analiz Desteği (kamyon/Parti başı TL)	25	25	25
TURİB	Stopaj Muafiyeti	0,02	0,02	0,02
TURİB	Depo Tahmil Ücreti (Ton Başına KDV dâhil / TL)	5,9	5,9	5,9
TURİB	İlave Kira Desteği (Ton başına günlük)	0,1	0,1	0,1
TURİB	Analiz Ücreti (Kamyon/parti başı TL)	25	25	25

*Ticaret Borsası

4.3. İşlem Gerçekleşmeleri

Her iki borsada tarihsel bazda ürünlere ait gerçekleşen satış işlemleri, aşağıda tablo 2’de yer aldığı şekildedir.

Tablo 2. Ürün Satış İşlemleri

İşlem Tarihi	Ürün	Çeşit	T.B. ESS* Satış			TURİB ELÜS Platform Satışı		
			Miktar (ton)	Birim Fiyat (TL)	Tutar (TL)	Miktar (ton)	Birim Fiyat (TL)	Tutar (TL)
16 Haziran 2020	Buğday	Esperia	80	1,765	141.200	80	1,625	130.000
30 Temmuz 2020	Buğday	Esperia	80	1,92	153.600	80	1,779	142.320
11 Temmuz 2020	Arpa	Sladoran	46,25	1,351	62.484	46,25	1,275	58.969
24 Ağustos 2020	Arpa	Sladoran	46,25	1,398	64.658	46,25	1,36	62.900
8 Aralık 2020	Mısır	Yemlik	94,5	1,725	163.013	94,5	1,7	160.650
21 Ocak 2021	Mısır	Yemlik	94,5	1,825	172.463	94,5	1,87	176.715

* Elektronik Satış Salonu

Abdullah KILIÇARSLAN/Mustafa Çağrı SUCU

Üretici X ve Y'nin buğday, arpa ve mısır ürünlerini hasattan bir gün sonra ve geleneksel olarak depoladıktan 45 gün sonra, ticaret borsası elektronik satış salonunda satış yaptığı durumda, işlem maliyetleri aşağıda tabloda yer aldığı şekilde gerçekleşmektedir.

Tablo 3. Ticaret Borsası Elektronik Satış Salonu İşlemleri Ürün Maliyet Kırılımları

T.B. ESS İşlem Maliyet Kırılımı	Buğday		Arpa		Mısır	
	16.06.2020	30.07.2020	11.07.2020	24.08.2020	8.12.2020	21.01.2020
Ürün Miktarı (ton)	80	80	46,25	46,25	94,5	94,5
Birim Satış Fiyatı (TL)	1,765	1,92	1,351	1,398	1,725	1,825
Satış Bedeli	141.200	153.600	62.484	64.658	163.013	172.463
Tescil+Satış Salonu+Analiz Ücreti	564,80	614,40	249,94	258,63	652,05	689,85
Stopaj Tutarı	2.824,00	3.072,00	1.249,68	1.293,15	3.260,25	3.449,25
Hammaliye Ücreti	360,00	360,00	208,13	208,13	425,25	425,25
Fire ve Zayiat Ücreti		3.840,00		1.616,44		4.311,56
Maliyetler Toplamı	3.748,80	7.886,40	1.707,74	3.376,34	4.337,55	8.875,91
Üreticinin Eline Geçen Net Tutar	137.451,2	145.713,6	60.776,0	61.281,2	158.675,0	163.586,6
Net Ürün Satış Birim Fiyatı	1,7181	1,821	1,3141	1,325	1,6791	1,731
İşlem Maliyeti Oranı	2,65%	5,13%	2,73%	5,22%	2,66%	5,15%

Üretici X ve Y'nin ürünlerini Lisanslı depoya koyduktan bir gün sonra, TURİB'de, TMO'ya satış yaptığı durumda, işlem maliyetleri tablo 4'te yer aldığı şekilde gerçekleşmektedir.

Tablo 4. TURİB ELÜS Platform İşlemleri Ürün Maliyet Kırılımları

TURİB Platform ELÜS İşlem Maliyet Kırılımı	Buğday	Arpa	Mısır
	16.06.2020	11.07.2020	8.12.2020
	0	0	0
Ürün Miktarı (ton)	80.000	46.250	94.500
Birim Satış Fiyatı (TL)	1,625	1,275	1,700
Satış Bedeli	130.000	58.969	160.650
Lisanslı Depo Ücreti(ton başı aylık KDV dâhil)	28,32	18,15	35,24
ELÜS Tescil Ücreti	76,7	34,79	94,78
ELÜS T. Fonu Ücreti	65	29,48	80,33
ELÜS Borsa İşlem Ücreti	460,2	208,75	568,70
ELÜS Aracı Kurum Ücreti	100	100	100
Depo Tahmil Ücreti	400	231,25	472,5
Analiz Ücreti	25	25	25
Nakliye Desteği (Ton başı 25 TL olmak üzere maksimum 750 TL)	750	750	750
Analiz Desteği (kamyon/Parti başı)	25	25	25
İlave Kira Ücreti	3,5	3,5	3,5
Stopaj Muafiyeti	2.600,00	1.179,38	3.213,00
Maliyetler Toplamı	1.155	647	1.377
Depolama Maliyetleri	453	274	533
ELÜS Satış Maliyetleri	702	373	844
Devlet Teşvikleri	3.379	1.958	3.992

Satış Bedeli	130.000	58.969	160.650
(+)Teşvikler	3.379	1.958	3.992
(-)Maliyetler	1.155	647	1.377
Üreticinin Eline Geçen Tutar	132.223	60.279	163.265
Satıcının ürünü sattığı net birim fiyat	1,653	1,303	1,728
İşlem Maliyeti Oranı	0,89%	1,10%	0,86%

Üretici X ve Y'nin ürünlerini Lisanslı depoya koyduktan 45 gün sonra, TURİB'de, normal ELÜS işlemleri kapsamında satış yaptığı durumda, işlem maliyetleri aşağıda tablo 5'te yer aldığı şekilde gerçekleşmektedir.

Tablo 5. TURİB ELÜS Platform İşlemleri Ürün Maliyet Kırılımları

TURİB Platform ELÜS İşlem Maliyet Kırılımı	Buğday	Arpa	Mısır
	30.07.2020	24.08.2020	21.01.2021
Ürün Miktarı (ton)	80,00	46,25	94,50
Birim Satış Fiyatı (TL)	1,779	1,360	1,870
Satış Bedeli	142.320	62.900	176.715
Lisanslı Depo Ücreti(ton başı aylık KDV dâhil)	1.274,40	816,56	1.585,67
ELÜS Tescil Ücreti	83,97	37,11	104,26
ELÜS T. Fonu Ücreti	71,16	31,45	88,36
ELÜS Borsa İşlem Ücreti	503,81	222,67	625,57
ELÜS Aracı Kurum Ücreti	100,00	100,00	100,00
Depo Tahmil Ücreti	400,00	231,25	472,50
Analiz Ücreti	25,00	25,00	25,00
Nakliye Desteği(Ton başı 25 TL olmak üzere maksimum 750 TL)	750,00	750,00	750,00
Analiz Desteği (kamyon/Parti başı)	25,00	25,00	25,00
İlave Kira Ücreti	360,00	208,13	425,25
Stopaj Muafiyeti	2.846,40	1.258,00	3.534,30
Maliyetler Toplamı	2.458,34	1.464,03	3.001,36
Depolama Maliyetleri	1.699,40	1.072,81	2.083,17
ELÜS Satış Maliyetleri	758,94	391,23	918,19
Devlet Teşvikleri	3.981,40	2.241,13	4.734,55
Satış Bedeli	142.320,00	62.900,00	176.715,00
(+)Teşvikler	3.981,40	2.241,13	4.734,55
(-)Maliyetler	2.458,34	1.464,03	3.001,36
Üreticinin Eline Geçen Tutar	143.843,06	63.677,09	178.448,19
Satıcının ürünü sattığı net birim fiyat	1,80	1,38	1,89
İşlem Maliyeti Oranı	1,71%	2,30%	1,68%

5. Bulgular

Üretici X ve Y'nin ürünlerini T.B. ESS ve TURİB Platformunda satış yaptıkları durumlarda, katlandıkları işlem maliyetleri özetle tabloda 6'da yer aldığı şekilde gerçekleşmektedir.

Abdullah KILIÇARSLAN/Mustafa Çağrı SUCU

Tablo 6 Karşılaştırmalı İşlem Maliyetleri

	Buğday		Arpa		Mısır	
	T.B. ESS Satış	TURİB Platform Satış	T.B. ESS Satış	TURİB Platform Satış	T.B. ESS Satış	TURİB Platform Satış
Aynı gün satış						
Miktar (ton)	80	80	46,25	46,25	94,5	94,5
Birim fiyat (TL)	1,765	1,625	1,351	1,275	1,725	1,700
Tutar (TL)	141.200	130.000	62.484	58.969	163.013	160.650
(-)Maliyet (TL)	3.749	1.155	1.708	647	4.338	1.377
(+)Teşvik (TL)		3.379		1.958		3.992
Üreticinin eline geçen net tutar	137.451	132.224	60.776	60.280	158.675	163.265
Satıcının ürününü sattığı net birim fiyat	1,7181	1,6528	1,3141	1,3033	1,6791	1,7277
İşlem maliyeti Oranı	2,65%	0,89%	2,73%	1,10%	2,66%	0,86%
45 gün sonra satış						
Miktar (ton)	80	80	46,25	46,25	94,5	94,5
Birim fiyat (TL)	1,920	1,779	1,398	1,360	1,825	1,870
Tutar (TL)	153.600	142.320	64.658	62.900	172.463	176.715
(-)Maliyet (TL)	7.886,40	2.458,34	3.376,34	1.464,03	8.875,91	3.001,36
(+)Teşvik (TL)		3.981,40		2.241,13		4.734,55
Üreticinin eline geçen net tutar	145.714	143.843	61.281	63.677	163.587	178.448
Satıcının ürününü sattığı net birim fiyat	1,821	1,798	1,3250	1,377	1,731	1,888
İşlem maliyeti Oranı	5,13%	1,73%	5,22%	2,33%	5,15%	1,70%

T.B. ESS kapsamında Esperia buğdayının birim satış fiyatı 1,765 TL iken, ürün lisanslı depoda 2. Sınıf Kırmızı Sert gruba dâhil olduğundan dolayı TURİB platformunda TMO alışında birim fiyatı 1,625 TL olarak işlem görmüştür. Esperia buğdayının spot olarak her iki borsada aynı gün satışa konu edilmesi ile satıcı taraf olan üretici X ve Y, ticaret borsasında ürün satışından TURİB platformu satışına göre 5.227 TL daha fazla gelir elde etmiştir. Maliyetler açısından ise %1.76 TURİB platformu lehine avantaj söz konusu iken, ürün depolama sınıflaması nedeniyle bu avantaj satıcı tarafa net gelir açısından negatif yansımıştır. T.B. ESS kapsamında 45 günlük geleneksel depolama Esperia buğdayının birim satış fiyatı 1,920 TL iken, ürün lisanslı depoda 2. Sınıf Kırmızı Sert gruba dâhil olduğundan dolayı TURİB platformunda normal ELÜS satışı kapsamında birim fiyatı 1,779 TL olarak işlem görmüştür. Esperia buğdayının 45 günlük süre sonrasında her iki borsada aynı gün satışa konu edilmesi ile satıcı taraf olan üretici X ve Y, ticaret borsasında ürün satışından TURİB platformu satışına göre 1.871 TL daha fazla gelir elde etmiştir. Maliyetler açısından ise %3.4 TURİB platformu lehine işlem maliyetlerinin düşüklüğü ve

devlet teşvikleri nedeniyle avantaj söz konusu iken, ürün depolama sınıflaması nedeniyle bu avantaj satıcı tarafa net gelir açısından negatif yansımıştır.

T.B. ESS kapsamında Sladoran 2. Sınıf arpanın birim satış fiyatı 1,351 TL iken, TURİB platformunda TMO alışıında birim fiyatı 1,275 TL olarak işlem görmüştür. Arpanın spot olarak her iki borsada aynı gün satışa konu edilmesi ile satıcı taraf olan üretici X ve Y, ticaret borsasında ürün satışından TURİB platformu satışına göre 496 TL daha fazla gelir elde etmiştir. Maliyetler açısından ise %1.63 TURİB platformu lehine avantaj söz konusu iken, ticaret borsasında işlem derinliğinin fazla olması nedeniyle bu avantaj satıcı tarafa net gelir açısından negatif yansımıştır. T.B. ESS kapsamında 45 günlük geleneksel depolama Sladoran arpanın birim satış fiyatı 1,398 TL iken, TURİB platformunda normal ELÜS satışı kapsamında birim fiyatı 1,360 TL olarak işlem görmüştür. Arpanın 45 günlük süre sonrasında her iki borsada aynı gün satışa konu edilmesi ile satıcı taraf olan üretici X ve Y, TURİB platformunda ürün satışından ticaret borsası satışına göre 2.396TL daha fazla gelir elde etmiştir. Maliyetler açısından ise %2.89 TURİB platformu lehine işlem maliyetlerinin düşüklüğü ve devlet teşvikleri nedeniyle avantaj söz konusu iken, bu avantaj satıcı tarafa net gelir açısından olumlu yansımıştır.

T.B. ESS kapsamında yemlik 3. Sınıf mısırın birim satış fiyatı 1,725 TL iken, TURİB platformunda TMO alışıında birim fiyatı 1,700 TL olarak işlem görmüştür. Mısırın spot olarak her iki borsada aynı gün satışa konu edilmesi ile satıcı taraf olan üretici X ve Y, TURİB platformu ürün satışından ticaret borsası satışına göre 4.590 TL daha fazla gelir elde etmiştir. Maliyetler açısından ise %1.80 TURİB platformu lehine avantaj söz konusu iken, TURİB platformunda mısırdaki işlem derinliğinin fazla olması ve platform kapsamındaki destek ve teşvikler ile düşük işlem maliyetleri nedeniyle bu avantaj, satıcı tarafa net gelir açısından olumlu yansımıştır. T.B. ESS kapsamında 45 günlük geleneksel depolama mısırın birim satış fiyatı 1,825 TL iken, TURİB platformunda normal ELÜS satışı kapsamında birim fiyatı 1,870 TL olarak işlem görmüştür. Mısırın 45 günlük süre sonrasında her iki borsada aynı gün satışa konu edilmesi ile satıcı taraf olan üretici X ve Y, TURİB platformunda ürün satışından ticaret borsası satışına göre 14.861 TL daha fazla gelir elde etmiştir. Maliyetler açısından ise %3.45 TURİB platformu lehine işlem maliyetlerinin düşüklüğü ve devlet teşvikleri nedeniyle avantaj söz konusu iken, bu avantaj satıcı tarafa net gelir açısından olumlu yansımıştır.

6. Sonuç

Uygulama kapsamında, genel olarak değerlendirildiğinde, her iki borsada aynı tarihli spot satışta işlem maliyetlerinde avantaj sağlayan temel unsurun, Lisanslı depoculuk sistemine yönelik devlet teşvikleri ve düşük işlem maliyetleri olduğu görülmüştür. Her iki borsada 45 günlük depolama sonrası satışta işlem maliyetleri açısından avantaj sağlayan temel unsur, Lisanslı depoculuğa yönelik devlet teşvikleri iken, geleneksel depolamada yaşanan fire ve zayıflar, borsalarda satış işlem maliyetleri üzerinde artırıcı bir fonksiyon sergilemektedir. Lisanslı depo kuruluş şartları içerisinde her bir silonun veya depolama biriminin en az 2.000 ton kapasiteye haiz olması şartı bulunmaktadır. Lisanslı depo işletmeleri buldukları lokasyon ve depolanacak ürün grupları çerçevesinde ekonomiklik açısından minimum 2.500 ton kapasiteli depolama birimlerine sahip oldukları için belirli özelliklere sahip ürünlerin (Bezostaja, esperia vb.) lisanslı depolarda ayrı depolanamaması sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, satıcı taraf açısından geleneksel depolamayı ve ürün piyasa fiyatları nedeniyle de ticaret borsası satış salonlarını daha cazip kılmaktadır. Bunun yanı sıra mısır gibi yüksek sirkülasyona sahip bir üründe, Lisanslı depoculuk sistemi kapsamındaki destek ve ticaret borsası satış salon işlem maliyetlerine göre nispeten daha düşük olan işlem maliyetleri, TURİB platformunda işlem yapmayı daha cazip kılmaktadır.

Türkiye’de 58 il ve 55 ilçede örgütlenmiş olan, sahip oldukları geleneksel ve elektronik satış salonları ile piyasa katılımcılarına piyasa erişiminde, ürün analizlerinde ve işlemin karşı taraflarını bulmada kolaylık sağlayan ticaret borsalarında uygulama ile işlem maliyetlerinin TURİB’e göre yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ticaret borsalarının İhtisas borsaları şeklinde örgütlenmelerinin işlem maliyetlerinde iyileştirme sağlayabileceği ve bu bağlamda İstanbul’un finans merkezi olması projesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. TURİB açısından bakıldığında ise, ‘Tarıma uzmanlık getirme’ (Erdöl, 2021, s. 34) iddiası taşıyan TURİB’de işlem yoğunluğu anlaşmalı işlemlere kaymış olmasına rağmen, sınırlı normal elüs işlemleri açısından (Takas İstanbul, 2021), mevcut haliyle dahi uygulama bulgularına göre piyasa katılımcılarına düşük işlem maliyetleri ile hizmet sunulmaktadır. Dolayısıyla, muhtemel bir Borsa İstanbul ile birleşme durumunda (Borsa İstanbul, 2013; Ekonomik Forum, 2012; Erdöl, 2021, s. 35) vadeli işlemler ve İslami enstrümanlar (teverruk, ürün katılım fonu vb.) bağlamında etkin, şeffaf, entegre ve güvenilir bir piyasa altyapısı ile hem ulusal hem de bölgesel anlamda İstanbul’un finans merkezi olması projesine önemli katkılar sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- 5174 SAYILI KANUN. (2004). Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği İle Odalar ve Borsalar Kanunu. *T.C. Resmi Gazete*, 25479. 1 Haziran 2004.
- 5300 SAYILI KANUN. (2005). Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanununu. *T.C. Resmi Gazete*, 25730. 17 Şubat 2005.
- AVRUPA POSTASI. (2012, 10 31). *İzmir Ticaret Borsası, 'vob'da Pes Etti*. Avrupa Postası: Erişim adresi: <https://www.avrupa-postasi.com/ekonomi/izmir-ticaret-borsasi--vob--da-pes-etti--h72304.html> (13.02.2021).
- BARAKA, B., MBURU, J., & MURIITHI, B. (2019). Transaction costs magnitudes, market participation, and smallholder profitability in rural-urban vegetable supply chain. *International Journal of Vegetable Science*, 1-11. doi:10.1080/19315260.2019.1700204 .
- BORSA İSTANBUL. (2013). *İstanbul Uluslararası Finans Merkezi*. Erişim adresi: https://borsaistanbul.com/files/Istanbul_Uluslararası_Finans_Merkezi.pdf (01.03.2021).
- CHEUNG, S. N. (1987). Economic Organization and Transaction Costs. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 1-5. doi:10.1057/978-1-349-95121-5_375-1 .
- COASE, R. (1988). The Nature of the Firm: Influence. *Journal of Law, Economics, & Organization*, 4(1), 33-47.
- COASE, R. H. (1937). The Nature Of The Firm. *Economica*, 4(16), 386-405. <https://doi:10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>.
- EKONOMİK FORUM. (2012). SPK'nın Aldığı Karar İMKB ve VOB'un Birleşmesine Zarar Verdi. *Ekonomik Forum*, 46-47. Erişim adresi: <http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2012/08/046-047.pdf> (12.01.2021).
- ERDÖL, G. (2021). Katılım finansı hassasiyetlerine uygun işlemlerin 2021'de devreye alınmasını hedeflemekteyiz. *Katılım Finans*(23), 34-37.
- ERGUN, H. (2018). İslam Ekonomisi Çerçevesinde Tarımsal Emtia Ticareti ve Finansmanı Üzerine Bir Alan Araştırması. *Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- FARLEX. (2012). *Farlex Financial Dictionary 'Transaction Costs'*. The Free Dictionary By Farlex. Erişim adresi: <https://financial-dictionary.thefreedictionary.com/transaction+costs> (24.02.2021).
- FONTRONDA, J., & SISON, A. J. (2006). The Nature of the Firm, Agency Theory and Shareholder Theory: A Critique from Philosophical Anthropology. *Journal of Business Ethics*, 66(1), 33-42. doi:10.1007/s10551-006-9052-2 .
- GABRE-MADHIN, E., & GOGGIN, I. (2005). Does Ethiopia Need A Commodity Exchange? An Integrated Approach To Market Development. *EDRI-ESSP Policy Working Paper*(4), 1-25.
- İSTANBUL ULUSLARARASI FINANS MERKEZİ STRATEJİ BELGESİ. (2009, 09 29). *İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı*. Resmi Gazete (Sayı:27364): Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/10/20091002-9.htm> (25.01.2021).
- KAHKÖNEN, S., & LEATHERS, H. (1999). Transaction Costs Analysis of Maize and Cotton Marketing in Zambia and Tanzania. *SD Publications Series Technical Paper*(105).

- KHEMANI, R. S., & SHAPIRO, D. M. (1993). *Glossary of Industrial Organisation Economics and Competition Law*. Glossary of Statistical Terms: <https://www.oecd.org/regreform/sectors/2376087.pdf> (10.01.2021).
- MATTHEWS, R. (1986). The Economics of Institutions and the Sources of Economic Growth. *Economic Journal*(96), 903-918.
- NIEHANS, J. (1987). Transaction Costs. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 1-6. doi:10.1057/978-1-349-95121-5_1682-1 .
- ONUMAH, G. (2010). Implementing Warehouse Receipt Systems in Africa Potential and Challenges. *COMESA Symposium, September 6-7*, Lilongwe Malawi.
- REHBER, E., & VURAL, H. (2019). *Türkiye'de Tarım*. Ankara: TAEM.
- ROBERTSON, P. L. (2006). Transaction Costs, Trust, and the Structuring of Markets. *Discussion Paper*(342), School of Economics, The University of Queensland. Australia.
- SAHOO, P., & KUMAR, R. (2011). The Impact of Commodity Transaction Tax on Futures Trading in India: An Ex-Ante Analysis. *The Singapore Economic Review*, 56(3), 423-440.
- SHIRLEY, M. M., WANG, N., & MÉNARD, C. (2015). Ronald Coase's impact on economics. *Journal of Institutional Economics*(11), 227-244. doi:10.1017/S1744137414000368.
- T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). Erişim adresi: https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/4Istanbul_Uluslararası_Finans_Merkezi_Programi.pdf (18.01.2021).
- TAKAS İSTANBUL. (2021, 05 10). *Elektronik Ürün Senedi İşlemleri ile İlgili İstatistik Bilgiler*. Takas İstanbul. Erişim adresi: <https://www.takasbank.com.tr/documents/Istatistikler/elektronk-urun-sened-slem-statstklar030521.xlsx> (20.05.2021).
- TOBB. (2021, 5 3). *Borsalara Göre Günlük Fiyatlar*. TOBB - Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Bilgi Hizmetleri Dairesi. Erişim adresi: https://borsa.tobb.org.tr/fiyat_urun_2.php?ana_kod=1(18.03.2021).
- TURİB. (2021, 5 1). *Günlük Bülten*. Türkiye Ürün İhtisas Borsası A.Ş. Erişim adresi: <https://www.turib.com.tr/bulten/gunluk> (18.03.2021).
- UNCTAD. (2009). *Development Impacts Of Commodity Exchanges In Emerging Markets*. Report of the UNCTAD Study Group on Emerging Commodity Exchanges. New York and Geneva: United Nations: UNCTAD/DITC/COM/2008/9.
- WILLIAMSON, O. E. (1998). Transaction Cost Economics: How It Works; Where It Is Headed. *De Economist*, 146(1), 23-58.
- YOUSUF, A., & FELFÖLDI, J. (2017). Transaction Costs: A Conceptual Framework. *International Journal of Engineering and Management Sciences (IJEMS)*, 2(3), 131-139.

EVALUATION OF ENTERPRISES' USE OF WEBSITES: THE CASE OF TURKEY

Gözde Koca*¹, Özüm Eğilmez², Ezgi Dilan Urmak Akçakaya³, Cemalettin Hatipoğlu⁴

Abstract

Websites are the reflections of the enterprises as being a key success factor in terms of competition and exchanging information. This research aims to evaluate the website usage of 11 enterprises based on 7 criteria collected from the Turkish Statistical Institute (TUIK). For this reason, WASPAS and TOPSIS, which are among the Multi-Criteria Decision Making Methods, were used to evaluate the performance of the enterprises. As a result of the analysis, the most effective enterprise for the last 4 years is the "accommodation and food service activities", while the "professional, scientific and support activities" enterprise is the last in 2020 ranking. These analysis results help to provide a more comprehensive understanding of website use in Turkey. The findings and conclusion address notable implications for academics and practitioners.

Keywords: Multi-Criteria Decision Making, Website Usage, Strategic Management, WASPAS, TOPSIS.

İŞLETMELERİN WEBSİTE KULLANIMININ DEĞERLENDİRİLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Özet

Web siteleri, rekabet ve bilgi alışverişi açısından önemli bir başarı faktörü olarak işletmelerin yansımalarıdır. Bu araştırma, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) toplanan 7 kriter üzerinden 11 işletmenin web sitesi kullanımlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle işletmelerin performanslarını değerlendirmek amacıyla Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden WASPAS ve TOPSIS kullanılmıştır. Analiz sonucunda, son 4 yılın en etkin işletmeleri "konaklama ve yemek hizmeti faaliyetleri" olurken, "Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetleri" 2020 sıralamasında son sırada yer almaktadır. Bu analiz sonuçları, Türkiye'deki web sitesi kullanımının daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bulgularda, akademisyenler ve uygulayıcılar için dikkate değer çıkarımlar ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme, Web sitesi kullanımı, Stratejik Yönetim, WASPAS, TOPSIS.

¹ Sorumlu yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Bilecik-Türkiye. E-posta: gozde.koca@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6847-6812

² Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Bilecik-Türkiye. E-posta: ozum.egilmez@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5251-5629

³ Arş. Gör., Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Ardahan-Türkiye. E-posta: ezgidilanurmak@ardahan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3472-1837

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Bilecik-Türkiye. E-posta: cemalettin.hatipoglu@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3129-9725

1. Introduction

There has been a massive change since the development of internet, yet the information technology is still evolving today. The expansion of internet has introduced new economy paradigm that can be framed as the use of internet in various businesses witnessing the rapid development of current technological developments throughout the world. Businesses were supported by the increase in mobile phone and internet usage, increasing communication and becoming a shopping environment for groups in the business world. With the rapid development of the industry, competition has increased and products and services have become increasingly easier to find faster and more affordable for the consumers.

The invasion of internet usage around the world eased the consumers' gathering information and developments concurrently. Consumers desire and increased use of existing technology in their transactions opened a new door for various numbers of buyers and sellers both parties meeting the needs and expectations over the internet. Hence, creation of any existing information systems and online strategies meant a path to gain competitive advantage for businesses.

This study aims to analyze the website usage of some enterprises as designed of a virtual space to share information among users to provide services via their websites (social media applications are excluded) by using MCDM. By exploring the services given through their websites, the authors set criteria. The analysis of given criteria and their relevance to 11 sector enterprises reveals some managerial implications such as; the more information given in the website would show the characteristics of the initiative, also outlines that the designing websites or mobile applications are expected to be used in communicating with all stakeholders and competing with the rivals.

2. Literature Review

With the emergence and widespread use of the internet in the business world as in every field, companies have the opportunity to communicate with all social stakeholders, especially with their customers, by creating their websites on the internet. According to Poulter et al., (1999), a website can be defined as a collection of pages that are generally related to each other and placed on the same server. Especially since the early 1990s, the World Wide Web has started to spread and the interest in websites has increased accordingly. The Web was developed in 1980 by Tim Berners-Lee in a physics laboratory in Switzerland. The Web, which was used as a library by physicists, has now become an international market for companies (Sever, 2000).

The global competition formed the increase in the effectiveness of websites in all initiatives in various sectors. It has become increasingly common for companies to use their websites, especially for communication. According to Berthon et al., (1996); Web sites are a new form of media with features such as users' ability to access easily, relatively cheap compared to other media tools, global accessibility, and interaction when necessary (Başfirıncı, 2008). Akar (2006) emphasizes that websites have a function that enables companies to differentiate from their competitors and add speed and efficiency to marketing activities (Çiçek et al., 2010). At this point, it is especially remarkable that it gains efficiency.

There are numerous researches exploring the effects of information and communication technology usage in the concurrent literature. Rather than showing the positive contribution in the relationship with consumers or being a critical advantage in completion, the research is mainly focusing the antecedents of this contribution. Perceived usefulness, electronic Word of Mouth, credibility, trust, repurchase intention are primary variables subjected to ICT research (Cheung et al, 2008; Sicilia & Ruiz, 2010; Matute et al., 2016). Many of the mentioned variables are based on Technology Acceptance Model (TAM), proposed by Davis (1986) and developed via further research of Venkates and Davis 2000 research and Vanketesh 2003, 2008 and 2013. Hence perceived ease of use and perceived usefulness have been two main drivers in the ICT usage literature. Furthermore, visual appeal has also been explores as the predictor of trust and ease of use (Cyr, 2008; Vance et al.,2008, Pengnate & Sarathy, 2017).

In terms of competing in the sector, collaborative relations with customers and suppliers are undeniably important. Customers and suppliers would like to develop a relationship through the variables of TAM and Service Quality model forming consumer's post transaction general trust model in B2C e-business (Lou & Ma, 2013). Using websites are bridges of value creation for enterprises as such other various key relation variables including familiarity, perceived safety, perceived reputation, product quality and service quality are to be in questioned. Therefore, in guidance with previous research, it will not be wrong that the criteria are very much aligned with the variables searched in ICT research (Table 1.)

Table 1. The Criteria of Information and Communication Technology (ICT) Usage in Enterprises

C1	Enterprises having websites
C2	Description of goods and services
C3	Online ordering or reservation or booking
C4	Possibility for visitors to customize or design online goods and services
C5	Tracking or status of orders placed
C6	Personalized content in the website for regular/recurrent visitors
C7	Links or references to the enterprise's social media profiles

Source: TURKSTAT, Survey on Information and Communication Technology Usage in Enterprises, 2016-2020.

Regarding the main figures of the ICT usage of enterprises 2020 survey, it can be seen that the number of the website ownership rate is 53.7% (startups with 10 or more employees), 89.2% (+250 employees) and 74.1% (50-249 employees) which referring that in Turkey the website usage is still in the growing period. Although the concurrent status is far beyond the desired, in year 2019, 77.1% of startups with 10 or more e-sales employees used their own websites or mobile applications, while 55.7% used online stores and marketplaces as e-sales platforms, where different startups can sell (TUIK, 2020). Additionally the research literature in Turkey supporting that the criteria is worth to examine considering that evaluations are done within one sector or company based, such as; use of corporate websites in the e-recruitment process (Öksüz, 2011), the effectiveness of hotel websites in Turkey (Karabağ et al., 2010), examining the effective use of marketing communication on the websites of food and beverage businesses (Alyakut, 2020), evaluation of hospitality websites (Ateş & Boz, 2015), evaluation of websites of Turkish airline companies (Güneş et al., 2013), a comparative assessment of the websites of gastronomic tourism businesses (Uluçay, 2017), examining the tendency of businesses to use websites in their marketing activities (Tan et al., 2004), evaluation of websites of local businesses operating in Sivas province (İnce et al., 2016), evaluation of public accountants on their websites in Turkey (Yıldız & Karaca, 2008).

According to the examined literature, seeing that the determinants of website usage and some facilities of enterprises were evaluated, the authors realized that those evaluations were generally carried out through content analysis (See Table 2.). Apart from the ICT usage in enterprises, there is a lack of research utilizing MCDM methods in evaluating the effectiveness of website usage or a research evaluating more than one enterprise comparing among others (not sector or enterprise specific).

The contribution of this study is to evaluate website usage through its facilities of 11 enterprises to determine the most effective enterprises in terms of website usage with WASPAS and TOPSIS methods which are among the MCDM methods. This will allow researchers and managers to understand the construct of their websites in according with the variables; therefore in terms of relations with consumers and suppliers, they would model and use those techniques as a managerial tool for further assessments.

Table 2. MCDM Literature Review

Research with WASPAS Technique	
Parametric optimization of the machining process	(Zavadskas et al., 2015)
Revealing the WASPAS-G method used with gray values in the example of contractor selection	(Zavadskas et al., 2015)
Green supplier selection	(Keshavarz Ghorabae et al., 2016)
Personnel selection	(Karabasevic et al., 2016), (Urosevic et al., 2017)
Deep water port selection	(Bagočius et al., 2013)
Ecological-economic assessment of modernization of multi-household buildings	(Staniūnas et al., 2013)
Assessment of alternative sites for waste incineration plant construction	(Zavadskas et al., 2015)
Time and attendance software system selection of a private hospital	(Tuş & Aytac Adalı, 2019)
Selection of the best shopping center location in Vilnius with Fuzzy AHP and Fuzzy WASPAS methods	(Turskis et al., 2015)
Retail store performance measurement	(İlbahar & Kahraman, 2018)
Evaluation of the negative effects of risks on the road construction project	(Badalpur & Nurbakhsh, 2019)
Electric vehicle charging station site selection	(Ren et al., 2019)
Choosing a garage place for housing	(Bausys & Juodagalviene, 2017)
Choosing the optimal indoor environment	(Zavadskas et al., 2016)
Selection of the most suitable provider for a textile business operating in Denizli province	(Yurdoğlu & Kundakçı, 2017)
Performance analysis of public banks	(Ural et al., 2018)
Ranking of the Provinces in Turkey by Livability Criteria	(Özbek, 2019)

Table 2. MCDM Literature Review (cont.)

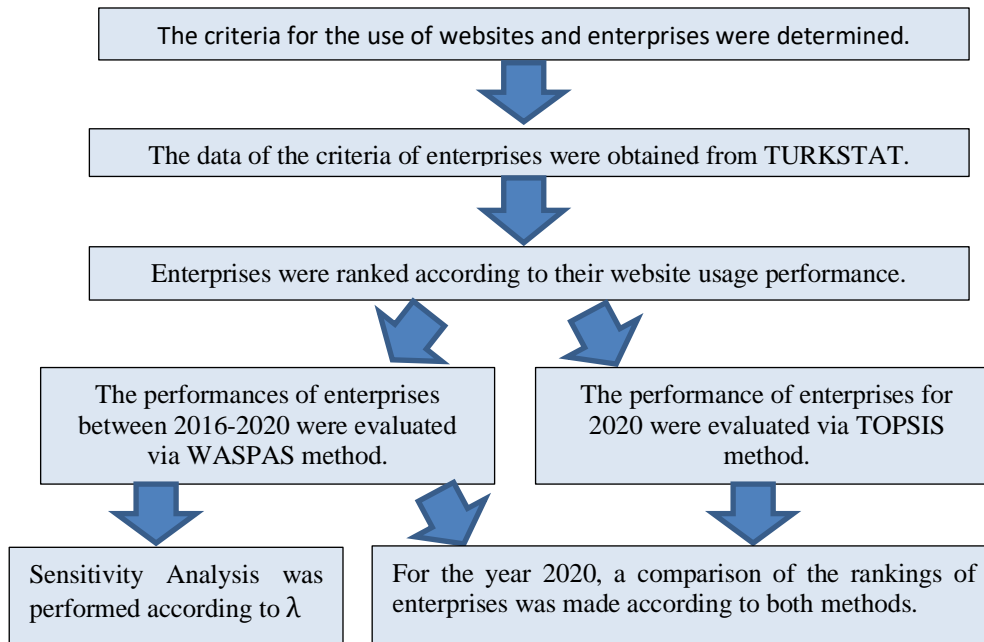
Research with WASPAS Technique	
Selection of appropriate renewable energy sources for Turkey	(Karaca & Ulutaş, 2018)
Evaluation of financial performance of companies listed on Borsa İstanbul AŞ Electricity index (XELKT)	(Orçun, 2019)
Research with TOPSIS Technique	
Evaluation of player performances	(Karaatlı et al., 2014)
Evaluation of ADIM universities	(Ömürbek et al., 2014)
Financial performance analysis	(Uygurtürk & Korkmaz, 2012)
Supplier selection	(Boran et al., 2009), (Supçiller & Çapraz, 2011)
Enterprise project management software selection	(Ömürbek et al., 2015)
Coal mines safety assessment	(Li et al., 2011)
Evaluating the performance of global retail actors during the crisis period	(Özgüven, 2011)
Evaluation of the competitive advantages of shopping websites	(Sun & Lin, 2009)
Web service selection	(Lo et al., 2010)
Machine selection	(Athawale & Chakraborty, 2010)
Information system selection	(Huang, 2008)
Evaluation of websites of virtual stores	(Dündar et al., 2007)
Selection of computer integrated manufacturing technologies	(İç, 2012)
Assessment of Chinese hi-tech industry's urban competitiveness	(Wang & Wang, 2014)
Sorting renewable energy supply systems	(Şengül et al., 2015)

Human resources manager selection	(Kusumawardani & Agintiara, 2015)
Establishment location selection	(Tirmikçioğlu Çınar, 2010)
Performance analysis of insurance companies	(Perçin & Sönmez, 2018)
The evaluation of quality of life in cities located in Turkey	(Ayyıldız & Demirci, 2018)
Evaluation of academic research projects	(Arıbaş & Özcan, 2016)
Research with both WASPAS and TOPSIS Techniques	
Car-sharing station selection	(Deveci et al., 2018)
Solving the problems of daylighting and tradition continuity in a reconstructed vernacular building	(Šiožinytė & Antuchevičienė, 2013)
Water-level fluctuation (WLF) of Panchet dam in India and assessment of its human risk	(Bid & Siddique, 2019)
Flexible-green supplier selection	(Xiong et al., 2020)
Fiber selection aimed at strengthening asphalt concrete mixes	(Slebi-Acevedo et al., 2019)

3. Methodology

In the study, it was aimed to evaluate the website usage of 11 enterprises and to determine the most effective enterprise, those are *Manufacturing (A)*, *Electricity, gas and steam, water supply, sewerage and waste management (B)*, *Construction (C)*, *Wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycles (D)*, *Transportation and storage (E)*, *Accommodation and food service activities (F)*, *Information and communication (G)*, *Real estate activities (H)*, *Professional, scientific and support activities (I)*, *Administrative and support activities (J)*, *Attempts to repair computers and communication equipment (K)*. The enterprises are evaluated through six criteria as; Enterprises having websites, Description of goods and services, Online ordering or reservation or booking, Possibility for visitors to customise or design online goods and services, Tracking or status of orders placed, Personalised content in the website for regular/recurrent visitors and Links or references to the enterprise's social media profiles. In the evaluation process, the relevant data of the enterprises between 2016-2020 gathered from Turkey Statistics Institute (TURKSTAT) was used. WASPAS and TOPSIS methods were used in the evaluation. Enterprises were evaluated separately for each year using the WASPAS method. In addition to these evaluations, an evaluation was made for 2020 with the TOPSIS method. The flow chart of the study is given in Figure 1.

Figure 1. The flow chart of the study

3.1. WASPAS Method

The WASPAS (Weighted Aggregated Sum Product Assessment) method was introduced by Zavadskas, Turskis and Antucheviciene in 2012 (Keshavarz Ghorabae et al., 2017). WASPAS is a method developed by integrating the Weighted Sum Model (WSM-Weighted Sum Model) and the Weighted Product Model (WPM), which are among the multi-criteria decision-making models (Chakraborty et. al., 2015). The purpose of the WASPAS method is to ensure that alternatives are evaluated and ranked with a higher level of reliability (Mishra ve Rani, 2018: 1049).

The steps of the WASPAS method are given below (Chakraborty & Zavadskas, 2014; Zavadskas et al., 2012):

Step 1: Creating the Decision Matrix

In the first step of the method, a decision matrix represented by X consisting of x_{ij} values is created.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Here;

m: number of alternatives

n: number of evaluation criteria

x_{ij} : j. according to the criteria i. the value of the alternative

Step 2: Normalizing the Decision Matrix

The linear normalization process is applied to the values that have the decision matrix. The normalization process is carried out with the help of Equation (2) for benefit criteria and Equation (3) for cost side criteria.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} \quad (2)$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} \quad (3)$$

Step 3: Based on the Weighted Sum Method (WSM) i. Calculating the Total Relative Importance of the Alternative

According to the Weighted Sum Method (WSM) i. The total relative importance of the alternative ($Q_i^{(1)}$) is calculated with the help of Equation (4).

$$Q_i^{(1)} = \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} w_j \quad (4)$$

w_j : j. relative importance value of criterion

Step 4: Based on Weighted Product Method (WPM) i. Calculating the Total Relative Importance of the Alternative

According to the weighted product method (WPM) i. The total relative importance of the alternative ($Q_i^{(2)}$) is calculated with the help of Equation (5).

$$Q_i^{(2)} = \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (5)$$

Step 5: Calculation of Weighted Common General Criteria Value of Weighted Sum and Weighted Product Methods

The values obtained from the Weighted Sum and Weighted Product Methods are integrated with equal weight. The common general criterion value is calculated with the help of Equation (6).

$$Q_i = 0,5Q_i^{(1)} + 0,5Q_i^{(2)} = 0,5 \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij}w_j + 0,5 \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (6)$$

Step 6: Calculating the General Total Relative Importance of Alternatives

The total relative importance of alternatives should be determined in order to increase the accuracy and efficiency of alternative rankings in the decision-making process. In determining the total relative importance of the alternatives, the formula given in Equation (7) is used.

$$Q_i = \lambda Q_i^{(1)} + (1 - \lambda)Q_i^{(2)} = \lambda \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij}w_j + (1 - \lambda) \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (7)$$

Alternatives are listed according to their Q_i values. The alternative with the highest Q_i value is determined as the best alternative. λ value takes a value between 0 and 1. WASPAS method transforms into weighted product method when λ value is 0, and weighted sum method when λ value is 1.

4. Findings

In this study, the use of website effectiveness of enterprises in Turkey between the years 2016-2020 with WASPAS evaluation method using the TURKSTAT data is made. Only the findings of the solution steps for the year 2020 of the evaluation made with WASPAS are presented. In the evaluation of other years, the solution steps made in 2020 were used. Table 3 shows the decision matrix for 2020.

Table 3. Decision Matrix

Enterprises	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A	59,4	99,3	7,2	10,1	6,6	14,4	47,4
B	73,0	99,1	2,4	2,9	2,0	18,5	41,5
C	40,0	97,5	4,8	9,7	4,2	18,1	49,6
D	53,9	98,6	18,4	13,0	17,4	20,0	55,6
E	39,8	96,5	9,7	11,5	9,6	22,9	54,7
F	54,4	99,6	29,9	20,7	22,5	21,7	68,0
G	87,5	97,8	10,9	11,5	7,9	18,9	72,0
H	58,6	95,7	6,3	13,0	4,3	13,8	65,2
I	70,7	98,6	1,6	6,7	1,4	9,9	45,8
J	45,9	99,2	13,4	14,8	11,7	16,5	59,8
K	77,7	100,0	10,7	8,9	10,7	12,5	51,7
Criteria Characteristic	Benefit	Benefit	Benefit	Benefit	Benefit	Benefit	Benefit

For the WASPAS method, first of all, these criteria considered in benefit type are normalized separately with Equation (2). The results of these operations are given in Table 4 as a normalized decision matrix.

Table 4. Normalized Decision Matrix

Enterprises	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A	0,679	0,993	0,242	0,487	0,292	0,628	0,658
B	0,835	0,991	0,079	0,142	0,090	0,811	0,576
C	0,457	0,975	0,159	0,467	0,185	0,791	0,688
D	0,616	0,986	0,615	0,627	0,771	0,877	0,771
E	0,455	0,965	0,324	0,557	0,426	1,000	0,760
F	0,622	0,996	1,000	1,000	1,000	0,947	0,943

Table 4. Normalized Decision Matrix (cont.)

Enterprises	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
G	1,000	0,978	0,365	0,554	0,350	0,828	1,000
H	0,670	0,957	0,211	0,626	0,189	0,605	0,904
I	0,808	0,986	0,053	0,323	0,064	0,433	0,636
J	0,525	0,992	0,446	0,716	0,519	0,723	0,830
K	0,888	1,000	0,359	0,429	0,476	0,545	0,717
Criteria Weights	0,143	0,143	0,143	0,143	0,143	0,143	0,143

Total relative importance of the alternatives was calculated separately with WSM and WPM methods and Equation (4) and Equation (5). During these calculations, criteria weights were taken equal ($1/7 = 0.143$). The final total relative importance of each alternative was calculated with Equation (6) and given in Table 5. In addition, the sensitivity was followed by λ values between 0-1. No change was observed in the rankings.

Table 5. Final total relative importance of each enterprise

Enterprises	Q ⁽¹⁾	Q ⁽²⁾	Q ^(0.5-0.5)	Q ^(0.1-0.9)	Q ^(0.2-0.8)	Q ^(0.3-0.7)	Q ^(0.4-0.6)	Q ^(0.6-0.4)	Q ^(0.7-0.3)	Q ^(0.8-0.2)	Q ^(0.9-0.1)
A	0,569	0,515	0,542	0,520	0,526	0,531	0,536	0,547	0,553	0,558	0,563
B	0,503	0,326	0,415	0,344	0,361	0,379	0,397	0,432	0,450	0,468	0,486
C	0,532	0,443	0,487	0,452	0,461	0,469	0,478	0,496	0,505	0,514	0,523
D	0,752	0,741	0,746	0,742	0,743	0,744	0,745	0,747	0,749	0,750	0,751
E	0,641	0,593	0,617	0,597	0,602	0,607	0,612	0,622	0,627	0,631	0,636
F	0,930	0,919	0,924	0,920	0,921	0,922	0,923	0,925	0,927	0,928	0,929
G	0,725	0,665	0,695	0,671	0,677	0,683	0,689	0,701	0,707	0,713	0,719
H	0,595	0,508	0,551	0,517	0,526	0,534	0,543	0,560	0,569	0,577	0,586
I	0,472	0,304	0,388	0,321	0,337	0,354	0,371	0,405	0,421	0,438	0,455
J	0,679	0,655	0,667	0,658	0,660	0,662	0,665	0,669	0,672	0,674	0,676
K	0,631	0,592	0,611	0,596	0,600	0,603	0,607	0,615	0,619	0,623	0,627

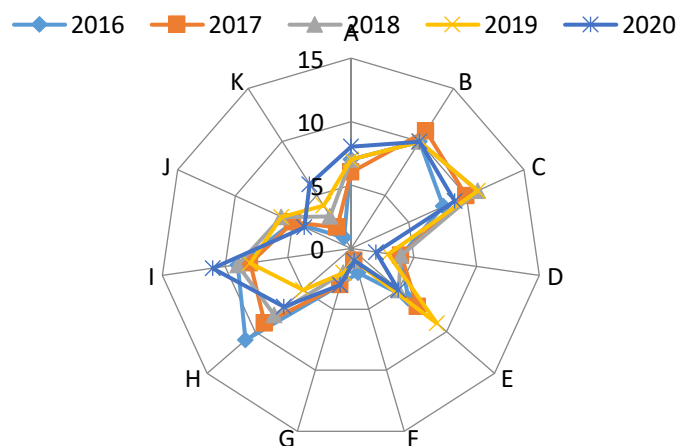
Looking at the rankings at Table 6, some enterprises have not changed over the years, and some have also varied. The Accommodation and food service activities (F) enterprise has been ranked first for the last 4 years, however, was second in 2016. Wholesale and retail trade; the repair of motor vehicles and motorcycles (D) enterprise ranked fourth for the first three years, and ranked third and second in the following years. The Information and communication (G) enterprise ranked third for 3 years and

second for 2 years. The Administrative and support activities (J) enterprise ranked fourth in 2020, but its order varied in other years. The ordering of Transportation and storage (E), Attempts to repair computers and communication equipment (K), Real estate activities (H), Manufacturing (A), Construction (C) enterprises have also varied over the years. The enterprise of electricity, gas and steam, water supply, sewerage and waste management (B) ranked tenth in recent years. Although the Professional, scientific and support activities (I) enterprise took the last place in 2020, it was ranked ninth and eighth in previous years.

Table 6. Ranking of Enterprises between 2016-2020

Enterprises	Q(2016)	Rank	Q(2017)	Rank	Q(2018)	Rank	Q(2019)	Rank	Q(2020)	Rank
A	0,56704	7	0,586085	6	0,57901	7	0,586357	7	0,541842	8
B	0,406225	10	0,40026	11	0,477894	10	0,480175	10	0,414635	10
C	0,472291	8	0,48792	10	0,445841	11	0,459356	11	0,48724	9
D	0,677382	4	0,692836	4	0,67816	4	0,697129	3	0,746285	2
E	0,604603	6	0,532032	7	0,649386	5	0,504398	9	0,616851	5
F	0,873407	2	0,912394	1	0,938384	1	0,890373	1	0,924398	1
G	0,771767	3	0,770465	3	0,776931	2	0,707735	2	0,694819	3
H	0,401183	11	0,503664	9	0,516831	8	0,663631	5	0,551467	7
I	0,468746	9	0,508125	8	0,480625	9	0,562467	8	0,387741	11
J	0,638984	5	0,683472	5	0,646135	6	0,656072	6	0,667071	4
K	0,894478	1	0,825206	2	0,725758	3	0,675439	4	0,611168	6

The radar representation of the rankings of the undertakings under consideration between the years 2016-2020 is given in Figure 2. Here, changes in the rankings of enterprises are better observed.

Figure 2. The radar representation of the rankings of the undertakings under consideration between the years 2016-2020.

In addition to the WASPAS evaluations made between 2016-2020, an evaluation was made with the TOPSIS method for 2020. In this way, the sensitivity of the sequences was examined by two different methods. These rankings are given in table 7.

Table 7. WASPAS-TOPSIS assessment results for 2020

Enterprises	Q(2020)	Rank	TOPSIS (2020)	Rank
A	0,542	8	0,358	8
B	0,415	10	0,313	10
C	0,487	9	0,352	9
D	0,746	2	0,619	2
E	0,617	5	0,449	4
F	0,924	1	0,853	1
G	0,695	3	0,448	5
H	0,551	7	0,379	7
I	0,388	11	0,293	11
J	0,667	4	0,501	3
K	0,611	6	0,397	5

Looking at Table 7, it is seen that there is a very strong similarity between the results. Except for the E, G and J enterprises, there was no change in the rankings. The first place is The Accommodation and food service activities (F) enterprise, and the last is the Professional, scientific and support activities (I) enterprises. As a result, it can be said that the WASPAS method gives quite consistent results with the TOPSIS method.

5. Conclusions & Recommendations

This study aims to analyze the website usage of some enterprises as designed of a virtual space to share information among users to provide services via their websites by using WASPAS method. For this aim, seven criteria whose weights are accepted as equal were considered and eleven enterprises were evaluated between 2016-2020. In the last stage, the results obtained with the WASPAS method in 2020 were compared with the TOPSIS method and sensitivity analysis was performed.

As a result of the analysis, the most effective enterprise for the last 4 years was found as "The Accommodation and food service activities (F), Wholesale and retail trade; the repair of motor vehicles and motorcycles (D) enterprise ranked fourth for the first three years, and ranked third and second in the following years. The Information and communication (G) enterprise ranked third for 3 years and second for 2 years. The Administrative and support activities (J) enterprise ranked fourth in 2020, but its order varied in other years. The ordering of Transportation and storage (E), Attempts to repair computers and communication equipment (K), Real estate activities (H), Manufacturing (A), Construction (C) enterprises have also varied over the years. The enterprise of electricity, gas and steam, water supply, sewerage and waste management (B) ranked tenth in recent years. Although the Professional, scientific and support activities (I) enterprise took the last place in 2020, it was ranked ninth and eighth in previous years.

Accommodation and food services (F) ranking as the first criteria is an expected finding. There are various reasons to explain; first of all both components, accommodation and food services are two primary vital needs of human being. Second, the widespread use of internet, websites and B2C is an increase since 2016 up to recent. Embedded with this situation, especially in accommodation, the quality of websites, benefits of online shopping such as discounted reservations and use of high-quality websites etc., stimulating customers' purchase intention. In accordance, food services through online type of e-commerce increased the information quantity, solved the trust issues and built credibility for the enterprises in this very sector. Hence, the rankings of 2020 can be attributed to COVID-19 Pandemic related compulsory adoption of web-site based purchasing, the previous years' ranking reveals that the success is not solely pandemic related, but to increase number of online transactions. Hence the relationship with the customer provided via ICT usage, the following enterprises such as Wholesale, retail trade (D) and information and communication (G) enterprises ranked as second and third, as they were expected. On the contrary, Professional, scientific and support activities (I) ranked as the last by observing the decrease in the previous years. In this criteria, there are multiple non homogenous sub dimensions from legal and accounting activities, consultancy activities to provision of professional, scientific and technical services of which are on the development stage in the country. Another reason can be, a various number of activities of legal and accounting side are done via e-government platform. However, the requirement of high degree of training, specialised knowledge and skills are expected to be higher in the following years.

Today, managers, decision and policy-makers are aware of a new of doing business on not only websites but also on social media which is out of the scope of this research. In strategic point of view, online platforms are new business tools for managers to achieve a positive reputation and competitive advantage. In this way, enterprises can establish a desired communication and business relationship with all the stakeholders.

This study is recommended in terms of seeing the web-site usage activities of the enterprises and increasing the effectiveness of the inactive ones.

6. Limitations & Scope of the Research

The study has been successfully demonstrated within the scope of some limitations. Firstly, this study was examined in terms of the stated enterprises, future research should consider examining different platforms and different enterprises. In addition, data between the years 2016-2020 were used and only seven criteria were considered, the criteria would change if the unit of analysis changes e.g. to social media usage. While evaluating the enterprises mentioned in the study, all criteria were used equally. Besides, a hybrid methodology can be used in order to gain deeper perspectives of managers and other stakeholders in the very same context.

This study makes an important contribution to managers any decision-makers related with the context. It also provides information to enterprises about the importance of website usage efficiency. In future research, by increasing the number of these criteria, the study can be developed using different MCDM methods. In addition, criteria are not taken in equal weight, and criteria can be weighted by different methods. Comparisons with practices in different countries can be made. The results have theoretical and practical implications for those interested in e-commerce, online shopping, ICT usage and for those who wish to benefit from similar contexts.

References

Alyakut, Ö. (2020). Yiyecek İçecek İşletmelerinin Web Sitelerinde Pazarlama İletişimi Etkinliğinin Belirlenmesi: Kocaeli Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, (1), 699–715.

Arıbaş, M., & Özcan, U. (2016). Akademik Araştırma Projelerinin AHP ve TOPSIS Yöntemleri Kullanılarak Değerlendirilmesi. *Politeknik Dergisi*, 19 (2), 163–173.

Ateş, U., & Boz, M. (2015). Konaklama İşletmelerinin Web Sitelerinin Değerlendirilmesi: Çanakkale Örneği. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (1), 63–84.

Athawale, V. M., & Chakraborty, S. (2010). A TOPSIS Method-based Approach to Machine Tool Selection. *Proceedings of the 2010 International Conference on Industrial Engineering and Operations Management* (pp. 1–6). Dhaka, Bangladesh.

Ayyıldız, E., & Demirci, E. (2018). Determining the Quality of Life the Cities in Turkey Using SWARA Integrated TOPSIS Method. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, (30), 67–87. doi:10.5505/pausbed.2018.16870

Badalpur, M., & Nurbakhsh, E. (2019). An application of WASPAS method in risk qualitative analysis: a case study of a road construction project in Iran. *International Journal of Construction Management*, 1–9. doi:10.1080/15623599.2019.1595354

Bagočius, V., Zavadskas, K. E., & Turskis, Z. (2013). Multi-Criteria Selection of a Deep-Water Port in Klaipeda. *Procedia Engineering*, 57, 144–148. doi:10.1016/j.proeng.2013.04.021

Bausys, R., & Juodagalviene, B. (2017). Garage location selection for residential house by WASPAS-SVNS method. *Journal of Civil Engineering and Management*, 23 (3), 421–429. doi:10.3846/13923730.2016.1268645

Bid, S., & Siddique, G. (2019). Human risk assessment of Panchet Dam in India using TOPSIS and WASPAS Multi-Criteria Decision-Making (MCDM) methods. *Heliyon*, 5 (6), 1–13. doi:10.1016/j.heliyon.2019.e01956

Boran, F. E., Genç, S., Kurt, M., & Akay, D. (2009). A multi-criteria intuitionistic fuzzy group decision making for supplier selection with TOPSIS method. *Expert Systems with Applications*, 36 (8), 11363–11368. doi:10.1016/j.eswa.2009.03.039

Chakraborty, S., & Zavadskas, E. K. (2014). Applications of WASPAS Method in Manufacturing Decision Making. *Informatica*, 25 (1), 1–20. doi:10.15388/Informatica.2014.01

Chakraborty, S., Zavadskas, E. K., & Antucheviciene, J. (2015). Applications of WASPAS Method As A Multi-Criteria Decision-Making Tool. *Econ. Comput. Econ. Cybern. Stud. Res.*, 49 (1), 5–22.

Cheung, Ch., Lee, M., & Rabjohn, N. (2008), The impact of electronic word-of-mouth. The adoption of online opinions in online customer communities, *Internet Research*, 18 (3), 229-247.

Cyr, D. (2008). Modeling web site design across cultures: relationships to trust, satisfaction, and e-loyalty. *Journal of management information systems*, 24 (4), 47-72.

Davis, F. D. (1986). *A Technology Acceptance Model for Empirically Testing New End-User Information Systems: Theory and Results*, 291. Sloan School of Management.

Deveci, M., Canitez, F., & Gökaşar, I. (2018). WASPAS and TOPSIS based interval type-2 fuzzy MCDM method for a selection of a car sharing station. *Sustainable Cities and Society*, 41, 777–791. doi:10.1016/j.scs.2018.05.034

Dündar, S., Ecer, F., & Özdemir, Ş. (2007). Fuzzy TOPSIS Yöntemi ile Sanal Mağazaların Web Sitelerinin Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21 (1), 287–305.

Güneş, N., Arslan, S., & Yalçın, R. (2013). Türk Havayolu İşletmelerinin Web Sitelerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 173–185.

Huang, J. (2008). Combining entropy weight and TOPSIS method for information system selection. *2008 IEEE Conference on Cybernetics and Intelligent Systems* (pp. 1281–1284). Chengdu, China: IEEE. doi:10.1109/ICCIS.2008.4670971

İç, Y. T. (2012). An experimental design approach using TOPSIS method for the selection of computer-integrated manufacturing technologies. *Robotics and Computer-Integrated Manufacturing*, 28 (2), 245–256. doi:10.1016/j.rcim.2011.09.005

İlbahar, E., & Kahraman, C. (2018). Retail store performance measurement using a novel interval-valued Pythagorean fuzzy WASPAS method. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 35 (3), 3835–3846. doi:10.3233/JIFS-18730

İnce, A. R., Arıkkök, M., & Taş, Y. (2016). Sivas İli İşletmelerinin Web Sitelerinin Değerlendirilmesine İlişkin Bir Araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (1), 113–131.

Karaatlı, M., Ömürbek, N., & Köse, G. (2014). Analitik Hiyerarşi Süreci Temelli Topsis ve Vikor Yöntemleri İle Futbolcu Performanslarının Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29 (1), 25–61.

Karabağ, S. F., Mimaroglu Özgen, H., & Özgen, H. (2010). Bir İletişim Aracı Olarak Web Siteleri: Türkiye'deki Otel Web Sitelerinin Etkinliği Üzerine Bir Araştırma. *Öneri Dergisi*, 9 (33), 17–32.

Karabasevic, D., Stanujkic, D., Urosevic, S., & Maksimovic, M. (2016). An approach to personnel selection based on Swara and Waspas methods. *Bizinfo Blace*, 7 (1), 1–11. doi:10.5937/bizinfo1601001K

Karaca, C., & Ulutaş, A. (2018). Entropi ve Waspas Yöntemleri Kullanılarak Türkiye İçin Uygun Yenilenebilir Enerji Kaynağının Seçimi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 18 (3), 483–494.

Keshavarz Ghorabae, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2017). A New Hybrid Simulation-Based Assignment Approach For Evaluating Airlines with Multiple Service Quality Criteria. *Journal of Air Transport Management*, 63, 45–60. doi:10.1016/j.jairtraman.2017.05.008

Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Amiri, M., & Esmaili, A. (2016). Multi-criteria evaluation of green suppliers using an extended WASPAS method with interval type-2 fuzzy sets. *Journal of Cleaner Production*, 137, 213–229. doi:10.1016/j.jclepro.2016.07.031

Kusumawardani, R. P., & Agintiara, M. (2015). Application of Fuzzy AHP-TOPSIS Method for Decision Making in Human Resource Manager Selection Process. *Procedia Computer Science*, 72, 638–646. doi:10.1016/j.procs.2015.12.173

Li, X., Wang, K., Liu, L., Xin, J., Yang, H., & Gao, C. (2011). Application of the Entropy Weight and TOPSIS Method in Safety Evaluation of Coal Mines. *Procedia Engineering*, 26, 2085–2091. doi:10.1016/j.proeng.2011.11.2410

Lo, C. C., Chen, D. Y., Tsai, C. F., & Chao, K. M. (2010). Service Selection Based on Fuzzy TOPSIS Method. *2010 IEEE 24th International Conference on Advanced Information Networking and Applications Workshops* (pp. 367–372). Perth, WA, Australia: IEEE. doi:10.1109/WAINA.2010.117

Luo, H., & Ma, L. (2013). Empirical research on consumers' post-transaction general trust in B2C E-business. *In 2013 10th International Conference on Service Systems and Service Management* (pp. 208-213). IEEE.

Matute, J., Polo-Redondo, Y., & Utrillas, A. (2016). *The influence of EWOM characteristics on online repurchase intention: Mediating roles of trust and perceived usefulness*. Online Information Review.

Mishra, A. R., & Rani, P. (2018). Interval-Valued Intuitionistic Fuzzy WASPAS Method: Application in Reservoir Flood Control Management Policy. *Group Decision and Negotiation*, 27 (6), 1047–1078. doi:10.1007/s10726-018-9593-7

Öksüz, B. (2011). E-işe Alım Sürecinde Kurumsal Web Sitelerinin Kullanımı ve Konu Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7 (14), 267–284.

Ömürbek, N., Karaatlı, M., & Yetim, T. (2014). Analitik Hiyerarşi Sürecine Dayalı TOPSIS ve VIKOR Yöntemleri İle ADİM Üniversitelerinin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Dr. Mehmet YILDIZ Özel Sayısı)*, 189–207.

Ömürbek, N., Makas, Y., & Ömürbek, V. (2015). AHP ve TOPSIS Yöntemleri İle Kurumsal Proje Yönetim Yazılımı Seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 59–83.

Orçun, Ç. (2019). Enerji Sektöründe Waspas Yöntemiyle Performans Analizi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2), 439–453. doi:10.11616/basbed.v19i47045.537839

Özbek, A. (2019). Türkiye'deki İllerin EDAS ve WASPAS Yöntemleri ile Yaşanabilirlik Kriterlerine Göre Sıralanması. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 177–200.

Özgüven, N. (2011). Kriz Döneminde Küresel Perakendeci Aktörlerin Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (2), 151–162.

Pengnate, S. F., & Sarathy, R. (2017). An experimental investigation of the influence of website emotional design features on trust in unfamiliar online vendors. *Computers in Human Behavior*, 67, 49-60.

Perçin, S., & Sönmez, Ö. (2018). Bütünleşik Entropi Ağırlık ve TOPSIS Yöntemleri Kullanılarak Türk Sigorta Şirketlerinin Performansının Ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (18. EYI Özel Sayısı), 565–582. doi:10.18092/ulikidince.347924

Ren, R., Liao, H., Al-Barakati, A., & Cavallaro, F. (2019). Electric Vehicle Charging Station Site Selection by An Integrated Hesitant FUZZY SWARA-WASPAS Method. *Transformations in Business & Economics*, 18 (2), 103–123.

Şengül, Ü., Eren, M., Eslamian Shiraz, S., Gezder, V., & Şengül, A. B. (2015). Fuzzy TOPSIS method for ranking renewable energy supply systems in Turkey. *Renewable Energy*, 75, 617–625. doi:10.1016/j.renene.2014.10.045

Sicilia, M., & Ruiz, S. (2010). The effects of the amount of information on cognitive responses in online purchasing tasks, *Electronic Commerce Research and Applications*, 9 (2), 183-191.

Šiožinytė, E., & Antuchevičienė, J. (2013). Solving the Problems of Daylighting and Tradition Continuity in A Reconstructed Vernacular Building. *Journal of Civil Engineering and Management*, 19 (6), 873–882. doi:10.3846/13923730.2013.851113

Slebi-Acevedo, C. J., Pascual-Muñoz, P., Lastra-González, P., & Castro-Fresno, D. (2019). A multi-criteria decision-making analysis for the selection of fibres aimed at reinforcing asphalt concrete mixtures. *International Journal of Pavement Engineering*, 1–17. doi:10.1080/10298436.2019.1645848

Staniūnas, M., Medineckienė, M., Zavadskas, E. K., & Kalibatas, D. (2013). To modernize or not: Ecological–economical assessment of multi-dwelling houses modernization. *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 13 (1), 88–98. doi:10.1016/j.acme.2012.11.003

Sun, C. C., & Lin, G. T. R. (2009). Using fuzzy TOPSIS method for evaluating the competitive advantages of shopping websites. *Expert Systems with Applications*, 36 (9), 11764–11771. doi:10.1016/j.eswa.2009.04.017

Supçiller, A., & Çapraz, O. (2011). AHP-TOPSIS Yöntemine Dayalı Tedarikçi Seçimi Uygulaması. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (13), 1–22.

Tan, A., Aksen, N., & Baydaş, A. (2004). İşletmelerin Pazarlama Faaliyetlerinde İnterneti Kullanma Eğilimleri. *KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi*, 7 (2), 1–10.

Tırmıkçioğlu Çınar, N. (2010). Kuruluş Yeri Seçiminde Bulanık TOPSIS Yöntemi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 37–45.

Turskis, Z., Zavadskas, E. K., Antucheviciene, J., & Kosareva, N. (2015). A Hybrid Model Based on Fuzzy AHP and Fuzzy WASPAS for Construction Site Selection. *International Journal of Computers Communications & Control*, 10 (6), 113–128. doi:10.15837/ijccc.2015.6.2078

Tuş, A., & Aytaç Adalı, E. (2019). The new combination with CRITIC and WASPAS methods for the time and attendance software selection problem. *OPSEARCH*, 56 (2), 528–538. doi:10.1007/s12597-019-00371-6

Uluçay, D. M. (2017). Gastronomi Turizmi İşletmelerinin Web Siteleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5 (2), 196–208. doi:10.17680/erciyesakademia.313079

Ural, M., Demireli, E., & Güler Özçalık, S. (2018). Kamu Bankalarında Performans Analizi: Entropi ve Waspas Yöntemleri ile Bir Uygulama. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, (31), 129–141. doi:10.30794/pausbed.414721

Urosevic, S., Karabasevic, D., Stanujkic, D., & Maksimovic, M. (2017). An Approach To Personnel Selection in the Tourism Industry Based on the Swara and the Waspas Methods. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 51 (1), 75–88.

Uygurtürk, H., & Korkmaz, T. (2012). Finansal Performansın TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi İle Belirlenmesi: Ana Metal Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (2), 95–115.

Wang, Z.-X., & Wang, Y.-Y. (2014). Evaluation of the provincial competitiveness of the Chinese high-tech industry using an improved TOPSIS method. *Expert Systems with Applications*, 41(6), 2824–2831. doi:10.1016/j.eswa.2013.10.015

Xiong, L., Zhong, S., Liu, S., Zhang, X., & Li, Y. (2020). An Approach for Resilient-Green Supplier Selection Based on WASPAS, BWM, and TOPSIS under Intuitionistic

- Fuzzy Sets. *Mathematical Problems in Engineering*, 2020, 1–18. doi:10.1155/2020/1761893
- Vance, A., Elie-Dit-Casaque, C. & Straub, D. W. (2008). Examining Trust in Information Technology Artifacts: The Effects of System Quality and Culture. *Journal of Management Information Systems*. 24 (4), 73-100.
- Venkatesh, V., (2000). Determinants of perceived ease of use: integrating control, intrinsic motivation, and emotion into the technology acceptance model. *Information Systems Research*, 11 (4), 342-365
- Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000). A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. *Management Science*, 46 (2), 186-204.
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS quarterly*, 425-478.
- Venkatesh, V., & Bala, H. (2008). Technology acceptance model 3 and a research agenda on interventions. *Decision Sciences*, 39 (2), 273-315.
- Venkatesh, V., Thong, J. Y., & Xu, X. (2012). Consumer acceptance and use of information technology: extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS quarterly*, 157-178.
- Yıldız, Ş., & Karaca, N. (2008). Türkiye’deki Serbest Muhasebeci ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odaları Web Sitelerinin Değerlendirilmesine İlişkin Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (39), 212–225.
- Yurdoğlu, H., & Kundakçı, N. (2017). SWARA ve WASPAS Yöntemleri ile Sunucu Seçimi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (38), 253–270. doi:10.31795/baunsobed.645105
- Zavadskas, E. K., Baušys, R., & Lazauskas, M. (2015). Sustainable Assessment of Alternative Sites for the Construction of a Waste Incineration Plant by Applying WASPAS Method with Single-Valued Neutrosophic Set. *Sustainability*, 7 (12), 15923–15936. doi:10.3390/su71215792
- Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2012). Optimization of Weighted Aggregated Sum Product Assessment. *Electronics and Electrical Engineering*, 122 (6), 3–6. doi:10.5755/j01.eee.122.6.1810

Zavadskas, E. K., Kalibatas, D., & Kalibatiene, D. (2016). A multi-attribute assessment using WASPAS for choosing an optimal indoor environment. *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 16 (1), 76–85. doi:10.1016/j.acme.2015.10.002

Zavadskas, E. K., Chakraborty, S., Bhattacharyya, O., & Antucheviciene, J. (2015). Application of WASPAS Method as an Optimization Tool in Non-traditional Machining Processes. *Information Technology And Control*, 44 (1), 77–88. doi:10.5755/j01.itc.44.1.7124

Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2015). Selecting a Contractor by Using a Novel Method for Multiple Attribute Analysis: Weighted Aggregated Sum Product Assessment with Grey Values (WASPAS-G). *Studies in Informatics and Control*, 24 (2), 141–150.

ÜRDÜN'ÜN SURİYELİ MÜLTECİ POLİTİKASI

Dr. Öğretim Üyesi Nesrin KENAR¹

Zehra ABDULLAHOĞLU²

ÖZET

Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından devlet içi çatışmalarda görülen artışa paralel olarak "zorunlu" göçmen(mülteci) sayısında da artış yaşanmıştır. 2020 yılı sonu itibariyle zorunlu göçe maruz kalan kişi sayısının 82,4 milyona ulaşması nedeniyle "göç" olgusu günümüzde en önemli uluslararası sorunlardan biri haline gelmiştir. Dünyadaki tüm mültecilerin %68'ini uzun süreli çatışma yaşanmakta olan ülke vatandaşları oluşturmaktadır. Dünyadaki tüm mülteciler içerisinde en büyük oranı ise Suriyeli mülteciler oluşturmaktadır. Suriye'de 10 yıldan beri yaşanmakta olan savaş nedeniyle 6,7 milyondan fazla insan mülteci konumundadır. Suriyeli mültecilerin yüzde 80'inden fazlası komşu ülkelerde bulunmaktadır ve bunların yarısından fazlasına (3,6 milyondan fazla) Türkiye ev sahipliği yapmaktadır. Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapan diğer iki sınır ülkesi ise Ürdün ve Lübnan'dır. Suriyeli mülteciler, Suriye'de yaşanan çatışmanın uzun sürmesi ve Suriye'ye geri dönme olasılığının düşük olması nedeniyle Avrupa'daki ülkelere düzensiz göç girişiminde bulunmaktadırlar. Suriyeli mültecilerin Avrupa ülkelerine ve diğer gelişmiş ülkelere kitlesel ve illegal göç girişimi, bu ülkelerde tepkilere, yabancı düşmanlığının artmasına ve bu ülkeler tarafından sınır kontrollerinin artırılması gibi önlemler alınmasına yol açmıştır. Suriyeli mültecilere yönelik uluslararası toplum tarafından geliştirilen muhalefet ve politikalar nedeniyle bu çalışmada Suriyeli mülteciler ile aynı etnik kökene, aynı dine mensup, aynı dili konuşan ve Türkiye ve Lübnan'dan sonra en fazla Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapan Ürdün'ün Suriyeli mültecilere yönelik politikası incelenmektedir. Ürdün, Suriyeli mülteciler ile aynı etnik ve dinsel kökene mensup, aynı dili konuşan bir ülke olması nedeniyle Ürdün toplumunda Suriyeli mültecilere yönelik herhangi bir olumsuz görüşün ve tutumun olup olmadığının araştırılması amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ürdün, Göç, Mülteci, Suriye, BMMYK

ABSTRACT

After the end of the Cold War, there was an increase in the number of "forced" immigrants (refugees) in parallel with the increase in intrastate conflicts. As the number of people exposed to forced migration has reached 82.4 million by the end of 2020, the phenomenon of "migration" has become one of the most important international problems today. 68% of all refugees in the world are citizens of countries with prolonged conflict. Syrian refugees constitute the most significant proportion of all refugees in the world. Due to the war in Syria for ten years, more than 6.7 million people are refugees. More than % 80 Syrian refugees reside in neighbouring countries,

¹ Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, nkenar@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0000-6350-7744

² Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, zehra.abdullahoglu@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0000-1824-8683

and more than half of them (over 3.6 million) are hosted by Turkey. Two other border countries hosting Syrian refugees are Jordan and Lebanon. Syrian refugees attempt irregular migration to countries in Europe due to the long duration of the conflict in Syria and the low possibility of returning to Syria. The mass and illegal migration of Syrian refugees to European countries and other developed countries has led to reactions in these countries, increased xenophobia, and increased border controls by these countries. Due to the opposition and policies developed by the international community towards Syrian refugees, this study examines the policy towards Syrian refugees in Jordan, which hosts the highest number of Syrian refugees after Turkey and Lebanon and share the same ethnicity, religion and language with Syrian refugees. This study investigated whether there is any negative opinion and attitude towards Syrian refugees in Jordanian society since Jordan is a country that belongs to the same ethnic and religious origin and speaks the same language as Syrian refugees.

Keywords: *Jordan, Immigration, Refugee, Syria, UNHCR*

Giriş

İnsan topluluklarının, çeşitli nedenlerle, bireysel, grupsal veya kitlesel olarak, bir devletin sınırları içinde ya da sınırlarının ötesine yapılan geçici veya kalıcı yer değiştirme hareketi (Perruchoud & Redpath-Cross, 2011: 62-63) olarak tanımlanan göç insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Tarihin her döneminde bireyler ve insan toplulukları ekonomik, dini, siyasi, sosyal ve pek çok başka nedenle iskân etmekte olduğu bölgeden başka bir bölgeye ya da ülkeye göç etmişlerdir. Bu göçler kimi zaman daha iyi yaşam koşulları elde etmek ümidiyle “gönüllü” olarak, kimi zaman da, çatışma, savaş ve soykırım gibi nedenlerle “zorunlu” olarak gerçekleşmiştir. (Yılmaz, 2014: 1685)

Uluslararası göçmenlerin sayısının gittikçe artması nedeniyle “göç” günümüzde en önemli uluslararası sorunlardan biri haline gelmiştir. Zira, 1970 yılında 84 milyon olan uluslararası göçmenlerin sayısı 1990'da 119 milyona (McAuliffe, Bauloz, Nguyen, & Qu, 2019: 21), 2020'de ise 272 milyona yükselmiştir ve bu sayı dünya nüfusunun %3,5'ini oluşturmaktadır (ICMPD, 2021: 5).

Uluslararası göçmenlerin çoğunluğunu iş, aile, eğitim ve ekonomik nedenlerle göç eden bireyler oluşturmaktadır. Bununla beraber, çatışma, savaş, soykırım veya insan hakları ihlalleri gibi bir dizi zorlayıcı nedenle “zorunlu” olarak evlerini ve ülkelerini terk ederek başka bölgelere ve ülkelere göç edenlerin sayısı da azımsanmayacak ölçüdedir ve gittikçe de artmaktadır (McAuliffe, Bauloz, Nguyen, & Qu, 2019:19). Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından devlet içi çatışmalarda görülen artışa paralel olarak “zorunlu” göçmen/mülteci sayısında da artış yaşanmış ve bu sayı 1993 ve 2019 arasında, üç kattan fazla artarak 21,4 milyondan 79,5 milyona çıkmıştır (ICMPD, 2021: 5). 2020 yılı sonu itibariyle ise dünya genelinde zulüm, çatışma, şiddet, insan hakları ihlalleri veya kamu düzenini ciddi şekilde bozan olaylar nedeniyle zorunlu

göçe maruz kalan kişi sayısı 82,4 milyondur (UNHCR, Global Trends in Forced Displacement, 2020: 2).

Menşei ülke bakımından incelendiğinde 2019'da dünya çapındaki tüm mültecilerin %68'inin uzun süreli çatışma yaşamakta olan ülke vatandaşları oldukları görülmektedir: Suriye 6,7 milyon, Venezuela 4,0 milyon, Afganistan 2,6 milyon, Güney Sudan 2,2 milyon (ICMPD, 2021: 3). Mülteciler nihai varış ülkesi olarak yüksek gelirli ülkelere yönelme eğilimindedir. Bu nedenle önceki yıllarda olduğu gibi, tüm sığınma başvurularının %78,9'u sadece beş AB üyesi ülkeye yapılmıştır: Almanya (%25,2), Fransa (%19,8), İspanya (%19,6), Yunanistan (%8,9) ve İtalya (%5,4) (ICMPD, 2021:15).

Gelişmekte olan ülkeler dünyadaki mültecilerin yüzde 86'sına, En az gelişmiş ülkeler, toplamın yüzde 27'sine sığınma sağlamıştır (UNHCR, Global Trends in Forced Displacement, 2020: 2).

Suriyeli mülteciler, AB ülkelerine sığınma başvurusunda bulunan mülteciler içerisinde en büyük orana sahiptir. Suriye'de 10 yıldan beri yaşamakta olan savaş nedeniyle 6,7 milyondan fazla insan mülteci konumundadır ve 128 ülkede yaklaşık 6,7 milyon Suriyeli mülteci ağırlandı. Tüm Suriyeli mültecilerin yüzde 80'inden fazlası komşu ülkelerde bulunmaktadır ve bunların yarısından fazlasına (3,6 milyondan fazla) Türkiye ev sahipliği yapmaktadır (UNHCR, Global Trends in Forced Displacement, 2020: 17,24). Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapan diğer iki sınır ülkesi ise – Ürdün ve Lübnan'dır (UNCHR, Syria Regional Refugee Response: Durable Solutions, 2021).

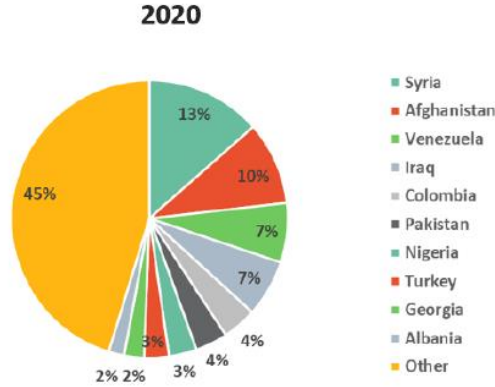
Tablo 1: Suriyeli Mültecilerin Sığındığı Bölge Ülkeleri

Sığınılan Ülke	Sığınan Suriyeli Sayısı	Sığınan Suriyeli Mültecilerin Toplam Suriyeli Mültecilere Oranı
Türkiye	3.707,564	65.7%
Lübnan	851,717	15.1%
Ürdün	670,637	11.9%
Irak	247,044	4.4%
Mısır	133,568	2.4%
Diğer (Kuzey Afrika)	31,65	0.6%

Kaynak: UNCHR, Syria Regional Refugee Response: Durable Solutions, 2021.

Suriyeli mülteciler AB ülkelerine sığınma başvurusunda bulunan mülteciler içerisinde en büyük orana sahiptir.

Tablo 2: Mültecilerin Avrupa Birliği'ne Sığınma Başvurusu Oranları

Kaynak: (ICMPD, 2021, s. 15)

Çatışmalar, yoksulluk, açlık ve can güvenliğinin olmaması gibi birçok nedenle Suriye'den kaçan ve komşu ülkelere sığınan Suriyeli mülteciler, Suriye'de yaşanan çatışmanın uzun sürmesi ve Suriye'ye geri dönme olasılığının düşük olması nedeniyle, Doğu Akdeniz yoluyla özellikle Avrupa'daki ülkelere düzensiz göç girişiminde bulunmaktadır (McAuliffe, Kitimbo, Abel, Sawyer, & Klatt, 2019: 85).

Suriyeli mültecilerin Avrupa ülkelerine ve diğer gelişmiş ülkelere kitlesel ve illegal göçü, bu ülkelerde tepkilere ve yabancı düşmanlığının artmasına ve bu ülkeler tarafından sınır kontrollerinin artırılması gibi önlemler alınmasına yol açmıştır. (United Nations Population Fund, 2015). AB ülkeleri ve diğer ülkelerdeki Suriyeli mülteci sayısı Türkiye'de bulunan mülteci sayısından çok daha az olmasına rağmen, AB ülkelerinde Suriyeli mültecilere yönelik muhalefet Türkiye'deki muhalefetten çok daha fazladır.

Öyle ki, Gallup tarafından Doğu Avrupa ülkelerinde yapılan ankete göre bu ülkelerde yaşayanların en fazla %8'i, ülkelerinin tüm Suriyeli mültecileri kabul etmesi gerektiğini söylemiştir. Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Kosova gibi Müslüman nüfusun daha fazla olduğu ülkelerde yaşayanların, Suriye'den gelen mültecilere izin verme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin dini aidiyetinin mültecilere yönelik görüşlerini şekillendirdiği, kendilerini Müslüman olarak tanımlayanların, ülkelerinin Suriyeli mültecileri kabul etmemesi gerektiğini en az söyleyenler olduğu (%36) görülmüştür. Kendisini Müslüman olarak tanımlayanların, ülkelerinde sınırlı sayıda (%44) veya tüm (%8) Suriyeli mültecilere izin verilmesini diğer dini grupların üyelerinden daha fazla tercih ettikleri görülmüştür. Kendilerini ateist veya laik olarak tanımlayanların (%63), belirli bir inançla tanımlananlara göre ülkelerinin Suriyeli mültecileri kabul etmemesi gerektiğini söyleme olasılıklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Hıristiyanlar arasında ise bu oran Ortodokslarda (%54), Protestanlarda (%57) veya Katoliklerde (%53) (Esipova & Ray, 2017).

Tablo 3: Dini Aidiyetlere Göre Suriyeli Mültecilere Yönelik Tutumlar (Doğu Avrupa ülkeleri³)

	% TÜM Suriyeli mültecileri kabul etmeli	% SADECE sınırlı bir sayıyı kabul etmeli	% Suriyeli mültecileri kabul etmemeli
Hristiyan	2	38	54
İslam/Müslüman	8	44	36
Ateist	1	32	63
GALLUP WORLD POLL, 2016			

Kaynak: (Esipova & Ray, 2017)

Diğer yandan, Gallup tarafından 2016 yılında yapılan araştırmada her ne kadar Müslüman olanların Suriyeli mültecilere daha ılımlı yaklaştığı tespit edilmiş olsa da, Suriye’de yaşanan çatışmanın tahmin edilenden uzun sürmesi nedeniyle Suriyeli mülteciler evsahibi ülkelerde tahmin edilenden uzun süre kalmışlardır. Suriyeli mültecilerin Suriye’ye geri dönme olasılığının düşük olduğunun anlaşılması üzerine ise fazla Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapan ve başlangıçta Suriyeli mültecilere sempati ile yaklaşan ve nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Türkiye’de dahi tepkiler oluşmaya başlamıştır.

Suriyeli mültecilere yönelik uluslararası toplum tarafından geliştirilen politikalar ve bu politikaların yapılan araştırmalar sonucu tespit edilen olası nedenleri göz önünde bulundurulduğunda Suriyeli mülteciler ile aynı etnik kökene mensup, aynı dili konuşan ve Suriyeli mültecilerin % 80’inden fazlasına ev sahipliği yapan Müslüman bölge ülkelerin Suriyeli mültecilere yönelik politikalarının incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye ve Lübnan’dan sonra en çok Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapan ülke olan Ürdün’ün Suriyeli mültecilere yönelik politikası incelenmektedir.

Çalışmanın amacı Ürdün’ün Suriyeli mültecilere yönelik politikasının ve bu politikayı belirleyen etmenlerin incelenmesidir. Çalışmada, ekonomik, kültürel, dinsel ve varsa başka nedenlerin Ürdün’ün Suriyeli mültecilere yönelik politikasının şekillendirilmesinde rol oynayıp oynamadığı araştırılmaktadır.

Çalışmada ilk olarak Ürdün’ün tarihsel olarak izlediği tüm mültecilere yönelik politikası incelenmektedir. İkinci olarak Ürdün’ün Suriyeli mültecilere yönelik izlediği politika ve ülkedeki Suriyeli mültecilerin durumları incelenmektedir. Son olarak Ürdün’ün ve Avrupa ülkelerinin Suriyeli mültecilere yönelik politikasını

³ Anket yapılan ülkeler: Macaristan, Makedonya, Karadağ, Slovakya, Litvanya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Romanya, Polonya, Sırbistan, Yunanistan, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Kosova.

belirleyen etkenler arasındaki benzerlik ve farklılıklar ve nedenleri ortaya konulmaktadır.

1. Ürdün'ün Mülteci Politikası

1948 yılında başlayan Filistinli mülteci akınları, 1990'lardan sonra yerini Iraklı mültecilere bırakmıştır. Ürdün'de bulunan Filistinli ve Iraklı mültecilere ilaveten 2011 yılında başlayan Suriyeli mülteci akınları sonrası toplam olarak 3 milyondan fazla sayıda mültecinin ülkede yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu sayı Ürdün'ün nüfusunun yaklaşık olarak %30'unu oluşturmaktadır. Bu nedenle bu kadar büyük oranda bir mülteciye ev sahipliği yapan bir ülkenin mültecilere yönelik izleyeceği politikalarının önemi ortaya çıkmaktadır.

Ürdün'ün mülteci politikası tarihsel olarak incelenecek olursa, Ürdün topraklarında mültecilerin varlığı yeni bir olgu değildir. Tarihsel süreç içerisinde Ürdün topraklarına pek çok mültecinin sığınması nedeniyle Ürdün'ün uzun yıllardan beri bir mülteci yurdu haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. 19. yüzyılda Rus baskısından kaçan Çerkes ve Çeçenlerin bir kısmının Ürdün'e geldiği bilinmektedir. Buna ek olarak Osmanlı'nın son döneminde gerçekleşen Ermeni göçü sırasında Ürdün'e yerleşen Ermeniler bulunmaktadır (Kelberer, 2017: 150). 1946 yılında İngiliz mandasından bağımsızlığını kazanan Ürdün, çok geçmeden 1948 Arap-İsrail Savaşı sonrasında 700.000 Filistinli mültecinin sığınma hareketine sahne olmuştur (Köprülü, 2011: 8). Filistin ile tarihsel ve etnik bağları nedeniyle 1950 yılında çıkarılan yasa ile Filistinli mültecilere vatandaşlık verilmiş ve bir Ürdünlü kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Ürdünlü ve Filistinli kimlikleri altında "Ürdün Filistin'dir" ve Ürdün Ürdün'dür" söylemleri, ülke içerisinde gerilimi artırmıştır. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Ürdün yönetimini ele geçirmek için Kral Hüseyin'e yönelik bir isyan hareketi başlatması, ülkeyi iç savaşa sürüklemiş ve binlerce insanın ölümü ile sonuçlanmıştır (Tan, 2020).

Mültecilerin varlığının ulusal güvenliğe tehdit olabileceği konusunu yakından deneyimleyen bir ülke olarak Ürdün, ilerleyen tarihlerde mülteci karşıtı bir politika izlememiştir. Aksine I. Körfez Savaşı ile başlayan ve 2006 yılına kadar devam eden süreçte Iraklı mültecilere sınırlarını açık tutmuş ve binlerce Iraklıya sığınma sağlamıştır (Khallaf, 2019 : 4). Filistinli mültecilerden farklı olarak Iraklı mülteciler için kamp sağlanmamış ve şehirlerde Ürdün halkı içerisinde yaşamalarına izin verilmiştir. Iraklı mültecilerle birlikte Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)'nin ülkedeki faaliyetleri de başlamıştır. Ürdün, 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesini imzalamamıştır. Ülke içinde mültecilerin statüsünü belirlemeye yönelik bir iç düzenleme de bulunmamaktadır. Bu nedenle ülkedeki Iraklıları mülteci olarak tanımlamaktan kaçınmış ve 'misafir' terimini kullanmaya özen göstermiştir (Kelberer, 2017: 152).

Mülteci hukukuna dair bir düzenlememesi olmamasına rağmen BMMYK ile işbirliği içinde ve 1951 Sözleşmesine uygun politikalar izlemeye özen göstermektedir.

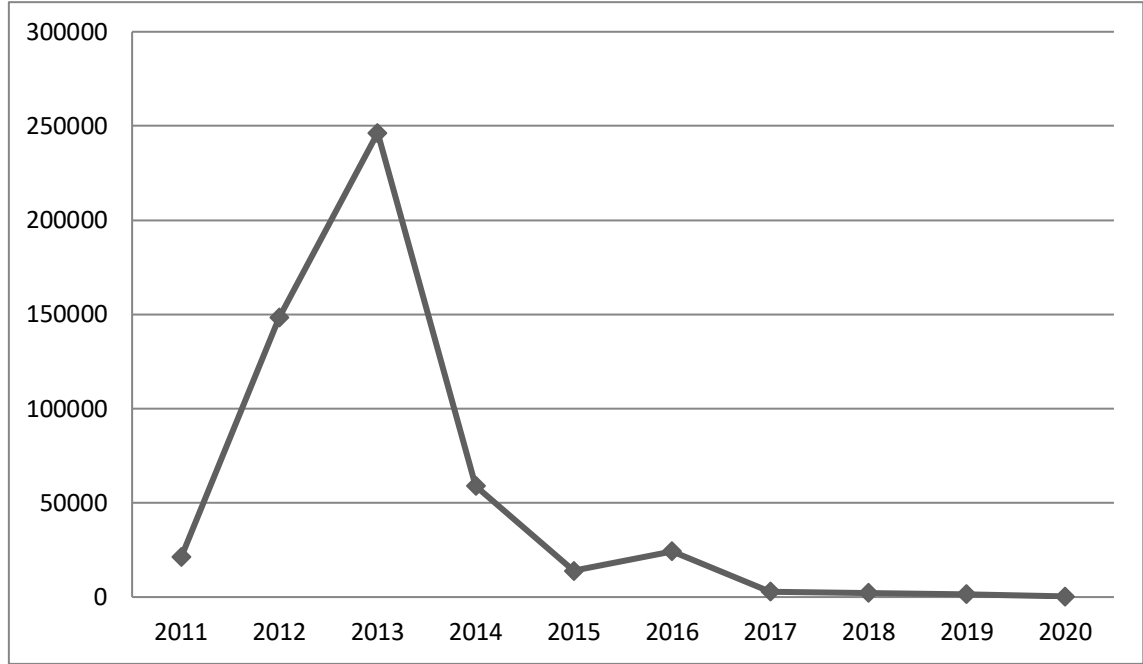
Ürdün'ün Iraklı misafirlere karşı hoşgörü tavrı, 2005 Kasım ayında üç Iraklı terörist tarafından başkent Amman'da gerçekleştirilen, 60 kişinin ölümü ve yüzlercesinin yaralanması ile sonuçlanan bombalı saldırılar sonrasında değişmiştir. Saldırıları mültecilerin ulusal güvenliğe tehdit olduğu algısını güçlendirmiş ve Iraklı mültecilere yönelik izlenen hoşgörülü politikada değişime gidilmesine neden olmuştur. Katı vize politikaları ile Iraklıların Ürdün'e girişi zorlaştırılmış, Ürdün'de bulunanların ise vize, çalışma ve ikamet izinlerinin yenilenmesi zorlaştırılmıştır (Human Rights Watch, 2006: 4). 2007 yılına kadar Iraklıların sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimi sadece BMMYK finansmanı sayesinde mümkün olabilmektedir. Iraklı mültecilere yönelik politikaların gevşetilmesi 2007 yılında BMMYK bütçesinin yüzde 60'ının Ürdün yönetimine aktarılması ile gerçekleşmiştir. Bu durum mültecilerin koruması için uluslararası yardımların hükümetlere aktarılmasının ilk örneğidir (Kelberer, 2017: 152).

Suriye'yi iç savaşa sürükleyen ve son yılların en büyük krizine neden olan olayların başlangıcı, Suriye'nin güneybatısında, Ürdün sınırında yer alan Dera kentinde başlayan yönetim karşıtı gösterilerdir. Gösterilerin ilk olarak Ürdün sınırındaki bir kentte başlaması, Ürdün'ün mülteci akınları ile bölge ülkelerinden daha erken karşılaşmasına neden olmuştur (Eker, 2014 : 25). Sahip olduğu mülteci deneyimi, 2011 yılında Suriye'den gerçekleşen sığınmacı akınlarına cevap verme yetisini artırmıştır.

Ürdün, bölge ülkeleri ile kıyasladığında görece daha küçük bir devlettir. Yapay ulus yapısı, doğal kaynak kıtlığı ve ekonomik yetersizliği nedeniyle dış baskılardan kolay etkilenen ve kırılgan bir yapıya sahiptir (Yeşilyurt, 2015 : 387-388). Bu kırılgan yapının dezavantajlarını ortadan kaldırmak adına, Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında aldığı dersten sonra bölgedeki sorunlara ve çatışmalara mesafeli bir dış politika izlemeyi tercih etmektedir. Suriye'de ayaklanmalar başladığında bunun Suriye'nin iç meselesi olduğunu vurgulamış ancak Arap Birliği'nde Suriye aleyhinde alınan kararlara da destek vermiştir. Ürdün, Suriye'de ayaklanmaların rejimi düşürüp düşürmeyeceği ile değil, ülke ve bölge güvenliği için Suriye'de barışın bir an önce sağlanması ile ilgilenmiştir (Kiraz, 2020 : 67).

Suriye'de başlayan krizin iç savaşa evrilmesi binlerce Suriyeli mültecinin Ürdün'e göç etmesine neden olmuştur. Suriyeli mültecilerin Ürdün'e sığınmayı tercih etmelerinin sebeplerinin başında, coğrafi yakınlık ve akrabalık bağları gelmektedir. Açık kapı politikası, dil, kültür ve mezhep birliği diğer sebepler olarak sıralanabilmektedir (Orhan, 2014 : 21).

Tablo 4: Ürdün'e Varış Yıllarına Göre Suriyeli Mülteci Sayıları (2011-2020)

Kaynak: (UNHCR, 2021)

Ürdün'e yönelik Suriyeli mülteci girişleri 2013 yılından sonra azalmaya başlamıştır. 2021 yılı Şubat ayı verilerine göre Ürdün'de 664,414'ü Suriyeli, 66,760'ı Iraklı, 13,902'si Yemenli, 6,024'ü Sudanlı, 718'i Somalili ve 1,464'ü diğer milletlerden olmak üzere toplam 753,282 mülteci bulunmaktadır (UNHCR, 2021: 1).

2. Ürdün'ün Suriyeli Mülteci Politikası

Ürdün, Türkiye ve Lübnan'dan sonra Suriyeli mülteci sayısının en yüksek olduğu ülkedir. Ancak Ürdün, 1951 Cenevre Sözleşmesine taraf değildir. Mültecilerin statüsünün ve haklarının belirlenmesi 1998 yılında BMMYK ve Ürdün yönetimi arasında gerçekleştirilen Mutabakat Zaptı (Memorandum of Understanding) ile sağlanmaktadır. Bu anlaşma ile Ürdün, geri göndermeme ve ayrımcılık yapmama ilkelerini kabul etmektedir. Ancak yine bu anlaşma ile ülkedeki mültecilere yönelik kalıcı çözümlerin yalnızca yeniden yerleştirme ve geri dönüş yoluyla olabileceği kabul edilmektedir (Miller, 2017 : 31). Mutabakat Zaptı, mültecilerin çalışma hakkı, mahkemeye erişim hakkı ve vizenin sona ermesi sonrası ülkede kalma durumunda ödenecek cezadan muaf olma hakkını da düzenlemektedir (Akram, ve diğerleri, 2015 : 59).

Ürdün'ün mülteci politikası entegrasyona izin vermemektedir. Mülteciler hakkında anayasa ile koruma sağlanan tek grup siyasi mültecilerdir, ancak bu madde de çok sınırlı yorumlanmıştır. Ürdün Anayasasının 21. Maddesi; siyasi mültecilerin, siyasi düşünceleri ve özgürlükleri nedeniyle iade edilemeyeceğini belirtmektedir (The Constitution of The Hashamite Kingdom of Jordan, 1993 : 4). Ürdün'de mülteciler

için özel bir iç hukuk düzenlemesine gidilmemiş, 1973 yılında çıkarılan 24 Nolu İkamet ve Yabancılarla İlişkiler Kanunu ile genel bir düzenleme sağlanmıştır. Mültecilerle ilgili olarak Kanunun 4.maddesi seyahat belgelerini düzenlerken, 10.madde seyahat belgelerinin Bakanlık kararnamesi ile düzenlenebileceğini belirtmektedir (Jordan: Law No. 24 of 1973 on Residence and Foreigners' Affairs, 1973). Ürdün'ün iç hukuk düzenlemelerinin, mültecilerin statüsünü ve haklarını belirlemede yetersiz olduğu görülmektedir.

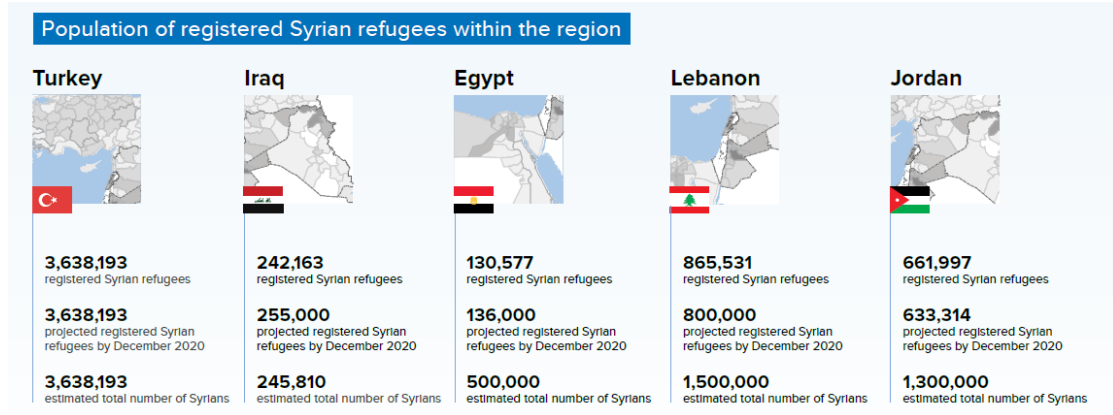
Ürdün, coğrafi konumu nedeniyle bağımsızlığını ilan ettiği günden bu yana mülteci akınları ile karşı karşıya kalmıştır. Ülkeye sığınanlara mülteci statüsü vermekten kaçınmak için 1951 Sözleşmesine taraf değildir, ancak mülteciler için de geçerli olan birçok insan hakkının koruma altına alındığı uluslararası sözleşmelere taraftır. İşkenceye Karşı BM Sözleşmesi, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Kadınlara Yönelik Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme ile seyahat özgürlüğü, yargı önünde eşitlik ve keyfi tutuklamaların yasaklanması gibi birçok hak ve özgürlük mültecilere sağlanmaktadır. Bu sözleşmelere ek olarak Ürdün; temel haklar, mahkemelere erişim hakkı, seyahat hakkı ve geri göndermeme ilkesini barındıran Arap İnsan Hakları Şartı'na da taraftır (Akram, ve diğerleri, 2015 : 59-60).

Ürdün'ün Suriyeli mültecilere yönelik politikasının yürütülmesinde üçayaklı bir yapı bulunmaktadır. Hükümet, BMMYK ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliği ile, mültecilerin temel haklardan ve özgürlüklerden yararlanmaları adına çalışmalar yapılmaktadır. Ürdün yönetimi, Mutabakat Zaptı ile mülteciler konusunda birçok yetkiyi BMMYK'ya bırakmışsa da mülteciler konusunda politikalar oluşturma ve denetleme yetkisini elinde bulundurmaktadır (Akram, ve diğerleri, 2015 : 56). BMMYK'nın görevleri ev sahibi ülkeye göre değişmektedir. Ürdün'de BMMYK; barınma, sağlık, eğitim, gıda ve sosyal güvenlik hizmetlerinin sağlanması için mültecilerin kayıt altına alınması ve mülteci kamplarının yönetimi gibi kritik görevleri yerine getirmektedir (Ferris & Kirişçi, 2016 : 49)

Suriye krizinin başlaması ile Suriye'nin komşu ülkelere yönelik mülteci akınları gerçekleşmeye başlamıştır. Ürdün, bu akınlar karşısında açık kapı politikası izlemiştir. Mutabakat Zaptı kapsamında, BMMYK mültecileri üçüncü bir güvenli ülkeye yerleştirene kadar 6 ay süreyle Ürdün'e vizesiz ve oturma izni olmadan girmelerine ve kalmalarına izin verilmiştir (Alshoubaki, 2018: 599). Suriyeliler için mülteci tanımlaması kullanılmamış, misafir kavramı kullanılmıştır. Mülteci akınının gerçekleştiği bölgedeki diğer ülkeler gibi Ürdün de Suriye'de rejimin kısa sürede çökeceği ve mülteci krizinin sona ereceğine inanmaktaydı. Bu nedenle mültecilerin ülkeye girişine izin verilmiş, BMMYK kampların hazırlanması için ülkeye çağrılmıştır (Ferris & Kirişçi, 2016 : 38). İlk kamp Ürdün'ün kuzeyinde açılan Zaatari kampıdır. Kamptaki yoğunluğun artması ile yeni kamplara olan ihtiyaç artmış ve yeni kamplar hazırlanmaya başlamıştır. Ancak Suriyeli mülteci sayılarının artması ve kalma

sürelerinin uzaması ile birlikte mültecilerin şehirlerde de yaşamaya başladığı görülmektedir (Pirinççi, 2018 : 51).

Tablo 5: Ev Sahibi Ülkelerde Kayıtlı Suriyeli Mülteciler: Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan ve Türkiye

Kaynak: UNCHR, Registered Syrian Refugees in Host Countries: Egypt, Iraq, Jordan, Lebanon and Turkey, 2020

Ürdün hükümeti krizin başında, Suriyeli mültecilerin ulusal sağlık ve eğitim sisteminden ücretsiz olarak yararlanmalarına izin veren bir politika izlemiştir. Mülteciler, Ürdün'ün içinde bulunduğu ekonomik duruma ek yük getirmesine rağmen hükümet insani bir yaklaşım sergilemiştir. Bu insani yaklaşımın negatif etkisini azaltabilmek için sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda ulusal güvenlik ve mültecilerin güvenliğini dengeleyen bir politika izlemesi gerekmektedir (Al-Kilani, 2014 : 31). Bunun üzerine mültecilerin temel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için uluslararası kurumları maddi kaynak sağlamaları için harekete geçirmiştir. BMMYK, Avrupa Birliği(AB), Kanada ve Dünya Bankası gibi birçok ülke ve uluslararası kuruluştan maddi yardım almıştır. Örneğin; 2014 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 71,684,463 \$, Kuveyt 40,000,000 \$, AB 30,063,294 \$, ve Dünya Gıda Programı (World Food Programme) 82,160 \$ yardımda bulunmuştur (UNHCR, 2014). Suriyeli mültecilerin ülkeye girişlerinin günde yaklaşık 3,000 kişi sınırlarına dayanması, Ürdün hükümetini politika değişikliğine gitmek zorunda bırakmıştır. Kadınlar, çocuklar, engelli ve yaşlılar öncelikli olmak üzere günlük girişler, 600 kişi ile sınırlandırılmıştır (Alshoubaki, 2018 : 600).

Suriye krizi Ürdün üzerinde sadece mülteciler nedeniyle yük oluşturmamıştır. İthalat ve ihracatın sekteye uğraması, temel ihtiyaç mallarına ulaşımın zorlaşması, bölgenin istikrarsızlaşması nedeniyle ülkeye yönelik yatırımların azalması gibi birçok zorluğa da neden olmuştur. Ürdün'ün yerli halkı, mültecilerin, Ürdün'ün sağlık ve eğitim sistemi üzerinde yük oluşturduğunu ve ülkede var olan su kaynağı yetersizliği ve yüksek genç işsizliği oranları gibi sorunları kronikleştirdiğini düşünmektedir (Miller,

2017 : 34-35). Ürdün vatandaşlarının; Ürdün hükümetinin, Suriyelileri vatandaşlardan daha çok önemseydiğini düşünmesinin yanı sıra, Suriyelilerin hükümetten daha fazla yardım aldığı, Suriyeli nüfusunun Ürdün'ün ulusal güvenliğine ve ekonomik güvenliğine tehdit oluşturduğu yönünde bir algıya sahip olması toplumda huzursuzlukları beraberinde getirmektedir (Ali & Ganideh, 2020 : 186) .

ABD'nin Suriye'deki varlığı Ürdün'ün güvenlik endişelerini azaltsa da 2015 yılında Ürdünlü pilot Moaz al-Kassasbeh'in IŞİD tarafından esir alınması ve yakılması güvenlik endişelerini maksimuma çıkarmıştır (Aljazeera, 2015). Ürdün hükümetinin politika değişikliği önce sınır geçişlerinde kontrolün artması ile kendini göstermiştir. Ek olarak Suriyeli mültecilerin kamplardan ayrılma izinlerinin bir akrabaları, Ürdün vatandaşı ya da işverenin vekâletine tabi olması bir sonraki sıkılaştırma adımı olarak gerçekleşmiştir (Alshoubaki, 2018 : 600). Ürdün'ün Suriyeli mülteci politikasının ulusal güvenlik endişelerinin ayrılmaz bir parçası olduğu ise 2016 yılında Rukban bölgesinde gerçekleşen ve 6 Ürdün askerinin ölümü ile sonuçlanan, bombalı araç saldırısı ile olmuştur. IŞİD tehdidinden kaçan 50 bin kadar Suriyelinin Ürdün'ün kuzey sınırında ülkeye girmek için beklemesi, ancak güvenlik nedeniyle girişlere izin verilmemesi, politika değişikliğinin göstergesidir (BBC, 2016). Ürdün 2005 yılında teröristlerin mültecilerin arasında sınırlardan geçmesi tecrübesi nedeniyle, Suriyeli mültecilerle birlikte terör gruplarının ülkenin içine sızabileceği endişesini yaşamıştır.

Ürdün yönetimi, Suriye krizi başlamadan önce ülkede bulunan yaklaşık 700 bin Suriyelinin, ülkelerindeki savaş nedeniyle geri dönemediklerini ve BMMYK'nın verilerinde 664 bin olarak belirlenen Suriyeli mülteci sayısının gerçekte çok daha fazla olduğunu ileri sürmektedir. Ürdün hükümeti tarafından, ülkedeki Suriyeli mültecilerin sayısının yaklaşık 1,3 milyon olduğunu iddia etmektedir. Ürdün'ün ekonomik olarak zor durumda olduğu ve mülteci nüfusunun temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandığı ve uluslararası toplumun gerçekleştirdiği yardımların yeterli gelmediği Ürdün yönetiminin diğer şikâyetleridir (Pirinççi, 2018 : 51).

2014 yılında Ürdün yönetimi, sağlık sistemi üzerindeki aşırı yükü sebep göstererek Suriyeli mültecilere sağlanan ücretsiz sağlık hizmetinden vazgeçmiş ve sigortasız Ürdünlü vatandaşlarla aynı şartlar altında sağlık hizmeti alabilmelerini sağlayan düzenlemeyi uygulamaya koymuştur. Bu durum, Ürdün'de yasal çalışma imkânı olmayan ve cüzi ücretlerle çalışan Suriyeli mülteciler için ek gider oluşturmuş, geçimlerini daha da zorlaştırmıştır (Çakır, 2017: 35).

2015 yılında BM işbirliği ile hazırlanan 'Jordan Response Plan (JRP)' (Ürdün Müdahale Planı), Ürdün'de vatandaşlar ve mülteciler için insani bir çözüm oluşturma amacı taşımaktadır. Plan bir yıl içerisinde gerçekleştirilmesi gereken hedefleri ve maliyetlerini ortaya koymaktadır. Kamp içinde ve dışında yaşayan Suriyeli mültecilerin ve Ürdünlü vatandaşların acil ihtiyaçlarının karşılanması, Ürdün hükümetinin mali olarak desteklenmesi, mülteci nüfusunun hizmet sektörü üzerindeki

baskısının azaltılması, Suriye krizi karşısında hükümetin hareket kapasitesinin genişletilmesi, krizden etkilenen Ürdün vatandaşlarının desteklenmesi, bozulan altyapı hizmetlerinin düzenlenmesi ve Ürdün’de sosyal uyumun güçlendirilmesi planın sunduğu kısa vadeli hedeflerdir (The Hashemite Kingdom of Jordan, 2015 : 7).

Suriye krizinin yakın zamanda sona ermeyeceği ve mültecilerin daha uzun süre Ürdün’de kalacağına anlaşılması ve 2014 yılı sonrasında ortaya güvenlik endişeleri nedeniyle Ürdün’de Suriyeli mültecilere yönelik izlenen politikalar sıkılaştırılmıştır. Suriyeli mültecilere çalışma izni imkânı sağlanmaması ve kayıt dışı çalışmalarına göz yumulması Suriyeli mültecilerin sömürülmelerine neden olmaktadır. Suriyeli mültecilerin çoğunun kampların dışında yaşadığı düşünüldüğünde ailenin; barınma, gıda, sağlık ve eğitim giderlerinin düşük ücretlerle sağlanamadığından, bu durum çocuk işçiliği, erken evlendirilme, sağlıksız yaşam koşulları, eğitim hayatından uzak bir nesil yetişmesi gibi kısa ve uzun vadeli sorunları beraberinde getirmektedir.

3. Mülteci Politikası Değişikliği

Suriye krizinin ve Ürdün’e mülteci akınlarının başlamasının ardından, Ürdün yönetimi açık kapı politikası izlemiştir. Ancak bölge ülkeleri ve mülteciler için en iyi çözümün, mültecilerin Suriye içerisinde oluşturulacak bir güvenli bölgeye yerleştirilmesi olduğunu savunmuş, katıldığı tüm uluslararası toplantılarda bu fikri dile getirmiştir.

Krizin başladığı 2011 yılından 2017 yılına kadar insani politikalar izlemeye gayret gösteren Ürdün yönetiminin, 2017 yılında güvenlik endişelerinin ve iç sorunların etkisi ile Suriyeli mültecilere yönelik politikalarındaki değişim hissedilmeye başlamıştır. Politika değişikliğinin ana nedenleri;

- Vatandaşlar ve mülteciler arasında yaşanan gerilimler
- Mültecilerin Ürdün üzerindeki ekonomik yükü
- Mültecilerin suç oranlarına etkisi
- Suriye krizinin ve terör tehdidin Ürdün’e sıçrama ihtimali
- Su kaynaklarının kıtlığıdır (Miller, 2017: 35).

Kaynak yetersizliği ve ekonomik sorunların toplum içerisinde huzursuzluklara yol açmasının yanı sıra, güvenlik endişesi Ürdün’ün mülteci politikasını etkileyen en önemli etkidir. Ürdün sınırlarında ve içinde gerçekleşen terör saldırılarına karşılık olarak Ürdün yönetimi, Suriyeli mültecilerin bireysel veya aile olarak sınır dışı edilmeleri ile tepki vermiştir. 2017 yılının ilk beş ayında sınır dışı edilen 300 kişiye ek olarak ayda yaklaşık 400 Suriyeli mülteci sınır dışı edilmiştir. Bu sayılara ek olarak ayda 500 kişinin Suriye’ye geri döndüğü bilinmektedir, ancak ne sınır dışı edilmeler, ne de geri dönüşler hakkında Ürdün yönetiminden yeterli bilgi alınamamaktadır (Human Rights Watch, 2017). Zorla geri gönderilenler ve gönüllü geri dönüş yapanlar arasındaki fark genelde belirsizdir. Çünkü ailenin bir üyesi zorunlu geri

gönderildiğinde ailenin geri kalanı onun peşinden gitmekte ve bu durum gönüllü geri dönüş olarak kayda geçmektedir (Su, 2017).

2020 yılına gelindiğinde insan hakları kuruluşları tarafından tepki ile karşılanan olay, kayıtsız Suriyeli mültecilerin sebep gösterilmeksizin Suriye-Ürdün sınırında yer alan Rukban kampına gönderilmesi olmuştur. Rukban, çöl koşulları içerisinde, yeterli besin ve hijyen ürününden yoksun ve pek çok güvenlik açığı barındıran bir kamptır. Kampın bulunduğu çöl bölgesi Esad rejiminin kontrolü altında değildir, ancak en yakın hastane ve okullar rejiminin kontrolü altındadır (Edwards, 2020). Açlık, hastalık, sefalet ve korku arasında sıkışmış bir kamp olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kampın şartlarına dayanamayan mültecilerden bazılarının, öldürülme riski taşımalarına rağmen Suriye dönmeyi tercih ettikleri bilinmektedir (ECRE, 2020). Bu, Rukban'daki Suriyeli mültecilerin ne kadar zor şartlar altında hayatta kalmaya çalıştıklarını göstermektedir.

2020 yılında Ürdün yönetimi, Covid-19 salgınına neden göstererek Rukban bölgesine yardım ve sağlık kuruluşlarının erişimini durdurmuştur. Suriye yönetimi de bölgeye yardım kuruluşlarının erişimine izin vermemektedir (Amnesty International, 2020). Esad yönetiminin bu kararının, kamptaki çoğu kişinin rejimin arananlar listesinde olmasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Allahverdi, 2019). Rukban kampındaki mültecilerin zor durumunu görmezden gelen taraflardan biri de kampın yakınında el-Tanf üssü bulunan ABD'dir. ABD yönetimi ise Rukban kampına insani yardımların ulaşmasına yardımcı olmanın, ABD'nin Suriye'de bulunma amacından sapma olacağını belirterek bunun görev alanı dışında olduğunu ileri sürmektedir (Sennett, 2020).

4. Ürdün'de Suriyeli Mültecilerin Yaşam Koşulları

2021 yılına gelindiğinde Suriye'de iç savaş hala devam etmektedir ve yakın zamanda Suriye'nin durumunda bir değişiklik beklenmemektedir. 6.7 milyon insan Suriye içinde yerinden edilmiş, 6.6 milyon insan ülkeden kaçmak zorunda kalmış ve mülteci durumuna düşmüştür. 6.6 milyon mültecinin yaklaşık 5.6 milyonu komşu ülkelere sığınmıştır (UNHCR, 2021). Dünyadaki mültecilerin büyük bir çoğunluğunun gelişmekte olan ülkelere olduğu düşünüldüğünde ek bir mülteci nüfusunun ev sahibi ülkelere getirdiği yük ortadadır. Ekonomik, siyasi, toplumsal ve güvenliğe yönelik etkileri oldukça fazladır. Ev sahibi ülkelere ortaya çıkan ekonomik kötüleşme, istikrarsızlık, toplumsal çatışmalar, hizmet sektöründe yoğunluk, altyapı sorunları, kaynakların aşırı kullanımı, kayıt dışı işgücü, ayrımcılık ve ötekileştirme gibi sorunlar hem vatandaşlar ve hem de mülteciler için ciddi güvenlik sorunlarını beraberinde getirmektedir. Sürecin uzaması negatif etkilerden kaçınmayı imkânsız hale getirirse de azaltmak mümkündür. Mültecileri koruma sorumluluğunun, uluslararası toplum tarafından paylaşması, sorunların etkisinin azaltılması noktasında en etkili çözümlerden biridir.

Ürdün yönetimi, mülteci akınlarına karşı en hızlı harekete geçen bölge ülkelerinden biridir. Suriyeli mülteci akınlarının başlaması üzerine hemen BMMYK'yı ülkeye davet ederek, uluslararası topluma yardım çağrılarında bulunmuştur. Ancak Ürdün yönetimi, uluslararası toplumdan istediği yardım miktarını alamamıştır. Ancak yapılan yardımlarla mültecilerin temel ihtiyaçlarının büyük çoğunluğunun finanse edildiği ni söylemek yanlış olmayacaktır (Pirinççi, 2018 : 51).

Ürdün'ün Suriyeli mülteci politikasını yansıtan en önemli göstergeler olması bakımından Ürdün'de yaşayan Suriyeli mültecilere sağlanan barınma, eğitim, sağlık, çalışma hayatı ve gıda güvenliği açısından durumları aşağıdaki şekildedir:

4.1.Barınma: Suriyeli mültecilerin %80,7'si şehirlerde, %19,3'ü ise kamplarda yaşamaktadır. Suriyeli mültecilerin yoğun olarak bulunduğu diğer ülkelerdeki gibi mültecilerin kalış süresinin uzaması ile doğru orantılı olarak şehirlere yerleşmelerin arttığı görülmektedir. Suriyeli mültecilerin yoğun olarak yaşadığı iller sırasıyla Amman, Irbid ve Al Mafraq'tır (UNHCR, 2021). Irbid ve Al Mafraq Suriye sınırında olmaları nedeniyle, Amman ise iş imkânların daha çok olması nedeniyle tercih edilmektedir. Başkentte yaşayan mültecilerin %96'sı apartmanlarda yaşarken, bu oran Al Mafraq'ta %45'tir. Apartman dairesinde yaşama oranı, mültecilere ev sahipliği yapan diğer ülkelerle karşılaştırıldığında yüksektir, ancak kira ücretlerinin karşılayabilmek için evlerde yaşayan kişi sayısının yüksek olduğu görülmektedir (Tiltnes, Zhang, & Pedersen, 2019 : 37).

Ülkede, hükümet ve BMMYK işbirliği ile yönetilen iki kamp bulunmaktadır: Zaatarı ve Azraq. Suriyeliler için üçüncü bir kamp ise doğrudan Birleşik Arap Emirliklerinin finansmanı ve yönetimi altında olan, ancak Ürdün topraklarında yer alan Emirati Jordanian kampıdır. Kampların üçü de Ürdün'ün kuzeyinde yer almaktadır. Sınıra gelen Suriyeliler gerekli kontroller yapıldıktan sonra kamplara yerleştirilmektedir. Zaatarı'de 79,208, Azraq'ta 42,585 ve Emirati Jordanian'da 6,578 mülteci yaşamaktadır (UNHCR, Jordan: Statistics for Registered Syrian Refugees, 2021).

Ülkenin dördüncü büyük kenti olan Zaatarı'de kurulmuş olan Zaatarı kampı, ülkenin en büyük mülteci kampıdır. Kampın içerisinde 32 okul, 8 sağlık kliniği ve 58 toplum merkezi bulunmaktadır. 2012 yılında kurulan kamp kısa sürede kapasite aşımına uğramış ve yeni kamp ihtiyacı doğmuştur. Toplum merkezlerinde mültecilerin geliştirilmesi ve kendi yönetimlerine katılabilmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır. Oyun alanları, dil kursları, spor alanları ve bilgisayar kursları gibi mültecilerin kendilerini geliştirebilecekleri alanlar mevcuttur. BMMYK, kampta yaşayan mültecilerin temel ihtiyaçlarını karşılamaları için düzenli olarak ayni ve nakdi yardımlar yapmaktadır. Yıl boyunca yemek pişirilmesi ve ısınmanın sağlanması için gerekli olacak gazın maliyeti mültecilere nakit olarak ödenmektedir. Bireyin onurlu bir yaşam sürme özgürlüğüne daha uygun olduğu için uzun vadede tamamen nakit yardımlara geçiş

hedeflenmektedir. Kamp içerisinde eğitim ve sağlık hizmetleri ücretsiz olarak gerçekleştirilmektedir (UNHCR, Jordan: Zaatari Camp Factsheet, 2021).

Zaatari kampı, uluslararası toplum nezdinde Suriyeli mültecilerin yerinden edilmişliğinin simgesi haline gelmiştir. Yaklaşık 80 bin kişiye ev sahipliği yapması ve konteyner şehir görüntüsü sergilemesi ile uluslararası medyanın da dikkatini çekmektedir. Kamp üzerindeki bu ilgi uluslararası bağışların sağlanmasında olumlu olduğu kadar olumsuz sonuçları da olmaktadır. Uluslararası toplumun dikkatinin Zaatari kampı başta olmak üzere mülteci kamplarına ve kamp içerisindeki mültecilere yönelmesi, Suriyeli mültecilerin çoğunluğunun kampların dışında yaşadığı düşünüldüğünde mülteci nüfusunun çoğunluğunun ihmal edilmesi anlamına gelmektedir. Bu duruma ek olarak Zaatari kampının içerisinde camiler, kiliseler, bakkallar, pazar yerleri ve çiçekçiler bulunacak şekilde genişlemesi uluslararası medya tarafından kampların güzellemesi olarak kullanılmış ve kamp yaşamı normalleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak tel örgülerin içinde ve hareket özgürlüğü olmadan insan onuruna yakışır bir hayat sürdürülmesi mümkün değildir (Crisp, 2015)

Mart 2021 verileri göre UNHCR, 116,591 Suriyeli mülteciye 4.981.765\$ nakit yardımda bulunmuştur. Suriyeli mülteciler BMMYK tarafından kayıt altına alınırken iris tanıma sistemine dâhil olmaktadır. Düzenli aralıklarla yapılan nakit yardımlar, karışıklıkların ve suiistimallerin önlenmesi için iris tanıma sistemi üzerinden gerçekleştirilmektedir (UNHCR, Jordan: Cash-Based Intervention Dashboard, 2021).

4.2. Eğitim: 2017 yılına kadar, Ürdün’de Suriyeli mülteci çocukların eğitim alması için hükümet tarafından verilen hizmet kartına sahip olmaları gerekiyordu. Ancak bu durum uygulamada sıkıntıları beraberinde getiriyordu. Kayıt altına alınmamış ve kamp dışına izinsiz çıkmış mültecilerin hizmet kartına erişmesi mümkün olmuyordu. Bu şart binlerce mülteci çocuğun eğitimden uzak kalmasına neden olmaktaydı (Koç, 2018 : 71). 2017 yılında hükümet bu uygulamadan vazgeçmiş ve mültecilerin eğitim hakkının sağlanabilmesi adına olumlu bir adım atmıştır. Hizmet kartı olsun olmasın devlet okullarına gelen her çocuğun eğitim alma hakkının olduğu kararlaştırılmıştır (Esveld, 2017).

Tablo 6: Ürdün’deki Suriyeli Mültecilerin Demografik Yapısı

Cinsiyet	0-4	5-11	12-17	18-35	36-59	60+
Erkek	45,251	71,051	50,230	97,634	56,988	11,473
Kadın	43,025	67,242	47,713	96,332	62,697	16,199
Toplam	88,276	138,292	97,943	193,966	119,685	27,672
	%13,3	%20,8	%14,7	%29,1	%18	%4,2

Kaynak: (UNHCR, Jordan: Statistics for Registered Syrian Refugees, 2021).

Ürdün'e sığınan Suriyeli mültecilerin demografik dağılımı incelendiğinde büyük çoğunluğunun çocuk olduğu görülmektedir. Ürdün'deki Suriyeli mültecilerin yaklaşık yarısını oluşturan çocukların eğitim alması mültecilerin gelişmesi ve kayıp nesil oluşmaması için oldukça önemlidir. Ürdün hükümeti, mülteci çocukların ulusal eğitim sistemine katılmaları için mevcut engelleri kaldırmış olsa da okullaşma oranı tatmin edici düzeyde değildir. Suriyeli mülteci çocukların yaklaşık %40'ı örgün eğitimden yoksundur (International, 2021). Mülteci çocukların ortaokula devam etme oranı ise %21 ile daha düşük seyretmektedir. Vatandaşlar için bu oranın %80 olduğu hesaba katıldığında oldukça düşük bir orandır (Human Rights Watch, I Want to Continue to Study, 2020).

Eğitime katılımın yanında mülteci çocuklara sağlanan eğitimin kalitesi de önemlidir. Eğitimde kalitenin sağlanması adına Ürdün'de en önemli sorun deneyimli öğretmen istihdamıdır. Ülkede işsizlik oranları yüksek olduğu için öğretmen istihdamında sorun yaşanmasa da genç öğretmenlerin mülteci çocuklar gibi özel bir konuda deneyim eksikliği bulunmaktadır. Ürdün Suriyeli mültecilerin kamu görevlerinde çalışmasına izin vermediği için mülteci çocukların eğitiminde Suriyeli öğretmenlerin kullanılması da mümkün olmamaktadır. Eğitimin kalitenin düşmesine neden olan bir diğer unsur ise derslik yetersizliğidir. Bu sorunun aşılabilmesi için ikili sistem uygulansa da istenilen sonuç alınamamıştır (Culbertson & Constant, 2015 : 65-68).

Ürdün'de mülteci çocukların eğitime katılımı için hükümet ve sivil toplum kuruluşları çaba sarf etse de istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Suriyeli mülteci çocuklar arasında okullaşma oranının artmamasının ilk nedeni finansal engellerdir. Kampların dışında yaşayan Suriyeli mültecilerin %86'sı yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır (European Commission, 2021). Bu durum çocuk işçiliği ve çocuk yaşta evliliklere neden olmaktadır. Ayrıca yoksulluk, okula ulaşım ve okul malzemelerinin karşılanmasını engellemektedir. Ebeveynlerin çocuklarını okuldaki şiddet ve ayrımcılıktan korumak istemesi, mülteci çocukların mevcut travma ve hastalıkları, ve okulların ikamet yerine uzaklığı, mülteci çocukları eğitimden alıkoyan diğer sebeplerdendir (Younes & Morrice, 2019 : 5-11)

4.3. Sağlık: Suriyeli mültecilerin Ürdün'de sağlık hizmetlerinden faydalanmaları incelendiğinde kamplarda yaşayan mültecilerin şehirlerde yaşayanlara oranla daha iyi durumda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Azraq kampında haftada yaklaşık 5 bin, Zaatarı kampında haftalık yaklaşık 6 bin kişi sağlık hizmeti almaktadır. Covid-19 salgınına karşı kamplarda karantina bölgeleri oluşturulduğu, Ürdün Sağlık Bakanlığı ile işbirliği içinde salgının kamp içerisinde yayılmaması için önlemler alındığı bilinmektedir. Zaatarı ve Azraq'ta Mart 2021 itibari ile toplam 2,052 kişi aşılanmıştır (UNHCR, Jordan: Azraq&Zaatarı Camp Dashboard, 2021). Sağlık hizmetine erişim, mülteciler gibi sağlıksız koşullarda yaşayan gruplar için son derece önemlidir.

2014 yılında şehirlerde yaşayan mültecilerin devlet hastanelerinden ücretsiz yararlanma hakkı iptal edilmiştir. Sağlık masrafları, hâlihazırda yoksulluk sınırında yaşayan mülteciler için ek bir masraf oluşturmakta ve sağlık hizmetine erişimi kısıtlamaktadır (Acaps, 2021). BMMYK bu engellerin ortadan kaldırılması için çalışmalarını sürdürmektedir. Ürdün 1951 Cenevre Sözleşmesine taraf olmadığı için Suriyeli mültecilere sözleşmenin tanıdığı tüm hakları tanımamaktadır. Ancak buna rağmen BMMYK ve sivil toplum kuruluşlarının destekleri ile kanser, kalp rahatsızlıkları ve diyabet gibi kronik hastalıklara sahip mültecilerin sağlık hizmetine erişebilmesi noktasında ilerleme kaydedilmiştir (Marzouk, ve diğerleri, 2019 : 3).

4.4. Çalışma hayatı: 2016 yılına kadar Ürdün yönetimin Suriyeli mültecilere çalışma izni vermediği görülmektedir. Ülkede genç işsiz oranlarının yüksekliğine bakıldığında bu kararın toplumsal huzursuzluklara neden olmamak için alındığı söylenebilir. Mültecilerin kayıt dışı olarak çalışmasının ülkede ekonomik dinamizm sağlaması da bu durumun yönetim için bir artısıdır. Ancak 2016 yılına gelindiğinde AB ile gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında Suriyeli mültecilerin yasal olarak çalışmasının önü açılmıştır (Mencutek & Nashwan, 2020 : 6). Görüşmeler sonunda imzalanan ‘Jordan Compact’ ile mülteci nüfusunun ülkenin kalkınması için bir avantaj olarak kullanılması ve vatandaşlar ve mülteciler için daha iyi şartlar sağlanması hedeflenmiştir. Sözleşme kapsamında Ürdün yönetimine sağlanacak hibe ve krediler, Suriyeli mültecilere sağlanacak çalışma iznine sahip olan kişilere karşılık olarak planlanmıştır (Morris, 2020 : 88). Jordan Compact kapsamında 2016 yılından Mart 2021’e kadar 215,668 Suriyeli mülteciye çalışma izni verilmiştir. Suriyeli mültecilerin çalışma şartları iyileştirilmeye çalışılmış ve çocuk işçiliğinin önüne geçebilmek için çocuk koruma programları geliştirilmiştir (ILO, 2021: 4).

Sadece Ürdün’e sığınan mülteciler ve uluslararası korumaya ihtiyacı olan insanlar için değil, dünyanın her ülkesindeki mülteciler için çalışma hayatına katılım hem en önemli hem de en zor aşamadır. Mültecilerin yasal olarak bir işte çalışabilmeleri hem kendi hayatlarını idame ettirebilmeleri hem de toplum içerisinde güvenliğin sağlanabilmesi adına önemlidir. Mültecilerin kayıt dışı çalışmasının önlenmesi, hem insani güvenlik hem de ulusal güvenlik için gereklidir.

4.5. Gıda Güvenliği: Ürdün, tarım arazi, su ve enerji kaynakları yönünden kıt bir ülkedir. Ülkenin tarım arazisi, gıda talebini karşılamaya yetmemektedir. Suriyeli mültecilerin gelişi ile birlikte Ürdün’ün doğal kaynaklarının üzerine yaklaşık %10’luk bir ek yük binmiştir. Bu duruma ek olarak Suriye krizinin ülkenin ithalat, ihracat, turizm ve yatırım kapasitesini oldukça aşağıya çekmesi özellikle gıda temini ve pahalılığı sorununa neden olmaktadır. Gıdaya erişim sorunu hem vatandaşlar hem de mülteciler için ciddi bir sorundur. Ancak çalışma izni olmayan ve büyük çoğunluğu yoksulluk sınırının altında yaşayan mülteciler, bu durumdan vatandaşlara göre daha çok etkilenmektedir. 2020 yılı verilerine göre Suriyeli mültecilerin %19’u yetersiz beslenmektedir (World Food Programme, 2020).

Suriyeli mültecilerin gıda güvensizliğinin ortadan kaldırılabilmesi için uluslararası kurumlar ve sivil toplum kuruluşları işbirliği halinde çalışmaktadır. Dünya Gıda Programı tarafından, Ürdün'de yaşayan 500 bin Suriyeli mülteciye aylık nakit yardımı gerçekleştirilmektedir. 80 bini Zaatari, 40 bini Azraq kampında olmak üzere kamplarda yaşayan 120 bin Suriyeli mülteciye, süper market ve fırınlarda kullanılmaları için aylık 32\$; kamp dışında yaşayan 370,000 Suriyeli için ise ayda 21\$ ya da 32\$ dolar nakit ya da anlaşmalı mağazalarda kullanılabilir bir yardım sağlanmaktadır. Hanelerin %78'i birincil gelir kaynağının Dünya Gıda Programından gelen yardımlar olarak belirtmiştir (World Food Programme, 2020).

2020 yılında gıda güvensizliği oranı kamplarda %63, kamp dışında %67 olarak belirlenmiştir. 2019 yılına göre güvensizlik oranında artış gerçekleşmesinin sebepleri; yardımlarda azalma, temel besin maddelerinde yaşanan fiyat artışları, hijyen ürünlerine daha fazla bütçe ayrılması gerekliliğinin doğması, çalışma izni hakkı ile birlikte kayıt dışı çalışma imkanlarının azalması ve Covid-19 nedeniyle gıdaya erişim imkanlarının kısıtlanmasıdır (World Food Programme, 2020).

Sonuç

Dünyadaki mültecilerin büyük bir çoğunluğu, mülteci olmalarına neden olan çatışmaların yaşandığı bölgede kalmaya devam etmektedir. Bu durum mültecilerin bölge ülkeleri üzerinde baskı oluşturmalarına neden olmaktadır. Çatışmaların uzaması mültecilerin kalış süresini uzatmakta ve mülteci sayılarını artırmaktadır. Mülteciler sığındıkları ülkelerde başlangıçta hoş karşılanırsalar da kalış süresinin uzamasına paralel olarak yabancı düşmanlığı, sınırlarda bekletilme, geri itmeler ve sınırların kapatılması gibi uygulamalarla karşılaşabilmektedirler.

Ürdün, kurulduğu günden bu yana mülteci akınlarına maruz kalması nedeniyle, mülteci yönetimi konusunda diğer bölge ülkelerine göre daha deneyimlidir. Bu deneyimi sayesinde mülteci akınlarının başlamasının hemen ardından uluslararası toplumu sorumluluk paylaşımı noktasında harekete geçirmiştir. BM, AB, ABD, Kanada ve Arap ülkeleri başta olmak üzere birçok ülke, uluslararası kuruluş ve sivil toplum kuruluşundan yardım sağlamıştır. Kampların yönetimini BMMYK ile işbirliği içinde sürdürmüştür. Hatta BAE'nin Ürdün'de tüm yönetimi ve giderlerini sağladığı bir kampı bulunmaktadır.

2017 yılında mültecilerin ekonomi, güvenlik, su kaynakları ve toplumsal yapı üzerinde oluşturduğu baskı, Ürdün yönetimini Suriyeli mültecilere yönelik politikalarını sıkılaştırmaya yöneltmiştir. Ancak bölge ülkelerinden farklı olarak dış yardımların Ürdün yönetiminin mülteci politikasına olan etkisi dikkat çekmektedir. Sağlık ve eğitim hizmetlerinde BMMYK'nın kaynak aktarımı, Suriyelilere çalışma izinlerinin sağlanması noktasında ise AB ile gerçekleştirilen Jordan Compact sözleşmesinin büyük etkisi bulunmaktadır. Kaynak aktarımları ve Jordan Compact ile sadece Suriyeli

mültecilerin değil, Ürdünlü vatandaşların da ekonomik durumlarında iyileşme sağlanması amaçlanmıştır.

Ürdün, mültecilerinin sorumluluğunun uluslararası toplum tarafından paylaşılması durumunda hem krizden etkilenen insanlara ve hem de ev sahibi ülke halklarına daha iyi koşullar sunulabileceğine bir örnek oluşturmaktadır. Mülteci sorumluluğu hususunda ev sahibi ülkelerin yalnız bırakılması bölgenin sosyoekonomik yapısını bozmakta ve yeni çatışmalara zemin hazırlamaktadır. Yeni çatışmalar yeni krizlere, yeni krizler yeni mülteci akınlarına neden olabilmekte; insan, ulus ve ülke güvenliklerini, en nihayetinde de uluslararası barışı tehdit edebilme kapasitesine sahiptir.

Ürdün, Suriyeli mülteciler ile aynı etnik kökene mensup, aynı dili konuşan Müslüman bir ülke olması nedeniyle Ürdün toplumunda Suriyeli mültecilere yönelik herhangi bir olumsuz görüşün ve tutumun olmayacağı beklentisiyle bu çalışma yapılmıştır.

Ancak, Ürdün toplumu ile Suriyeli mülteciler arasındaki din, dil, etnik köken birliğinin iki toplum arasındaki ön yargıları ortadan kaldırma konusunda etkili olduğu, bu nedenle, Suriye'deki savaşın başlamasıyla yaşanan Suriyeli mülteci akınına Ürdün toplumu ve Ürdün hükümeti tarafından muhalefet edilmediği, hatta açık kapı politikası izlenerek Suriye'den gelen mültecilerin kabul edildiği görülmektedir. Gallup tarafından 2016 yılında Doğu Avrupa ülkelerinde yapılan ankette Suriyeli mültecilerin ülkelere kabul edilmesi yönünde en yüksek oranın %8 olduğu düşünülürse toplumların önyargılarının ülkelerin politikalarına etkisi daha net anlaşılacaktır. Bu nedendir ki, Avrupa ülkelerine gitmeye çalışan Suriyeli mülteci sayısı Ürdün'e sığınmış olan mülteci sayısından çok daha az olmasına rağmen Avrupa ülkeleri tarafından büyük tepki gösterilmiştir.

Diğer yandan Ürdün, 1951 Cenevre Sözleşmesine taraf değildir. Buna rağmen 1998 yılında Ürdün yönetimi BMMYK ile Mültecilerin statüsünün ve haklarının belirlenmesi yönünde Mutabakat Zaptı (Memorandum of Understanding) imzalayarak geri göndermeme ve ayrımcılık yapmama ilkelerini kabul etmektedir. Oysa Avrupa ülkeleri 1951 Cenevre Sözleşmesine taraf olmalarına rağmen sözleşmenin gereklerini yerine getirmemektedirler.

Kaynakça

Acaps. (2021, Nisan 21). *Jordan Syrian Refugees*. Mayıs 8, 2021 tarihinde Acaps: <https://www.acaps.org/country/jordan/crisis/syrian-refugees#:~:text=According%20to%20an%20assessment%20conducted,below%20the%20Jordanian%20poverty%20line> adresinden alındı

- Akram, S. M., Bidinger, S., Lang, A., Hites, D., Kuzmova, Y., & Nouredine, E. (2015). Protecting Syrian Refugees: Laws, Policies, and Global Responsibility Sharing. *Middle East Law and Governance*, 287-318.
- Ali, N., & Ganideh, S. F. (2020). Syrian Refugees in Jordan: Burden or Boon. *Research in World Economy*, 11(1), 180-194.
- Aljazeera. (2015, Şubat 3). *ISIL video purports to show Jordanian pilot's killing*. Mayıs 8, 2021 tarihinde Aljazeera: <https://www.aljazeera.com/news/2015/2/3/isil-video-purports-to-show-jordanian-pilots-killing> adresinden alındı
- Al-Kilani, S. (2014). A Duty and A Burden of Jordan. *Forced Migration Review No.47- The Syria Crisis, Displacement and Protection*, 30-31.
- Allahverdi, S. (2019, Temmuz 26). *Esad rejimi Rukban kampını kasten açılığa mahkum ediyor*. Mayıs 9, 2021 tarihinde Anadolu Ajans: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-rejimi-rukban-kampini-kasten-aciliga-mahkum-ediyor/1542569> adresinden alındı
- Alshoubaki, W. (2018). A Synopsis of The Jordanian Governance System in the Management of the Syrian Refugee Crisis. *Journal of Intercultural Studies*, 39(5), 596-603.
- AmnestyInternational. (2020, Eylül 15). *Jordan: Stop forcible transfer of Syrian refugees to an no-man's land in the desert*. Mayıs 9, 2021 tarihinde Amnesty International: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/09/jordan-stop-forcible-transfer-of-syrian-refugees-to-a-no-mans-land-in-the-desert/> adresinden alındı
- BBC. (2016, Haziran 21). *Ürdün askerilerine bombalı saldırı: En az 6 ölü*. Mayıs 8, 2021 tarihinde BBC News Türkçe: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160621_urdun_saldiri adresinden alındı
- Crisp, J. (2015, Ekim 9). *Zaatari: a Camp and not a City*. Mayıs 6, 2021 tarihinde Refugees International: <https://www.refugeesinternational.org/reports/zaatari-camp-and-not-city?rq=jordan> adresinden alındı
- Culbertson, S., & Constant, L. (2015). *Education of Syrian Refugee Children*. Santa Monica: Rand Corporation.
- Çakır, N. B. (2017). Suriye'den Göç ve Güvenlik: Türkiye-Ürdün Karşılaştırması. *Lectio Socialis*, 1(1), 28-42.
- ECRE. (2020, Eylül 25). *Jordan: Syrian Refugees Deported to Informal Camp at the Border and Fear of a Covid Outbreak in Za'atari and Azraq*. Mayıs 9, 2021 tarihinde ECRE: <https://www.ecre.org/jordan-syrian-refugees-deported-to->

informal-camp-at-the-border-and-fear-of-a-covid-outbreak-in-zaatari-and-azraq/#:~:text=Privacy%20Policy-,Jordan%3A%20Syrian%20Refugees%20Deported%20to%20Informal%20Camp%20at%20the%20Border,in%20Za'at adresinden alındı

Edwards, M. (2020, Eylül 16). *Jordan returns refugees to desolate Syrian border camp, rights group cry foul*. Mayıs 9, 2021 tarihinde The New Humanitarian: <https://www.thenewhumanitarian.org/news-feature/2020/09/16/Jordan-expels-syrians-rukban-refugee-camp> adresinden alındı

Eker, S. (2014). Suriye Krizi ve Ürdün'e Yansımaları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, IV(2), 21-34.

Esipova, N., & Ray, J. (2017, May 5). *Syrian Refugees Not Welcome in Eastern Europe*. Eylül 9, 2021 tarihinde <https://gallup.com/>: <https://news.gallup.com/poll/209828/syrian-refugees-not-welcome-eastern-europe.aspx> adresinden alındı

Esveld, B. V. (2017, Ekim 3). *A Good Move by Jordan for Syrian Children*. Mayıs 9, 2021 tarihinde Human Rights Watch: <https://www.hrw.org/node/309743/printable/print> adresinden alındı

European Commission. (2021, Mart 31). *Jordan*. Mayıs 8, 2021 tarihinde European Commission- European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations: https://ec.europa.eu/echo/where/middle-east/jordan_en adresinden alındı

Ferris, E., & Kirişçi, K. (2016). *The Consequences of Chaos*. Washington, D.C: The Brookings Institution.

Human Rights Watch. (2006). *The Silent Treatment Fleeing Iraq, Surviving in Jordan*. Human Rights Watch.

Human Rights Watch. (2017, Ekim 2). *I Have No Idea Why They Sent Us Back*. Mayıs 9, 2021 tarihinde Human Rights Watch: <https://www.hrw.org/report/2017/10/02/i-have-no-idea-why-they-sent-us-back/jordanian-deportations-and-expulsions-syrian> adresinden alındı

Human Rights Watch. (2020, Haziran 26). *I Want to Continue to Study*. Mayıs 8, 2021 tarihinde Human Rights Watch: <https://www.hrw.org/report/2020/06/26/i-want-continue-study/barriers-secondary-education-syrian-refugee-children-jordan> adresinden alındı

ICMPD. (2021). *Migration Outlook 2021*. International Centre for Migration Policy Development. https://www.icmpd.org/file/download/50542/file/ICMPD_Migration_Outlook_2021_final.pdf adresinden alındı

- ILO. (2021, Mart 18). *ILO support to Syrian refugees and host communities: Jordan, Lebanon, Turkey, Iraq and Egypt*. Mayıs 9, 2021 tarihinde International Labour Organization:
https://www.ilo.org/ankara/publications/WCMS_775987/lang--en/index.htm adresinden alındı
- International, P. (2021). *Education in Jordan*. Mayıs 8, 2021 tarihinde Plan International: <https://plan-international.org/jordan/education-jordan> adresinden alındı
- Jordan: Law No. 24 of 1973 on Residence and Foreigners' Affairs*. (1973, Ocak 1). Mayıs 7, 2021 tarihinde Refworld:
<https://www.refworld.org/docid/3ae6b4ed4c.html> adresinden alındı
- Kelberer, V. (2017). Negotiating Crisis: International Aid And Refugee Policy In Jordan. *Middle East Policy*, XXIV(4), 148-165.
- Khallaf, S. (2019, Ocak). *Refugee Movements in the Middle East: Old Crisis, New Ideas*. Mayıs 6, 2021 tarihinde CIDOB Barcelona Centre for International Affairs:
https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/menara_papers/working_papers/refugee_movements_in_the_middle_east_old_crises_new_ideas adresinden alındı
- Kiraz, B. Ö. (2020). İç Dinamiklerin Dış Politika Kararları Üzerindeki Etkisinin Analizi: Haşimi Ürdün Krallığı'nın Bölgesel Politikaları Örneği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 55-73.
- Koç, Ç. (2018). Syrian Refugee Policy in Turkey, Jordan, and Lebanon: A Comparative Study. *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İstanbul.
- Köprülü, N. (2011). *Arap Dünyasının İstisnai Krallığı: Yerel Aktörler ve Arap-İsrail Uyuşmazlığı Çerçevesinde Ürdün Krallığı'nın Demokratikleşme Deneyimleri*. Ankara: ORSAM.
- Marzouk, M., Kelley, M., Fadhil, I., Slama, S., Longuere, K.-S., Ariana, P., . . . Marsh, V. (2019). "If I have a cancer, it is not my fault I am a refugee": A qualitative study with expert stakeholders on cancer care management for Syrian refugees in Jordan. *PLOS ONE*, 14(9), 1-19.
- McAuliffe, M., Bauloz, C., Nguyen, M., & Qu, S. (2019). Migration and Migrants: A Global Overview. M. McAuliffe, & B. Khadria içinde, *World Migration Report 2020* (s. 19 - 51). Geneva, Switzerland: International Organization for Migration. Eylül 9, 2021 tarihinde www.iom.int/wmr adresinden alındı
- McAuliffe, M., Kitimbo, A., Abel, G., Sawyer, A., & Klatt, J. (2019). Migration and Migrants: Regional Dimensions and Developments. M. McAuliffe, & B. Khadria içinde, *World Migration Report* (s. 53-122). Geneva, Switzerland:

- International Organization for Migration. Eylül 7, 2021 tarihinde https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf adresinden alındı
- Mencutek, Z. Ş., & Nashwan, A. J. (2020). Perceptions About the Labor Market Integration of Refugees: Evidences from Syrian Refugees in Jordan. *Journal of International Migration and Integration*, 1-19.
- Miller, S. D. (2017). *Political and Humanitarian Responses to Syrian Displacement*. London and New York: Routledge.
- Morris, J. (2020). Extractive Landscapes: The Case of the Jordan Refugee Compact. *Refuge*, 36(1), 87-96.
- Orhan, O. (2014). *Suriye'ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler*. Ankara: ORSAM.
- Perruchoud, R., & Redpath-Cross, J. (2011). *Glossary on Migration* (2. Edition b.). International Organization for Migration. <https://www.corteidh.or.cr/sitios/observaciones/11/anexo5.pdf> adresinden alındı
- Pirinççi, F. (2018). Suriye'ye Komşu Ülkelerin Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikaları. *TESAM Akademi Dergisi*, 5(2), 39-60.
- Sennett, E. (2020, Mart 14). *Most aid to Syria's Rukban camp has been blocked for more than a year. Here's why*. Mayıs 9, 2021 tarihinde PBS News Hour: <https://www.pbs.org/newshour/world/most-aid-to-syrias-rukban-camp-has-been-blocked-for-more-than-a-year-heres-why> adresinden alındı
- Su, A. (2017, Ekim 20). *Why Jordan is Deporting Syrian Refugees*. Mayıs 9, 2021 tarihinde The Atlantic: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/10/jordan-syrian-refugees-deportation/543057/> adresinden alındı
- Tan, A. (2020, Temmuz 3). *Ortadoğu Notları (24): Kara Eylül*. Mayıs 6, 2021 tarihinde Independent Türkçe: <https://www.indyturk.com/node/205801/t%C3%BCrkiyeden-sesler/ortado%C4%9Fu-notlar%C4%B1-24-kara-eyl%C3%BC> adresinden alındı
- The Constitution of The Hashamite Kingdom of Jordan. (1993). *Arab Law Quarterly*, 272-289.
- The Hashemite Kingdom of Jordan. (2015, Mart 31). *Jordan Response Plan 2015 for the Syria Crisis*. Mayıs 8, 2021 tarihinde Reliefweb: <https://reliefweb.int/report/jordan/jordan-response-plan-2015-syria-crisis-march-2015-enar> adresinden alındı

- Tiltne, Å. A., Zhang, H., & Pedersen, J. (2019). *The Living Conditions of Syrian Refugees in Jordan*. Fafo.
- UNCHR. (2020). *Registered Syrian Refugees in Host Countries: Egypt, Iraq, Jordan, Lebanon and Turkey*. UNCHR. UNCHR - The UN Refugee Agency. Eylül 8, 2021 tarihinde https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/dursol_dec2020.pdf adresinden alındı
- UNCHR. (2021, September 2). *Syria Regional Refugee Response: Durable Solutions*. UNCHR. Eylül 8, 2021 tarihinde https://data2.unhcr.org/en/situations/syria_durable_solutions adresinden alındı
- UNHCR. (2014). *Jordan*. Mayıs 7, 2021 tarihinde UNHCR Global Focus: <https://reporting.unhcr.org/node/2549?y=2014#year> adresinden alındı
- UNHCR. (2020). *Global Trends in Forced Displacement*. UNHCR - UN Refugee Agency. Eylül 7, 2021 tarihinde <https://www.unhcr.org/60b638e37/unhcr-global-trends-2020> adresinden alındı
- UNHCR. (2021, Nisan 20). *Jordan: Azraq&Zaatari Camp Dashboard*. Mayıs 8, 2021 tarihinde Operational Portal: <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/86192> adresinden alındı
- UNHCR. (2021, Nisan 15). *Jordan: Cash-Based Intervention Dashboard*. Mayıs 7, 2021 tarihinde Operational Portal: <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/86052> adresinden alındı
- UNHCR. (2021, Mart 15). *Jordan: Statistics for Registered Syrian Refugees*. Mayıs 6, 2021 tarihinde Operational Portal: <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/85499> adresinden alındı
- UNHCR. (2021, Mart 10). *Jordan: UNHCR Factsheet, February 2021*. Mayıs 6, 2021 tarihinde Reliefweb: <https://reliefweb.int/report/jordan/jordan-unhcr-factsheet-february-2021> adresinden alındı
- UNHCR. (2021, Şubat 21). *Jordan: Zaatari Camp Factsheet*. Mayıs 6, 2021 tarihinde Operational Portal: <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/85014> adresinden alındı
- UNHCR. (2021, Mart 15). *Syria Emergency*. Mayıs 5, 2021 tarihinde UNHCR: <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html> adresinden alındı
- United Nations Population Fund. (2015, December 23). *Migration*. September 7, 2021 tarihinde <https://www.unfpa.org/migration#readmore-expand> adresinden alındı

- World Food Programme. (2020, Eylül). *Overview of Refugee Food Security in Jordan*. Mayıs 9, 2021 tarihinde Reliefweb: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/WFP-0000120505.pdf> adresinden alındı
- World Food Programme. (2020, Kasım 19). *WFP Jordan Country Brief*. Mayıs 9, 2021 tarihinde Reliefweb: <https://reliefweb.int/report/jordan/wfp-jordan-country-brief-october-2020> adresinden alındı
- Yeşilyurt, N. (2015). Ürdün'ün Bölgesel Konumu: Küçük DEvlet Kavramı Çerçevesinde Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(2), 377-401.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri. *Turkish Studies: - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 1685-1704.
- Younes, M., & Morrice, L. (2019). *The Education of Syrian Refugees in Jordan: Summary of Demand-Side Constraints and Interventions*. Brighton UK: University of Sussex.